

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОМАРЧУК ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 324(477);659.4

ДИСЕРТАЦІЯ

**МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ
КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**

23.00.02 – Політичні інститути та процеси

Галузь знань: політичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник – доктор політичних наук,

професор Ніколаєнко Наталія Олександрівна

Миколаїв – 2019

АНОТАЦІЯ

Комарчук О. О. Маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібридної війни. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття науково ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» – Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського», Миколаїв, 2019.

У дисертації здійснена спроба на засадах міждисциплінарного підходу проаналізувати роль маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в процесі формування суспільної свідомості та в контексті триваючої з 2014 р. гібридної війни проти України.

Здійснено характеристику гібридної війни як суспільно-політичного явище, враховуючи, що у збройних конфліктах сьогодення поруч із військовим фронтом активно використовується інформаційна складова, тому доцільним було акцентування уваги на аналізі технологій маніпуляції свідомістю суспільства.

Визначено, що сучасний вимір війни має гібридний характер і відбувається на різних рівнях: у фізичному просторі – за територіальні, матеріальні та людські ресурси; в інформаційному просторі – за контроль над формуванням та просуванням інформаційних потоків; у соціально-психологічному просторі – боротьба за підтримку громадською думкою цінностей, настанов та наративів країни-агресора. Маніпулятивні технології засобів масової комунікації є важливим інструментом гібридної політики. Парадигма дослідження маніпулятивних технологій засобів масової комунікації актуалізується у декількох вимірах: маніпуляція як спосіб впливу на свідомість, поведінку громадян; її технологізація як тенденція розвитку засобів масової комунікації та їх визначальних практик; ЗМК як детермінанти гібридного протистояння.

Дослідивши значну кількість теоретичних джерел, наукових публікацій, дисертант робить висновок про те, що проблема вивчення комунікаційної складової гібридної війни всебічно не досліджена, залишається багато дискусійних питань.

Автор зазначає, що протягом більше ніж двадцяти років на території України велась прихована геополітична боротьба російської концепції «руського миру» проти Української державності та ідентичності; ініційована очільниками Росії, реставрація цінностей та ідеалів Радянського Союзу, що призвело до деформації суспільної свідомості російського населення та частини громадян України і стало підґрунтям для початку гібридної агресії Росії.

Автор констатує, що Росія, використовуючи ЗМК як засіб впливу, успішно формує громадську думку на теренах пострадянських країнах, реалізує політику просування «руського миру» та паразитує на мнимих досягнення колишнього СРСР, надаючи символам та принципам колишньої спільної держави сакрального змісту.

Детально проаналізовані інформаційні виклики російсько-української гібридної війни, які мають наступні конструкти: активне просування концепції «руського миру»; використання методів, тактик та технологій «м'якої сили»; створення спільного російсько-українського інформаційного поля та наявність в ньому потужного російського лобі; інформаційні атаки на україномовні продукти в медійному середовищі; формування цільової групи в українському суспільстві, яка стала основою для розгортання російської агресії на території України та створення сепаратистсько-терористичних угруповань.

Здійснено аналіз реальної ситуації в Україні, що засвідчує існування гібридної війни із застосуванням супротивником найновітніших наукових розробок спрямованих не лише на знищення військової техніки, а також і на

населення нашої країни в різних формах. Наразі військовий конфлікт та наслідки анексії Криму спричинили не лише людські, матеріальні, а й морально- психологічні втрати для України.

Доведено цілеспрямовану інформаційну експансію РФ з метою забезпечення її готовності до ведення гібридних війни, а основним інформаційним викликом та загрозою автор вважає російську державну інформаційну політику, яка використовуючи потенціал ЗМІ, формує стереотип меншовартості та вторинності українських громадян. Простежено динаміку формування інформаційних викликів для України, окреслено, що інформаційний фронт на відміну від військового є не менш важливим у питанні протидії російській агресії.

Визначено, що інформаційна війна у контексті гібридної війни – явище складне, але водночас малодосліджене в Україні. Автор констатує, що зазначені процеси здійснюються під впливом комунікаційних маніпулятивних технологій, зокрема, прямо чи опосередковано через інтернет- ресурси російських ЗМІ

Прослідковано, що специфіка інтернет-ресурсів як інструменту гібридної війни полягає в тому, що поширювана інформація (фейки, неправдиві новини, відверта неправда, коментарі ботів) створюють атмосферу напруженості, ворожнечі та провокують зневажливе ставлення до подій в Україні. В даному випадку, інтернет-ресурси в цілому та соціальні мережі, зокрема, не тільки створюють власний контент, а і формують фон повідомлень в ЗМІ, що спричиняє відповідну громадську думку

Проаналізувано специфіку інтернет-ресурсів як засобу деструктивного впливу на суспільство в дискурсі російсько-української гібридної війни та розглянуто інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ, їх потужний деструктивний та триваючий комунікаційний

вплив, в арсеналі якого присутні методи інформаційно-політичних технологій.

Наукова новизна роботи полягає в тому вперше розглянуто роль маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в дискурсі російсько-української гібридної війни та охарактеризовано комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни.

Ключові слова: маніпулятивні комунікаційні технології, гібридна війна, інформаційна війна, гібридний світоустрій, політична система, політичні технології, мас-медіа, політична еліта, засоби масової комунікації, громадянське суспільство, інтернет-ресурси.

SUMMARY

Komarchuk O. O. Manipulative technologies of mass communication in the conditions of hybrid war. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for obtaining Scientific Degree of Candidate of Political Sciences in the specialty 23.00.02 – Political Institutions and Processes. – V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, 2019.

The dissertation attempts to analyze the role of manipulative technologies of mass communication in the process of forming of public consciousness and in the context of the hybrid war against Ukraine since 2014 on the basis of an interdisciplinary approach.

Hybrid war is described as a socio-political phenomenon, considering that in the armed conflicts of today, along with the military front, the information component is actively used, so it was expedient to focus on the analysis of technologies of manipulation of the consciousness of society. In the dissertation the basic theoretical and methodological approaches to the research of manipulative technologies of mass communication in the conditions of

hybrid war are revealed. The paradigm of investigation of manipulative technologies of mass communication is formulated, which is defined by many dimensions, which made it possible to define the definitions of "hybrid war" and "manipulative communication technologies", to establish their connection. It is determined that the modern dimension of war is a hybrid nature and occurs at different levels: in the physical space - for territorial, material and human resources; in the information space - for control over the formation and promotion of information flows; in the socio-psychological space - the struggle to support the public opinion of the values, attitudes and narratives of the aggressor country. It has been determined that the paradigm of investigation of manipulative technologies of mass communication is actualized in several dimensions.

The author states that, using the ZMK as a means of influence, Russia successfully forms public opinion in the territories of the post-Soviet countries, implements the policy of promoting the "Russian peace" and parasitizing in many ways the achievements of the former USSR, giving the symbols and principles of the former common state a sacred content.

The information challenges of the Russian-Ukrainian hybrid war have been analyzed in detail, with the following constructs: active promotion of the concept of "Russian peace"; the use of soft power methods, tactics and technologies; creation of a joint Russian-Ukrainian information field and the presence of a powerful Russian lobby; information attacks on Ukrainian-language products in the media environment; formation of a target group in Ukrainian society, which became the basis for the deployment of Russian aggression on the territory of Ukraine and the establishment of separatist-terrorist groups.

The analysis of the real situation in Ukraine, which testifies to the existence of a hybrid war with the adversary of the latest scientific developments aimed not only at the destruction of military equipment, but also at the population of our country in various forms. At present, the military conflict and the consequences of

the annexation of Crimea have caused not only human, material but also moral and psychological losses for Ukraine.

The purposeful information expansion of the Russian Federation has been proved in order to ensure its readiness for the conduct of hybrid wars, and the author considers the Russian state information policy as the main information challenge and threat, which, using the potential of the media, forms the stereotype of inferiority and secondary Ukrainian citizens. The dynamics of the formation of information challenges for Ukraine is traced, it is stated that the information front, unlike the military, is no less important in the issue of counteraction to Russian aggression.

It has been tracked that the specificity of Internet resources as a tool of hybrid warfare is that the disseminated information (fakes, fake news, outright lies, bot comments) create an atmosphere of tension, animosity and provoke disrespectful events in Ukraine. In this case, Internet resources in general and social networks, in particular, not only create their own content, but also form the backdrop of messages in the media, which causes relevant public opinion.

The specificity of Internet resources is analyzed as a means of destructive influence on society in the discourse of the Russian-Ukrainian hybrid war, and the tools of communication manipulative technologies of the Russian media are considered, their powerful destructive and lasting communication influence, in which arsenal there are political methods of information.

Keywords: manipulative communication technologies, hybrid war, information war, hybrid world order, political system, political technologies, mass media, political elite, mass communication, civil society, internet resources.

Список публікацій здобувача за темою дослідження

Наукові праці в наукових фахових виданнях України:

1. Комарчук О. О., 2016, Історичні та психологічні передумови виникнення гібридних війн, *Політикус: науковий журнал*, Випуск , с. 5–9.
2. Комарчук О. О., 2016, Історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні, *Наукові праці: науково-методичний журнал*, Випуск 272 (Т. 284), Серія «Політологія», Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, с. 21-26.
3. Комарчук О. О., 2016, Маніпулятивні технології російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни, *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні відносини», Випуск 2(327), с. 60-66.
4. Комарчук О. О., 2016, Загальна характеристика рис гібридної війни, *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні відносини», Випуск 11(336), с. 45-51.
5. Комарчук О. О., 2016, Деструктивні політичні та соціальні технології у структурі гібридної війни, *Гілея (науковий вісник): зб. наук. праць*, гол. ред. В. М. Вашкевич, К.: ВІР УАН, Випуск 114(11), с. 316-319.
6. Комарчук О. О., 2017, Інтернет як засіб деструктивного впливу на суспільство в рамках російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні відносини», Випуск 6 (355), с. 54-58.
7. Комарчук О. О., 2018, Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, № 21(3), с. 48-54.

Наукові праці в наукових періодичних виданнях інших держав:

1. Комарчук О. О., 2016, Історико-політичні передумови гібридного конфлікту в Україні. *Medzinarodna vedecko – prakticka konferencia Realita a Perspektivy vyvoja Spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty* (28–29 oktobra), с. 167-170.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Комарчук О. О., 2016, Маніпулятивні технології ЗМІ. *Особистість. Суспільство. Політика: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції* / за ред. С. Терещенка, Ю. Будника, В. Герасимовича. Люблін: WSEI, Ч. 1, с. 119-121.

2. Комарчук О. О., 2016, Основи гібридної війни, *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Україна, 5–6 лютого 2016 року), Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», с. 110–112.

3. Комарчук О. О., 2016, Військово-патріотичне виховання в умовах агресії Росії, *Наука. Студентство. Сучасність: Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах модернізаційних змін в Україні: збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених*, за заг. ред. В. Д. Будака, О. Є. Олексюк, Миколаїв: МНУ, с. 85-88.

4. Комарчук О. О., 2016, Практичні аспекти застосування маніпулятивних технологій ЗМК в країнах Чорноморського регіону. *Чорноморське регіональне співробітництво в контексті процесів*

європейської інтеграції: збірник праць Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квітня 2016 року). Херсон: видавець Грінь Д. С., с. 29-31.

5. Комарчук О. О., 2019, Російські засоби масової комунікації як інструмент впливу в умовах гібридної війни. *Проблеми соціально-гуманітарних наук: матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (7 грудня 2018 року)*, відп. за випуск К. Г. Трибулькевич, Запоріжжя: Тандем, с. 242–245.

6. Комарчук О. О., 2019, Основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «гібридна війна». *Ціннісний вимір політичної діяльності: збірник наукових праць*, редколегія: Ю. М. Бардачов Ф. Г. Семенченко, Ю. В. Ватуля. Херсон: видавець Вишемирський В. С., с. 50-53.

7. Комарчук О. О., 2019, Інтернет як засіб деструктивного впливу на суспільство в рамках російсько-української гібридної війни, *Україна і світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірі: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С. А. Копилова, С. Г. Вонсовича. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, с. 108-115.*

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	19
1.1. Ступінь розробки теми та джерельна база дослідження	19
1.2. Основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «маніпулятивні комунікаційні технології», «гібридна війна»	27
Висновки до Розділу 1	45
Розділ 2. ГІБРИДНА ВІЙНА: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ФЕНОМЕНУ	47
2.1. Загальна характеристика рис гібридної війни.	47
2.2. Політико-історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні.....	74
Висновки до Розділу 2	93
РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНО - КОМУНІКАЦІЙНА СКЛАДОВА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	96
3.1. Інформаційні виклики гібридної війни	96
3.2. Комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни.	113
Висновки до Розділу 3	144
РОЗДІЛ 4. ФОРМИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАСТОСУВАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	147
4.1. Інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій	

російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни	147
4.2. Інтернет-ресурси як засіб деструктивного впливу на суспільство в дискурсі російсько-української гібридної війни	166
Висновки до Розділу 4	181
ВИСНОВКИ	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	191
ДОДАТОК 1. СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	224

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що українсько-російська гібридна війна загострила та розширила коло питань, пов'язаних зі специфікою інформаційно-комунікаційної складової ведення гібридних агресій.

Актуальність теми дослідження також зумовлена браком ґрунтовної систематизованої роботи, яка б здійснила аналіз особливостей застосування маніпулятивних комунікаційних технологій у контексті гібридної війни. Інформаційне протистояння України та Росії вимагає розуміння інструментарію комунікаційних маніпулятивних технологій та механізмів їх протидії.

Актуальність теми обґрунтована тим, що проведена інформаційно-пропагандистська кампанія із залученням російських ЗМК спричинила потужний деструктивний вплив на свідомість громадян України, місцеве населення Криму і суміжних територій та перетворилася на чинник загрози національній безпеці держави.

Оскільки гібридна війна складається з комплексу технологій інформаційного та психологічного впливу, який спрямовано на трансформацію стану масової та індивідуальної свідомості, важливо концептуалізувати це поняття для осмислення проблеми та генерування ідей щодо мінімізації деструктивного впливу.

Особливої актуальності дослідження набуває в питанні впливу саме маніпулятивних комунікаційних технологій на свідомість громадян України, в тому числі на тимчасово окупованій території АРК, в Донецькій та Луганській областях, необхідності цілісного вивчення даного засобу в умовах ведення гібридної війни, визначення механізмів та засобів запобігання маніпулятивного впливу на населення, яке знаходиться на вищевказаних територіях та України в цілому.

Для досягнення результатів гібридної війни необхідно не тільки проводити бойові дії або терористичні акти, а й висвітлювати, виправдовувати характер їх дій та залучати як можна більшу кількість населення на свою сторону. Методом розумного переконання це зробити вкрай важко і тому виникає потреба у застосуванні маніпулятивних технологій засобами масової комунікації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дана робота виконана на кафедрі політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського в рамках науково-дослідних тем: «Міжнародні відносини та політичні процеси в країнах Чорноморського регіону: сучасний стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0111U003884), «Гібридна війна нового покоління: соціально-політичні, історичні, етнонаціональні, інформаційні виклики», одним із виконавців яких є дисертант.

Об'єктом дослідження є гібридна війна як складова частина сучасного політичного процесу. *Предметом* дослідження є маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібридної війни.

Метою даної роботи є спроба на засадах міждисциплінарного підходу проаналізувати роль маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в процесі формування суспільної свідомості та в контексті гібридної війни проти України, що триває з 2014 р.

Відповідно з темою та метою дослідження дисертанту необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання:

- встановити ступінь наукової розробленості проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці;
- висвітлити основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «маніпулятивні комунікаційні технології», «гібридна війна»; уточнити та розширити поняття «гібридна війна»;

- охарактеризувати загальні риси гібридної війни в контексті сучасного гібридного світоустрою;
- здійснити політико-історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні;
- проаналізувати інформаційні виклики гібридної війни;
- виокремити та дослідити комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни;
- узагальнити інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни;
- розкрити специфіку інтернет-ресурсів як засобу деструктивного впливу на суспільство в дискурсі російсько-української гібридної війни.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи є загальнонаукові методи (історичний, структурно-функціональний, системний, інституційний, соціально-психологічний, діяльнісний, аксіологічний, а також аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування і конкретизація, моделювання, систематизація, класифікація, типологізація тощо), що утворюють інструментальний каркас дослідження. Історично-порівняльний метод дав змогу визначити спільне й відмінне у війнах минулого та сьогодення, до яких належить гібридна війна. Логіко-семантичний підхід дав змогу проаналізувати понятійно-категоріальний апарат понять «маніпулятивні комунікаційні технології» та «гібридна війна». На основі інституційного методу визначено логіку та особливості інформаційного тиску в умовах гібридної війни. Оцінка дієвості впливу маніпулятивних технологій засобів масової комунікації на суспільство здійснювалася за допомогою аналітико-прогностичного методу.

Наукова новизна отриманих результатів:

- вперше розглянуто роль маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в дискурсі російсько-української гібридної війни;
- охарактеризовано комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни та виявлено основні універсальні конструкти маніпулювання суспільною свідомістю;
- запропоновано визначення поняття «маніпулятивні комунікаційні технології», під яким розуміється специфічне формування інформаційних процесів та їх вплив на масову свідомість, з урахуванням ідеологічних методів та засобів;
- сформульовано визначення дефініції «гібридна війна»: її можна позначити як синтез військових, економічних, дипломатичних, інформаційних стратегій, що скомпоновані з конвенційних та неконвенційних дій, особливе місце серед яких займають методи комунікаційних маніпулятивних технологій;
- виявлено та описано інформаційні ризики для України у контексті російської агресії, а також показано їх динаміку в суспільно-політичному дискурсі;
- виявлено та описано основні конструкції передумов гібридної війни в Україні; проаналізовано передумови гібридної війни в Україні, які потрібно класифікувати як економічний, ідеологічний та інформаційний тиск з боку Російської Федерації;
- виділено та охарактеризовано основні прийоми інформаційно-маніпулятивного впливу шляхом зміни парадигми існування інформаційного середовища суспільства.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені у роботі положення, пропозиції та рекомендації можуть бути використані: у науково-дослідній роботі для подальших досліджень у сфері суспільно-політичних

відносин, зокрема і при виявленні причинно-наслідкових зв'язків гібридної агресії Росії проти України, об'єктивних і суб'єктивних соціально-політичних факторів, котрі обумовлюють нові структурні зміни в сучасному політичному процесі, що дозволить удосконалювати сучасну політичну практику та ефективно протидіяти інформаційним викликам і деструктивним технологіям ЗМК; у навчальному процесі для підготовки курсів лекцій, підручників і навчальних посібників з політології, у процесі викладання навчальних дисциплін: «Політологія», «Мас-медіа та політика», «Практична політологія», «Медіа-грамотність», а також у науково-дослідній роботі студентів та аспірантів; у практичній діяльності – при проведенні соціально-політичних реформ, трансформації органів влади та безпеки, пов'язаних із змінами парадигми світового політичного процесу.

Апробація матеріалів дисертації. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження апробовано на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Наука. Студентство. Сучасність. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах модернізаційних змін в Україні» (Миколаїв, 2016, форма участі – очна); «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук» (Київ, 2016, форма участі – дистанційна); «Виклики політики безпеки: історія та сучасність» (Львів, 2016, форма участі – очна); «Чорноморське регіональне співробітництво в контексті процесів європейської інтеграції» (Миколаїв, 2016, форма участі – очна); «Особистість. Суспільство. Політика» (Люблін, 2016, форма участі – очна); «Проблеми соціально-гуманітарних наук» (Миколаїв, 2018, форма участі – очна); «Україна і світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірі» (Кам'янець-Подільський, 2019, форма участі – очна); «Ціннісний вимір політичної діяльності» (Херсон, 2019, форма участі – очна).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи відображені в 15 наукових публікаціях, з яких 7 надруковані у вітчизняних фахових наукових виданнях з політичних наук, 1 – у міжнародному науковому виданні, 7 – тези доповідей наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації визначені її змістом, метою та поставленими завданнями. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділяються на відповідні підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження – 226 сторінок. Кількість використаних джерел – 320 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

1.1. Ступінь розробки теми та джерельна база дослідження

Науковий аналіз маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в умовах гібридної війни базується на основі вивчення широкого кола джерел. Різноманітні джерельні матеріали дозволили дисертанту науково обґрунтувати висновки та уникнути однобічної оцінки фактів і подій.

Російсько-українська гібридна війна (власне так її трактує дисертант) актуалізувала необхідність ґрунтовного дослідження цього феномена та розробки цілком нових підходів до реалізації військово- політичних завдань та цілей. Оскільки в процесі роботи над дисертаційним дослідженням, висвітлювалися проблеми інформаційно - комунікаційної складової гібридної війни, форм та механізмів застосування маніпулятивних технологій засобів масової комунікації, необхідно було для об'єктивного аналізу та розкриття змісту даного явища з'ясувати сутність інформаційної складової гібридної війни в цілому та ролі маніпулятивних комунікаційних технологій, зокрема, то, відповідно, і літературу, задіяну в дослідженні, умовно можна поділити на п'ять груп.

Перша група праць складається з монографій та досліджень, які вивчають сутність та структуру гібридної війни.

Друга група складається з дисертаційних досліджень, які виявили особливості гібридних війн, їх складових в контексті сучасного політичного процесу.

Третя група матеріалів присвячена безпосередньо сутності та особливостям маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в умовах гібридної війни та досліджують окремі аспекти застосування комунікативних стратегій впливу на свідомість громадян.

Четверта група літератури виокремлює фактичні та аналітичні матеріали щодо використання форм, тактик та методів інформаційного виміру гібридної війни

Наукова та публіцистична література неоднозначне трактує феномен гібридної війни, використовуючи ряд концептів дослідження, власне і саме поняття «гібридна війна» не містить одного визначення, її називають нелінійною, неконвенційною, гібридною, змішаною. Концептуальним обґрунтуванням цієї війни протягом ХХІ ст. займалися, насамперед, американські військові теоретики: Д. Кілгаллен [313, 314], Д. Ласіка [315], Джеймс Н. Маттіс [316], Ф. Хоффман [299-309]. Потрібно відзначити роботи Ф. Хоффмана, який першим спробував концептуалізувати дефініцію «гібридні війни» використовувалися для визначення мультимодальності форм війни, йому теза про те, що в світі більше не існує окремих видів загроз або окремих способів і методів ведення воєн, таким чином, задіяні всі форми і методи ведення воєн: конвенційні (традиційні), іррегулярні, терористичні методи, дії кримінальних угруповань, повстанців та інші види. За Ф. Хоффманом, майбутні загрози можуть більшою мірою бути охарактеризованими як гібридне співвідношення традиційних та нерегулярних стратегій і тактик; використовуватимуться децентралізоване планування та виконання, участь недержавних акторів із використанням одночасно простих і складних технологій [303].

Вперше концепція «гібридної» війни була проголошена Джеймсом Н. Меттісом у вересні 2005 р. на конференції з оборони, що проводилася Інститутом ВМС США і Асоціацією Корпусу морської піхоти.

Потім ця концепція була опублікована спільно с Ф. Гоффманом у листопаді 2005 р. у статті «Майбутня війна: зліт гібридних воєн» [314]. Тому можна вважати провідного наукового співробітника Інституту національних стратегічних досліджень Національного університету оборони (США) Френка Г. Гоффмана одним з фундаторів концепції «гібридної війни» та найбільш успішним та плідним автором книг і статей, присвячених проблематиці гібридної війни [299-309].

У 2009 р. автор монографії «Стратегічні наслідки гібридних воєн: теорія перемоги» генерал-лейтенант ВПС США Д. Ласіка проаналізував особливості «гібридних воєн». На його думку, основою ведення «гібридних воєн» є їхня інформаційно- психологічна складова, а об'єктом впливу ініціатора «гібридної війни» стає насамперед суспільна свідомість, а не збройні сили чи інфраструктура; «гібридні загрози» мають нечітку форму та інформаційно – психологічну складову [315].

Таким чином, зарубіжна наукова спільнота, військові експерти ґрунтовно зацмалися проблематикою гібридних агресій, називаючи гібридну війну новим типом воєнного конфлікту, який все частіше буде застосовуватися у ХХІ столітті.

Потрібно зауважити що в цілому проблеми гібридних воєн сучасності та їх складових не досліджувалися українською політичною наукою, були лише поодинокі розвідки у визначенні деяких аспектів інформаційних війн.

Після 2014 р. проблематика дослідження складових гібридної агресії стає предметом зацікавленості представників різних наук: правознавців, політологів, соціологів, психологів, філологів, спеціалістів з державного управління.

Варто відзначити, що за останні роки українські науковці видали багатьох монографічних досліджень, що стосуються питань інформаційного суспільства, інформаційних війн. Так, проблемі захисту від нових видів

впливу, породжених інформатизацією, особливостях функціонування системи інформаційної безпеки присвячена монографія А.Ю. Нашинець-Наумова «Інформаційна безпека: питання правового регулювання» [152].

Робота «Гібридна війна: вижити і перемогти» відомого українського політолога Є. Магди та інші статті автора розкривають сутність гібридної війни, її історичний, енергетичний та інформаційно-психологічний аспекти та аргументує конкретні фактори, через які Україна стала жертвою агресії з боку Росії [139].

Авторський колектив Донецького національного університету імені Василя Стуса представив монографію «Гібридна війна: in verbo et in praxi», дана наукова робота досліджувала сутність гібридної війни, процес формування смислів, еволюція яких обумовила певні очікування громадян, видозмінила мотиви їх поведінки та, врешті-решт, призвела до початку бойових дій [42].

Проблеми національної безпеки України, які актуалізувалися в ході російсько-української гібридної війни, засвідчили нагальну потребу дослідження проблематики інформаційного контексту гібридних війн. В даному дискурсі привертає увагу монографія, яка видрукувана Національною академією державного управління при Президентові України «Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн» за загальною редакцією В. Куйбіди та В. Бебика; та ґрунтовне дослідження [153].

Національний інститут стратегічних досліджень презентував наукову розвідку «Світова гібридна війна: український фронт» за загальною редакцією В.П. Горбуліна. Потрібно відзначити внесок В.П. Горбуліна у процес дослідження інструментального виміру російської геостратегії реваншу в контексті гібридної агресії РФ проти України [228].

Комуникативним процесам сучасності присвячена колективна робота «Гібридна війна: технології сугестії та контр сугестії», здійснено аналіз передумов, виникнення та еволюції сучасних гібридних загроз.

Одним із перших досліджень, що аналізує природу російсько-української гібридної війни та висвітлює соціальну складову війни стала робота І.П. Рущенка «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога» [211].

Оскільки російська агресії та проблеми захисту інформаційного контенту України актуалізували наукові дослідження в зазначеній проблематиці. Так, за останні роки захищені дисертаційні дослідження, присвячені аналізу інформаційної безпеки України у контексті російської агресії, до такого виду досліджень потрібно віднести наукову працю І.О. Валюшко «Інформаційна безпека України в контексті російськоукраїнського конфлікту» [28] ; в дослідженні Н.Ф. Семена «Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України» розглянуто функціонування російських інтернет-ресурсів та контент-аналізу публікацій на інтернет-ресурсах «Правда.Ру» та «Российский диалог» [221]; наукова розвідка В.М. Тарасюка «Політико-правові засади застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни» здійснила аналіз інформаційно-комунікативного простору [243]; робота Д.М. Павлова «Теоретико-методологічні виміри політичної пропаганди» присвячена дослідженню феномену політичної пропаганди, її сутності та ролі в сучасному політичному процесі [169]; проблемним аспектам захисту інформаційного простору України присвячена праця О.С. Зозулі «Державне управління забезпечення інформаційної безпеки України в умовах інформаційно-психологічного протиборства» [85]; дослідження О.І. Свідерської «Співвідношення психологічних та інституційних детермінант масової політичної поведінки в транзитних суспільствах»

присвячене особливостям формування механізмів взаємозв'язку «масової людини» та особливостей вияву масової політичної поведінки в індустріальному (масовому) суспільстві» [227].

Оскільки в дисертаційній роботі досліджуються інформаційна складова гібридної війни, автор використовував праці, присвячені проблемам функціонування інформаційного суспільства, зокрема роботи учених: Н.В. Гребіня [57], О.В. Картунова [97], В. Ліпкана [136], Г.Г. Почепцова [190-199].

Важливо відзначити багатовимірність досліджень Г.Г. Почепцова, його внесок у дослідження інформаційного виміру сучасного гібридного світоустрою, зокрема, науковець досліджує таке явище в медіа-просторі, як «інформаційні війни» [192-193].

Досліджуючи комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни автор використовував дослідження В.І. Алещенко [1], О.Гойман [55-56], Н.Ф. Еляшевської [94], Т.О. Ісакової [91], О. Ільченко [92], Е. Коляди [85]., С. Стецюка [240], В. Петрика [173], Ю. Половинчака [187].

Праці В.Ф. Загурської-Антонюк [81], О.В. Цветкова [272], П.С. Шпиги [278] розкрили поняття інформаційної безпеки, звернули увагу на актуальність дослідження інформаційних технологій як ефективного засобу впливу на суспільну свідомість.

Визначаючи інформаційні виклики гібридної війни в контексті російської агресії, автор досліджував наукові доробки С. Козиряцької [95], Ю.О. Бабенка [8], С.С. Бодрунова [14], С. С. Левченка [130], Т.П. Ящик [294].

Узагальнюючи інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни, дисертант вивчав наукові праці Л. Смоли [231], С. Оснач [161], М.П. Требіна [258-259], П. Шевчука [277].

Однією з перших наукових робіт в Україні, що ґрунтовно досліджується інформаційні проблеми суспільства стала праця В.П. Горбуліна, О.Г. Додонова, Д.В. Ланде «Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози протидія, моделювання» [53].

Аспектам маніпулятивної складової сучасного політичного процесу присвячена низка праць українських та російських дослідників, а саме: О.Д. Бойка [12-13], І.В. Рибачка [212], С. Кара-Мурзи [96].

В процесі роботи використані матеріали конференцій: «Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України» [86]; «Трансформація міжнародної безпеки: сучасні виклики та загрози» [255]; «Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення» [266].

Окремим аспектам застосування маніпулятивних технологій ЗМІ присвячені роботи Ю. І. Радковця [203-206], М.М. Матули [146], Д.М. Присяжнюка [174], О.І. Саморукової [217], інформаційні експансії та інформаційні атаки у засобах масової інформації досліджено в статтях О. Саприкіна [218, 219].

Окремим аспектам гібридної війни та її інформаційної складової приділено увагу в працях Д.Ю. Арабаджиєва [3-4], В.В. Гулай [58,59], В. Гусарова [60, 61], Н.О.Ніколаєнко [154-155], Г.П. Щедрової [285-287].

Історичним аспектам гібридних агресій у світі та в Україні присвячені роботи П. Гай-Нижника [34], В. Головка [54], Л.Залізняка [80], М. Лазаровича [129], В. Лозового [131], І. Тодорова [263].

Однак дані дослідження не повністю мають комплексний характер, розглядаючи окремо явища гібридної війни та комунікаційного маніпулювання як впливу на свідомість громадян, а не як політичну технологію.

Важливими завданнями, які ставив перед собою дослідник, постали проблеми здійснити політико-історичний аналіз передумов гібридної війни в

Україні та охарактеризувати загальні риси гібридної війни в контексті сучасного гібридного світоустрою. У цьому контексті, автор використовував працю начальника Генерального Штабу ЗС РФ В.Герасимова [44, 45], який визначає гібридну війну як сукупність політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, що доповнюються військовими заходами прихованого характеру, в тому числі реалізацією заходів інформаційного протистояння та діями сил спеціальних операцій та теоретичні праці російських вчених, зокрема, П.А. Циганкова із зазначеної проблематики [269-271].

Основні аспекти інформаційної війни висвітлюються в монографії С. П. Расторгуєва «Информационная война», де показана її історія, перспективи, сформульовані ключові завдання, вирішення яких необхідні для розробки стратегії інформаційного впливу, представлено широкий математичний апарат аналізу проблеми [207]. Окремий напрям становлять роботи А.М. Грешневиков [46], О.О. Мухіна [151], І.М. Панаріна [171, 172]., але дані дослідження характеризуються певною заангажованістю та відсутністю комплексного підходу до аналізу проблеми.

Винятком є монографія російських дослідників А. Манойла, А. Петренка, Д. Фролова «Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны» [144], де представлена концепція державної інформаційної політики в умовах загроз використання іноземними державами арсеналу сил, засобів та методів інформаційно-психологічної війни.

Аналіз низки досліджень і публікацій дозволяє прийти до висновку, що вітчизняна політична думка не приділяла належної уваги вивченню проблематики гібридної війни в контексті застосування маніпуляційних комунікаційних технологій, а російська наука досліджувала інформаційні аспекти війн нового покоління в ідеологічному вимірі. Російсько-українська

гібридна війна актуалізувала дослідження гібридних загроз, але якщо українські вчені та аналітики досліджують дані проблеми, використовуючи міждисциплінарний підхід, комплексно та всебічно, то російські колеги продовжують використовувати ідеологічний підхід та концепцію «руського миру».

Таким чином, тема дослідження гібридної війни та її комунікаційної складової є актуальною і дискусійною, вона привертає увагу багатьох науковців. Так, зарубіжні дослідники Д. Ласіка, М. Маклюєн, Джеймс Н. Маттіс, Френк Г. Хоффман вперше тією чи іншою мірою розкрили феномен «війни гібридного типу» та проаналізували її складові.

Аналіз наукових публікацій з окреслено проблематики дозволяє позитивно оцінюючи здобутки вітчизняних дослідників у розкритті інституційних засад гібридної агресії, але варто вказати, що нерозв'язаною в теоретико-методологічному та прикладному аспектах залишається проблематика концептуалізації й реагування на немілітарні ризики інформаційним загрозам, протидії маніпулятивним технологіям засобів масової комунікації в умовах гібридної війни.

1.2. Основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «гібридна війна» та «маніпулятивні комунікаційні технології»

На початку ХХІ ст. Українська держава стала об'єктом гібридної війни, основою якої є застосування потужних маніпулятивних комунікаційних технологій. На сучасному етапі поняття «гібридна війна» почало все частіше зустрічатися в лексиконі політиків, науковців та й пересічних громадян. Враховуючи, що тематика вивчення гібридної війни є досить новою для вітчизняної політичної думки, потрібно зазначити, що до 2014 року в Україні

були відсутні ґрунтовні наукові дослідження з даної проблематики, визначення сутності та змісту дефініції «гібридна війна». Наукова база була обмежена аналізом публікацій основних тенденцій та загальних характеристик ведення гібридних війн у світі. В сучасних умовах російсько-української війни виникла нагальна потреба вивчення сутності та змістового наповнення контенту гібридної війни..

Потрібно зауважити, що на учасному етапі розвитку політичної науки не снує однозначного підходу в дослідженні сутності гібридної війни. Головна проблема, насамперед, полягає в тому, що змінилася природа сучасної війни, мова йде про застосування нових технологій, стратегій та методів військових дій.

Тобто, сучасний вимір війни має гібридний характер і відбувається н на різних рівнях: у фізичному просторі – за територіальні, матеріальні та людські ресурси; в інформаційному просторі – за контроль над формуванням та просуванням інформаційних потоків; в соціально-психологічному просторі – боротьба за підтримку громадською думкою цінностей, настанов та наративів країни -агресора.

З огляду на вищезазначене, створюється простір невизначеності, коли дослідник власноруч наповнює змістовну складову гібридних протистоянь, використовуючи різноманітні методи та прийоми дослідження. Дисертант в підрозділі 2.2. аналізуючи поняття «гібридна війна», виходить з парадигми, що сучасні події на Сході України та Криму науковці та експерти називають гібридною війною з боку Росії. Гібридна війна (англ. hybrid warfare) – це змішання класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Досліджуючи основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «гібридна війна» варто чітко визначитися, який же зв'язок існує між дифеніціями «інформаційна війна та

«гібридна війна», що активно використовуються у сучасному політичному дискурсі.

Автор розглядає інформаційну війну як складову частину гібридної війни, коли багатомасштабні інформаційно-психологічні атаки на національний інформаційний простір та суспільну свідомість громадян держави, яка є об'єктом нападу агресора закінчуються введенням на територію країни військових контингентів та нерегулярних військ.

Автор погоджується з думкою Н.Семен, що в ході активного збройного протистояння між Україною та Росією виникає гостра потреба в правильному номінуванні поняття «інформаційна війна», яке стало причиною розгортання бойових дій на території Східної України. Існує чимало тлумачень цього терміна. Як іноземні, так і українські дослідники зводять це поняття до одного розуміння: інформаційні війни – це інформаційні технології, які мають на меті ввести в оману широке коло людей, маніпулювати індивідуальною та масовою свідомістю, що призводять до виведення з ладу процесів управління суспільством і його складовими, передовсім військовим [220, с. 24].

Гібридними називають війни, що є комбінацією заходів «жорсткої» та «м'якої» сили, які поєднують суто військові дії і комплекси підривних операцій диверсійного, інформаційного, соціального та економічного характеру [315]. Елементи такого типу ведення воєн простежуються в різні історичні епохи, що ставить питання про доцільність поширення термінології «гібридності» у новітньому політичному дискурсі. Втім, сам цей факт свідчить про певну нову якість як самого явища у сучасних міжнародних реаліях, так і рівня його усвідомлення політиками та експертами [83].

На думку автора, це свідчить про те, що інформаційно-маніпулятивні складники є визначальними в кількості немілітарних вимірів ведення гібридних воєнних дій.

Уперше термін «інформаційна війна» було згадано в 1985 р. у Китаї. В основу теоретичних підходів китайських спеціалістів у сфері інформаційного протиборства покладено погляди давньокитайського воєнного діяча Сунь-Цзи, який першим узагальнив досвід інформаційного впливу на супротивника. В трактаті «Мистецтво війни» Сунь-Цзи писав: «У будь-якій війні, як правило, найкраща політика зводиться до захоплення держави в цілому... Здобути сотні перемог у бою – це не межа мистецтва. Підкорити супротивника без бою – ось це вінець мистецтва» [136].

Відомий дослідник М. Маклюєн першим проголосив, що в наш час економічні зв'язки і відносини все більше набувають форми обміну знаннями, а не товарами, а засоби масової комунікації самі є новими «природними ресурсами», що примножують багатства суспільства [143].

Інформаційним війнам присвячено дослідження Мартіна Лібікі. Однією із форм інформаційної війни він називає психологічну. Завдання інформаційної війни, на погляд ученого, – це знищення не фізичної сили, а соціуму [135]. Він запропонував світу новаторську тезу: істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації. На основі багаторічних досліджень він довів, що сучасні війни зазвичай ведуться в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь. Гібридна війна – це війна із поєднанням принципово різних типів і способів ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення спільних цілей. типовими компонентами гібридної війни є використання: – класичних прийомів ведення війни (із військовослужбовцями в уніформі, військовою технікою та ін.); – нерегулярних збройних формувань (повстанців, терористів, партизан та ін.); – засобів і прийомів інформаційної та кібернетичної воєн [135].

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що чим вищий рівень розвитку інформаційної культури суспільства, яке протистоїть агресії, тим менше шансів у ворога перемогти у гібридній війні, це пов'язано з тим, що

агресор намагається вплинути на культурні, правові, політичні, ціннісні основи життєдіяльності суспільства та особистості, його завданням є змінити (деформувати) світогляд людини на свою користь за допомогою засобів масової комунікації.

Тому є слушною думка дослідника О. Саєнка, що головним завданням інформаційно-психологічного впливу є зміна установок особистості. Для цього в ході «гібридної війни» усе, що сьогодні поширюється російськими засобами масової інформації на території України, особливо у східних областях, є відвертим перекручуванням картини дійсності. Використовуються нові, а точніше, брудні, методи та способи ведення цієї війни: підкуп, шантаж, залякування, викрадення людей, захоплення державних об'єктів, органів місцевої влади та об'єктів критичної інфраструктури, організація та проведення терористичних актів. Усе це супроводжується резонансними акціями насильства до непокірних та проявами мародерства. Механізм інформаційно-психологічного впливу ґрунтується на маніпуляції свідомістю мас і внесенням у свідомість цілеспрямованої дезінформації. Механізм духовного насильства над людиною, групою, масою спрямований на спотворення повідомлення про реальність, щоб, незважаючи на їх неправдивість, особа сприймала їх як вірогідні й вчиняла б відповідно до цієї деформованої інформації [216].

Початок 2014 року продемонстрував, що українське суспільство мало низький рівень інформаційної культури і а повній мірі сприйняло маніпулятивні технології гібридної агресії, на підтвердження даної тези стали процеси, що відбувалися в Східних та Південних областях України, де частина громадян сприйняли ідеї «руського мира», «мовного насильства», «бандеризації», які цілеспрямовано розповсюджувалися російськими ЗМІ в українському інформаційному просторі

На думку О.Гоймана, маніпулятивна інформація є деструктивною за своєю суттю, адже руйнує особистість, оскільки пропонує і нав'язує поєднання готових моделей із арсеналу масової культури. Ще однією неодмінною умовою вдалої маніпуляції є небажання реципієнтів мислити: більшість аудиторії бездумно і пасивно споживає величезний інформаційний потік, не витрачаючи на його аналіз ані інтелектуальних, ані духовних сил. До цього додається втрата людиною здатності до критичного мислення, хоча у даному випадку воно було б доречним і навіть необхідним [55, с. 55]. На думку Георгія Почепцова, інформаційна цивілізація не сприймає дій у фізичному просторі, перемогу вона вбачає в інформаційному і віртуальному просторах [191].

У роботі Д.М. Прокоф'єва «Інформаційна війна і інформаційна злочинність» наведено таке визначення: інформаційна війна – це дії, розпочаті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, процесам, що базуються на інформації та інформаційних системах супротивника при одночасному захисті власної інформації, процесів, що базуються на інформації та інформаційних системах. Основні методи інформаційної війни – блокування або спотворення інформаційних потоків та процесів прийняття рішень супротивника [230].

Заслуговує на увагу визначення, запропоноване американським військовим теоретиком Д. Кілгалленом: «...гібридна війна – це краще визначення сучасних конфліктів, вона містить у собі комбінацію партизанської та громадянської воєн, а також заколоту й тероризму» [317].

Власне сам термін «гібридна війна» не є новим – його формування розпочалось у 2000-х роках, коли виникли такі поняття як «hybrid warfare» («гібридна війна») та «network centric warfare» («мережево-центрична війна») [307].

Таким чином, на думку більшості українських дослідників, на початку 2000-х років науковій думці Заходу було здійснено перші спроби описів нових типів воєн інформаційного суспільства. Сам термін спершу не було сприйнято в контексті військової доктрини. Втім, важлива роль інформаційного чинника, введення нерегулярних військових боїв, використання розвідувально-диверсійних тактичних груп, застосування терористичних методів, формування так званих «ополчень», утворення квазіреспублік, при цьому офіційне заперечення участі у бойових зіткненнях, змусили визнати новітній тип війни і перевернути уявлення про її класичне розуміння [240, с.153].

Поняття «гібридна війна» було введено американським вченим М. Маклюєном, який вважав засоби комунікації новим ресурсом держави та довів, що сучасні війни відбуваються в інформаційному просторі [143].

Відомий сучасний теоретик у галузі збройних конфліктів та воєнно-політичної стратегії Френк Г. Хоффман, визначає, що поряд із асиметричними конфліктами та неконвенційними війнами (ситуації, коли явні бойові дії не ведуться) існує також поняття «гібридні війни», які зараз усе частіше використовуються» [302].

Ф. Хоффман дає наступне визначення гібридної війни – повний арсенал всіх видів бойових дій, враховуючи конвенціональні можливості, іррегулярну тактику і формування, терористичні акти, що містять насилля та кримінальні безлади, він визначив п'ять елементів гібридної війни: модальність проти структури, одночасність, злиття, комплексність і злочинність [299].

Джеймс Н. Маттіс та Френк Хоффман, аналізуючи виклики, пов'язані з глобалізацією воєнної науки і технологій, зазначили, що майбутні війни будуть вестися саме за гібридними способами і стратегіями [298].

У квітні 2009 р. з метою прогнозування спрямованості воєнних конфліктів майбутнього у НАТО був представлений документ «Проект визначення множини варіантів майбутнього – навігація у 2030 рік» в якому були представлені теоретичні прогнози щодо характеру можливих воєнних конфліктів та напрямки організації колективної безпеки. Зокрема, одним з напрямів розвитку Альянсу було визначено – «пристосування до вимог гібридних загроз». Сутність такого типу загроз полягає в тому, що можливий супротивник уникатиме прямого зіткнення із силами НАТО в «конвенційних операціях», натомість застосовуватиме нерегулярні сили й асиметричні форми протиборства. Відтак, будуть використовуватися регулярні й іррегулярні сили, терористичні та кримінальні елементи, котрі взаємодіятимуть між собою в різних «змішаних режимах». Слід зауважити, що «гібридний супротивник» не дотримуватиметься міжнародного права війни: цивільні особи використовуватимуться як постійно діючий «живий щит», який роз'єднує протидіючі сторони воєнного конфлікту [208, с. 4].

Таким чином, в зарубіжній політичній думці існують різні варіанти визначення сутності гібридної війни: 1) військова стратегія, яка поєднує звичайну війну, малу війну та кібервійну; 2) атака з використанням ядерної, біологічної, хімічної зброї, саморобних знарядь для терористичних атак та інформаційного тиску; 3) складна та гнучка динаміка бойового простору (battlespace), яка передбачає швидку реакцію та адаптацію учасників протистояння; 4) сучасний вид партизанської війни, яка поєднує сучасні технології та методи мобілізації (Біл Неметт, підполковник Корпусу морської піхоти США); 5) основний метод у асиметричній війні, яка ведеться на трьох умовних фронтах – серед населення конфліктної зони, тилового населення та міжнародної спільноти (полковник АрміїСША Джек Маккуен) [1, с. 20-40].

Тобто, зарубіжна політична думка інтерпретує гібридну війну, як використання мілітарних та немілітарних методів з поєднанням

психологічно-інформаційної підтримки, використовуючи дипломатичний, політичний та економічний тиск.

Більшість зарубіжних експертів зупиняються на трактуванні сутності змісту «гібридної війни» як форми воєнних дій із залученням у конфлікт різнорідних за складом, засобами, рівнем і характером підготовки сил». Тобто, реалізується класична ідея відомого китайського стратега Сунь Цзи: «Сто разів поборотися й сто разів перемогти – це не краще із кращого; краще із кращого – скорити військо супротивника, не борючись» [320].

На думку дослідників Г. М. Парахонського та Г. М. Яворської змінилося традиційне розуміння війни як суспільно-політичного феномену, попри історичні відмінності та характер, різні типи воєн мають усталену структуру – комплекс ознак, що відрізняють стан війни від не-війни, війну від миру, війну від конфлікту тощо. Війна звичайно має фіксований початок (оголошення) і кінець (мирна угода). Кожна зі сторін має власні цілі у війні та знаходить відповідні ресурси для їх досягнення, визначає загальну стратегію ведення воєнних дій, оборонну чи наступальну, вдається до певних тактичних дій та операцій. Уявлення про перемогу формуються як повне або часткове досягнення своїх стратегічних цілей, з чим має погодитись і протилежна сторона, яка вважається такою, що зазнала поразки. У випадку сучасних війн, які отримали назву «гібридних», усі ці ознаки значною мірою корегуються або зовсім змінюють смисл. Гібридна війна не оголошується і, отже, не має початку, так само як і кінця, оскільки мирна угода неможлива. Ця війна може лише вичерпатися внаслідок нестачі ресурсів. Протилежна сторона може не визнаватися правовим суб'єктом, тоді як сторона, яка веде війну, може не визнавати цього і навіть прагне брати на себе функції посередника у конфлікті. Цілі гібридної війни не визначені або приховуються. У військових операціях задіяні ресурси, які за призначенням

не є військовою зброєю,– енергетичні, інформаційні, економічні тощо [1, с. 8].

Відомий дослідник Ю.Радковець зазначає, що Росією була розв'язана і зараз продовжується проти України так звана «гібридна війна», тобто повноцінна війна — «гібридна» по формі та «асиметрична» за змістом. Її відмінність характеризується як веденням агресивних військових дій під прикриттям незаконних (неформальних) збройних формувань, так і одночасним використанням широкого спектра політичних, економічних (в т. ч. енергетичних і торговельно-економічних), а також інформаційно-пропагандистських заходів, з яких, як правило, і починається ця «гібридна війна», та які її супроводжують впродовж усього періоду військових дій. Ряд провідних експертів Заходу небезпідставно називають її ще як «війна нового покоління» або «війна нової генерації» [205, 206].

Досліджуючи сучасні підходи до визначення терміну «гібридної війни» потрібно зазначити, що гібридність стосується всіх методів агресії. Складовими елементами гібридної війни стало використання технологій, які створюють внутрішніх конфліктів, наприклад:

- створені внутрішні суспільні протиріччя завдяки пропаганді, які трансформувались у інформаційну війну;
- передумови економічних проблем трансформовані в гострі економічні проблеми за рахунок розгортання відкритої економічної війни як з країною агресором, так і табором її союзників;
- анексія Криму Росією і пов'язаний з цим безпосередній тиск на південні регіони України;
- здійснення економічної та технічної підтримки сепаратизму та тероризму на території України як диверсантами, так і колаборантами [50].

Світова спільнота, яка перебуває в системі світового гібридного світо устрою не мала можливості впевнитись в прямому введенні російських

військ через український кордон, завдяки чому країні агресору вдавалось частково обходити норми міжнародного права з питань ведення війни. Таким чином, потрібно впевнено стверджувати, що в сучасному світі міждержавні конфлікти набувають не лише збройної форми, а також і інформаційної боротьби за думки та погляди населення країн, світової спільноти.

Російська військово-політична наука тривалий час докладно розробляла тематику тему гібридних загроз, що обумовлено, насамперед, експансіонізмом росіян; з часів виникнення Московії самодержавство проводило агресивну зовнішню політику, апелюючи до релігійних мотивів. Воно наділяло себе певною місією від Бога врятувати православну віру. І, власне, це спасіння православної віри самодержавство зробило своєю ціллю, а війну – засобом. Логічним продовженням такої концепції стало формування ідеократичного самодержавства, ідеократичної влади, яка міцно трималася за ідеологему «Москва – третій Рим». «У подальшому ця ідея трансформувалася в імперські устремління Петра I, потім – ідею перемоги Світової революції, згодом – комунізму, і нарешті – збирання “руського міру”» [247].

У радянський період відомою науковою працею з проблем інформаційно- психологічного протистояння та його методів є монографія Д. Волкогонова Д. А. «Психологічна війна: підривні дії імперіалізму в сфері суспільної свідомості» [1, с. 7].

Як зазначаєтьв колективній монографії «Гібридна війна: in verbo et in re», що окремі елементи новітнього погляду на сучасні засоби ведення війн вже існували в теорії, причому не лише на Заході, а й в РФ [42, с.109].

На сучасному етапі фахівці Російської Федерації займалися проблематикою інформаційних війн, проблемами формування концептуальних основ стратегії та тактики гібридних загроз. У 2003 році логічним завершенням досліджень порушеної проблеми стало видання

російськими дослідниками А. Манойлом, А. Петренком Д. Фроловим монографії «Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны». Авторами розроблена нова концепція інформаційно- психологічної війни як інструмент досягнення політичних цілей. Проте на думку російського визнаного фахівця із інформаційного протиборства А.В. Манойла саме інформаційно-психологічні операції володіють найбільшою вражаючою дією і становлять особливу соціальну небезпеку [144].

Концептуальні рамки російської доктини гібридної еспансії доктрини були окреслені у доповіді «Основні тенденції розвитку форм і способів застосування Збройних Сил, актуальні завдання воєнної науки щодо їх удосконалення» начальника Генштабу ЗС РФ, генерала армії Валерія Герасимова на загальних зборах АВН у січні 2013 року. «У ХХІ столітті, – стверджував він, – простежується тенденція стирання відмінностей між станом війни і миру. Війни вже не оголошуються, а розпочавшись – йдуть не за звичним нам шаблоном. Досвід військових конфліктів, в тому числі пов'язаних з так званими кольоровими революціями в Північній Африці і на Близькому Сході, підтверджує, що цілком благополучна держава за лічені місяці і навіть дні може перетворитися на арену запеклої збройної боротьби, стати жертвою іноземної інтервенції, зануритися в пучину хаосу, гуманітарної катастрофи і громадянської війни» [42, с.110-111].

У російському варіанті гібридної війни задіяні не лише збройні сили. Росія активно використовує проти України ще два види впливу: внутрішній і зовнішній. Впливові політики та партії (а якщо вони не впливові, Росія все одно подає їх як впливових у власних ЗМІ) підтримують точку зору Росії, намагаючись створити відповідний тиск на Україну. Назвемо цей феномен створенням і активацією союзників як всередині країни, так і в світі. Ось висловлювання на цю тему британського військового аналітика Р. Торнтон:

«Російський інформаційний продукт розрахований впливати на розум. Однак ті, на кого впливають, повинні бути відповідно підготовленими. Москва є у вигазі стосовно цієї умови, оскільки нові незалежні держави, що раніше були частиною Радянського Союзу, мають велику кількість етнічних росіян, як і російськомовних громадян. Ці російські меншини в таких країнах, як Україна, Прибалтика, Молдова та Грузія є принциповою ціллю сьогоднішньої кампанії інформаційної війни з Москви» [196].

Аналіз розвитку ситуації навколо України дає всі підстави стверджувати, що сьогодні наша держава зіткнулася саме із цією формою ведення воєнних дій. Це підтверджується особливостями розвитку воєнного конфлікту, відмінною ознакою якого є відсутність прямих бойових зіткнень регулярних військ та існування змови держави – агресора з недержавними формуваннями, котрі діють на території України: загонами бойовиків, «козацтва», місцевого криміналітету, групами місцевого населення сепаратистського спрямування (колабораціоністами). Характерними особливостями гібридної війни є те, що основою її ведення стає поруч з економічними, військовими й інформаційно-психологічна складова, а основним об'єктом впливу в цій війні є не противник, а населення, що «визволяється». Завдання і метод такої війни – спонукання громадян до зради власній державі та підтримки агресора. Також задіюються всі засоби для формування бажаної для загарбника картини подій у сприйнятті міжнародної громадськості. Сьогодні гібридна війна розгорнута на усіх можливих напрямках. Це не лише інформаційна війна, а одночасно й економічна, репутаційна, смислова, людська. На неї повинні працювати всі, хто має вплив на населення: актори, співаки, письменники, режисери. Військові дії задають лише фон для більш масштабної війни в людському розумі [128].

На думку В.І. Алещенка гібридну війну можна також визначити, як війну недержавних збройних формувань проти держави як такої й без

офіційної участі у війні державних збройних сил вторгнення. Це війна, яка у своїх основах містить елементи найбільш сучасних знань і технологій (наприклад, інформаційних і комп'ютерних війн), до самих архаїчних і диких способів убивства людей, при відсутності в убивць навіть тіні моральних незручностей. Це війни нового варварства, це шлях від війни цивілізованої до війни інстинктивної, від державно організованих форм збройної боротьби, військового права й військової етики до тотального геноциду людей на території супротивника й культу смерті як такого. Це шлях усунення моральних обмежень насильству й смерті [1, с. 10].

Незважаючи на досить велику кількість західних досліджень та публікацій на тему гібридної війни, на жаль, зазначена проблематика до 2014 року не отримала достатнього вивчення в українській політичній науці.

Системна пропагандистська антиукраїнська кампанія російських ЗМІ проти України, застосування ними маніпулятивних технологій засвідчили необхідність комплексного дослідження інформаційної складової гібридної агресії та виявила недостатню сформованість вітчизняних наукових та методологічних обґрунтувань гібридної війни.

Як справедливо зазначає угорський дослідник Андраш Рац, проривом у дискурсі, що стосується гібридної війни та гібридних загроз стало застосування відповідних термінів з боку НАТО. Від 1 липня 2014 року представники Альянсу публічно і відверто вказали на те, що новою формою ведення війни стала «гібридна війна». Невдовзі цей вираз підхопили провідні світові медіа, а під час саміту НАТО в Уельсі у вересні 2014 року було запропоновано вважати «гібридними» засобами «широке коло високоінтегрованих відкритих та прихованих мілітарних, парамілітарних та цивільних засобів» [319].

Автор погоджується з тезою про те, що в умовах коли велика держава, щоб не опинитись в загально-цивілізаційній ізоляції не має можливості вести

відкрити збройну агресію на території слабшої країни, а тому за допомогою малих диверсійних груп усуває легітимні органи влади та створює штучні режими на окремих територіях [13, С.102].

Таким чином автор дійшов висновку про те, що сутність поняття «гібридна війна» можна сформулювати таким чином – це цілеспрямований координований процес встановлення зовнішнього управління країною-агресором, який відбувається у фізичному, інформаційному, соціально-психологічному просторах, результатом таких гібридних дій є усунування легітимних органів влади, створення штучних режимів на окремих територіях, – і як наслідок: поступова ліквідація державності країни.

Загалом, в основі конструкту інформаційної складової гібридної війни є маніпуляції, які створюють вагомий деструктивний вплив на свідомість людини. Маніпуляції є предметом дослідження різних наук – психології, політології, теорії соціальних комунікацій. У сучасній фаховій літературі описані декілька видів маніпуляцій: економічні маніпуляції, які мають найбільш предметний діапазон – від маніпуляцій цінами, маніпуляції обмінними курсами валют до маніпуляцій курсами акцій; інформаційні маніпуляції, що опанували сферу засобів масової комунікації.; адміністративні маніпуляції, що набувають сили під час виборів; мовні маніпуляції, що використовуються як один з інструментів інформаційних маніпуляцій; рекламні маніпуляції, що базуються на поєднанні економічних, інформаційних та мовних маніпуляцій, маючи на меті конкретний економічний зиск; міжособистісні чи побутові маніпуляції, такі маніпуляції сфокусовані не на маси, як попередні, а на одну особу (або кілька осіб), проявляються вони як у вигляді сімейних, так і корпоративних зловживань [142].

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, як один із напрямів інформаційної війни агресором використовується

пропаганда війни через засоби масової інформації, зокрема і формування образу України, вигідного РФ у зарубіжних ЗМІ. Так, дослідження «Війна нового покоління Росії» американського дослідницького Фонду «Потомак» під керівництвом Ф. Карбера, основним висновком і уроком з інформаційно-пропагандистської війни Росії проти України як важливої складової «гібридної війни» називає її безпрецедентний характер за своїми змістом, масштабами та спрямованістю:

- по-перше, інформаційна війна розпочалась задовго до військової агресії Росії проти України і продовжує супроводжувати її на всіх етапах, завчасно адаптуючись під поточні цілі та задачі;
- по-друге, інформаційно-пропагандистські та дезінформаційні проекти, операції і заходи спрямовані на всі верстви населення і всі регіони України, а також населення Росії і країн Заходу – відповідно, з різними цільовими установками і завданнями;
- по-третє, головна мета інформаційної війни в Україні – ліквідація державності України; у Росії – отримання підтримки населення для виправдання дій керівництва Росії; для країн Заходу – дискредитація дій керівництва України та її Збройних сил [205].

За висновками науковців, маніпуляція, як особливий процес, має такі ознаки: вплив; встановлення відносин з людиною для досягнення своїх цілей; прагнення отримати односторонню вигоду; прихований характер; використання сили; гра на слабких місцях; спонукання, привнесення мотиву; майстерність застосування. Показовим є визначення маніпуляції О. Доценко: «дії, спрямовані на «приборкання до рук» іншої людини, що впроваджуються так майстерно, що у неї створюється ілюзія, що вона сама управляє своєю поведінкою» [67, с. 60].

Проведення гібридної війни неможливе без належного застосування маніпулятивних технологій засобів масової комунікації з метою впливу на поведінку громадян.

Політико-технологічна парадигма аналізу досліджуваної проблематики передбачає пізнання феномену маніпуляції та її інструментарію - комунікаційних технологій. Зокрема, вагомим свідченням технологізації маніпулятивних технологій засобів масової комунікації є їх широкий спектр комунікаційних стратегій. Тому маніпулятивні технології засобів масової комунікації є важливим інструментом гібридної політики.

Отже, в руслі даного дослідження вищезначена парадигма актуалізується у декількох вимірах: маніпуляція як спосіб впливу на свідомість, поведінку громадян; її технологізація як тенденція розвитку засобів масової комунікації та їх визначальних практик; ЗМК як детермінанти гібридного протистояння.

Досліджуючи маніпулятивні комунікаційні технології, варто відмітити, що істотною рисою гібридної війни є комунікативні стратегії, оскільки у війнах гібридного типу головний акцент робиться на маніпулятивній складовій інформаційного дискурсу, створенні смислової конструкції таким чином, щоб громадяни змінили акценти мотивації дій на рівень конструювання уявної псевдореальності.

Проте варто зазначити, що аналіз дискурсу гібридної війни передбачає увагу до інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій та їх складників. На думку, Г.М. Яворської специфіка гібридної війни потребує створення власного переконливого розуміння змісту перемоги над ворогом [288, с. 46]. І такий зміст надають маніпулятивні комунікаційні технології, які є досить монополізованими та формується провладними ЗМК. Таким чином, конструювання політичної реальності, боротьба за

домінування в ній та монополізація методів маніпулювання є суттю застосування маніпулятивних комунікаційних технологій, їх ціллю.

Проблема інформаційного простору України, полягає в тому, що на її територію спрямовується не тільки регулярні російські війська, найманці та організовані недержавні військові угруповання, а й сучасні методи маніпулювання свідомістю.

З огляду на вищевказане, важливим проявом гібридної війни в Україні є застосування комунікативних стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації що поступово перетворилися у інформаційну війну. Варто також наголосити, що гібридна війна Росії проти України постійно посилюється в інформаційній площині, що свідчить про перевагу немілітарних засобів ведення гібридної війни.

Інформаційний вимір російсько-української гібридної війни, порівняно з попередніми військовими конфліктами, на погляд дисертанта полягає в дієвості та інтенсивності застосування маніпулятивних комунікаційних технологій, масштабах аудиторії інформаційних впливів та створенні нового дискурсу війни, спрямованого на руйнування наявних і формування нових смислових конструктів сприйняття реальності.

Оскільки, в структурі гібридної війни вагомим є інформаційний чинник, має рацію вести мову про вагомий деструктивний вплив на свідомість громадян маніпулятивних комунікаційних технологій. Застосування інструментарію комунікаційних маніпулятивних технологій та їх складників може виступати як етап підготовки до широкомасштабного застосування військової сили, прводити інформаційний супровід гібридної агресії або в кінцевому випадку – змінити контекст війни в традиційному розумінні. Тому, дисертант визначає маніпулятивні комунікаційні технології як набір технік, прийомів, технології формування реальності таким чином,

щоб змінити, ставлення та уподобання громадян, використовуючи при цьому елементи психологічної агресії.

Висновки до Розділу I.

Російсько-українська гібридна війна актуалізувала питання дослідження військових інструментів гібридної війни та нелінійних засобів. Теоретичною та методологічною основою дослідження маніпулятивних комунікаційних технологій засобів масової комунікації є наукові ідеї і положення, погляди, узагальнення і висновки з досліджуваної проблеми, викладені в працях вітчизняних і зарубіжних вчених, фахівців з політології, історії, соціології, психології та державного управління, дослідників з інших галузей знань, які мають принципове значення для осмислення і розв'язання сформульованих завдань дослідження.

Дослідивши значну кількість теоретичних джерел, наукових публікацій, дисертант робить висновок про те, що проблема вивчення комунікаційної складової гібридної війни всебічно не досліджена, залишається багато дискусійних питань.

Водночас, варто зазначити, що термін «гібридна війна» вже активно використовувався військовими аналітиками НАТО з початку 2000-х років, а методи комунікаційних стратегій гібридної війни активно застосовувались в різні періоди історії. Серед авторів, які вперше деталізували концептуальні складники гібридної війни, потрібно відзначити: Д. Кілкалена, Д. Ласіка, Джеймс Н. Маттіса та Ф. Хоффмана. Російська політична думка значною мірою реанімувала традиції вивчення гібридних загроз в контексті напрацювань фахівців часів існування СРСР, а саме: трактування гібридної війни, як інформаційно-глобального конфлікту із застосування військових та інформаційних операцій. Специфіка російського дискурсу вивчення аспектів

гібридної війни базується на наративі, що російсько-українська гібридна війна є «внутрішнім конфліктом в Україні», невизначеності сторін конфлікту та їхньої ролі в ньому.

Проблематика дослідження гібридної війни та її складових висвітлена в наукових розвідках українських дослідників: В. Горбуліна, Л.Залізняка Т.О. Ісакової, С. Козиряцької, М.В. Лазаровича, Є.Магди І.П. Рущенко, В.М. Тарасюка.

Автор констатує, що в даний час не існує єдиного підходу у трактуванні «гібридної війни» та його основних компонентів з причин різноманіття конвенційних, неконвенційних, мілітарних та немілітарних методів і способів гібридних загроз.

Таким чином, різноманітність підходів до розуміння природи гібридної війни, зумовлює множинність підходів та уявлення про її суть та особливості функціонування. Здійснений аналіз джерельної бази вивчення означеної проблеми засвідчив важливість переосмислення трактування поняття «маніпулятивні комунікаційні технології», дослідження їх основних інституційних детермінант, та нового погляду в розумінні новітніх форм та видів. Узагальнюючи результати дослідження, дисертант дійшов висновку, що в українській політичній науці проблеми визначення суті, з'ясування форм і специфіки маніпулятивних комунікаційних технологій потребують подальших ґрунтовних досліджень з врахуванням сучасної динаміки й векторів розвитку українського суспільства.

Проаналізовані джерела демонструють ґрунтовне осмислення дослідниками теоретичних та практичних проблем стосовно політичних технологій, однак, вважаємо за необхідне комплексно зосередитися на конкретних, аспектах маніпулятивних комунікаційних технологіях, а саме: поєднанню інституційних та психологічних чинників, які визначатимуть їх результативність.

РОЗДІЛ 2.

ГІБРИДНА ВІЙНА: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ФЕНОМЕНУ

2.1. Загальна характеристика рис гібридної війни

В усі часи у суспільстві між окремими особами, соціальними групами, верствами населення, класами виникають певні розбіжності в інтересах, політичних ідеологіях, поглядах на ті чи інші речі або події. Ці розбіжності часто переростають у конфлікти. Та далеко не в усіх випадках врегулювання конфліктів відбувається мирним шляхом без застосування сили чи зброї. Держава за допомогою правової системи в якості арбітру вимушена стримувати агресію та захищати права всіх своїх громадян з метою недопущення хаосу. Але навіть на державному рівні не завжди вдається врегулювати конфліктні ситуації мирним шляхом, тому виникає необхідність у легітимізації застосування зброї в окремих випадках для захисту державних (суспільних) інтересів. Період легітимізації збройного конфлікту називається війною, суб'єктом ведення якої є виключно держава [114, с. 48].

Війна як соціально політичне явище протягом усього історичного періоду людства наряду з розвитком технологізації сфер життєдіяльності також прогресувало: (змінювалось технічне оснащення армій, тактика та стратегія ведення бойових дій тощо), приносячи людству страшні наслідки. Наприклад якщо втрати у війнах європейських країн (убиті і померлі від ран і хвороб) склали: у XVII столітті - 3,3 млн. осіб, в XVIII столітті - 5,4 млн., в XIX і на початку XX століття (до Першої світової війни) - 5,7 млн., у Першій світовій війні - понад 9 млн., у Другій світовій війні (включаючи загиблих в нацистських концтаборах) - понад 50 млн. осіб. Такі обставини штовхнули світове товариство до рішучих дій, а саме регулювання та встановлення

певних правил ведення збройних конфліктів між її суб'єктами на рівні міжнародного права [133].

Сьогодні конфлікти є повсякденною реальністю. Внутрішньополітична боротьба в державі та зовнішня агресивна політика між державами є одним з основних факторів виникнення війн, як суспільно-політичного явища та різновиду конфліктів.

В науці існує декілька основних класифікованих теорій виникнення та необхідності існування війни як суспільно-політичного явища. А саме: психологічні теорії, еволюційні теорії, соціологічні теорії, демографічні теорії, раціоналістичні, економічні та ін. Всі вони певним чином доповнюють та пояснюють основні причини виникнення, існування, ведення такого явища як війна [274, с. 302].

Одна з основних цілей війни є особисте виживання або знищення противника. Як правило війна служить засобом нав'язування опоненту своєї волі. Тобто один із суб'єктів політики намагається за допомогою сили змінити поведінку іншого, змусити його відмовитись від своєї свободи, ідеології, ресурсів, території, прав на власність тощо. Основним засобом досягнення цілей війни є організована озброєна боротьба як вирішальний засіб, а також економічне, дипломатичне, ідеологічне, інформаційне та ін. засоби боротьби.

Взагалі процес протиборства великих країн за контроль над важливими ресурсами має нескінченний характер. І проблема полягає в тому, що жодній країні неможливо залишатись за межами цієї боротьби. Якщо не бути суб'єктом неодмінно доведеться стати об'єктом протистояння. При цьому більш впливові залучають або використовують у своїх цілях менш впливових суб'єктів з усіма подальшими наслідками для останніх. Найяскравішим прикладом цього стали Перша та Друга світова війна в яких задля переділу

сфер впливу між могутніми на той час державами була залучена більша частина країн Земної кулі [235, с.12].

Тому після закінчення Другої світової війни, міжнародне співтовариство задля зменшення ризиків виникнення подібного виду конфліктів було змушено розглянути та внести певні зміни правового регулювання збройних конфліктів.

Поява в середині ХХ ст. у Сполучених Штатах Америки, та СРСР ядерної зброї, перевело загрозу збройних конфліктів на новий рівень. Можливість катастрофічних наслідків, як серед людського ресурсу так і для планети в цілому змусили провідні країни відмовитись від вирішення питань міжнародного характеру за допомогою масштабного збройного протистояння. Основне зусилля США та СРСР було сконцентровано на домінуванні в політичній сфері. Тому основною зброєю з обох боків виступала безпосередньо ідеологія (капіталістична на заході та комуністична на сході). Відповідно кожна із сторін створювали свої сфери впливу закріпив їх військово-політичними блоками, такими як НАТО і ОВД [139].

Саме під час ведення «холодної війни» враховуючи те, що пряме збройне зіткнення між двома блоками є досить ризикованим та невігідним, формувалась нова стратегія розширення геополітичного впливу із залученням на свою сторону як можна більше учасників, з числа нейтральних країн або країн які входять до ворожої сторони.

Тому незважаючи на те, що Сполучені Штати та СРСР не вступали офіційно в безпосереднє військове протистояння, їх суперництво за вплив призводило до спалахів локальних військових конфліктів у різних частинах світу, які проходили в якості опосередкованої війни між двома наддержавами, задачею яких було послаблення противника в окремому регіоні, встановлення там своїх позицій та територіального розширення

впливу на геополітичному просторі: (конфлікт в Кореї 1950-1953 рр., Афганістані 1979-1989 рр., Арабо-Ізраїльський конфлікти тощо).

Також «холодна війна» безпосередньо проходила в інформаційному просторі. Наряду з розвитком комунікативних технологій обидва блоки активно використовували ідеологічні апарати задля політичної дестабілізації один одного.

В середині 80-х років минулого століття, Сполучені Штати Америки досягли певних політичних та економічних цілей при цьому залишившись єдиною наддержавою в світі. Російська Федерація втратила політичну та економічну домінацію над країнами колишнього СРСР, та була усунена в якості ворога в так званій «холодній війні».

На сьогодні серед політологів все таки існує думка, що знищення комуністичного режиму не призвело до повного завершення «холодної війни». Російська Федерація незважаючи на капіталістичний вектор свого розвитку, не перестала становити загрозу для США, ЄС та інших провідних країн світу.

Таким чином, розпад СРСР та перемога країн з приватною власністю та демократичним устроєм у «холодній війні» не тільки не поставили крапку у напружених міжнародних відносинах між Росією і США, а навпаки підштовхнули обидві сторони до розробки новітньої стратегії ведення боротьби.

Обмеження на міжнародно-правовому рівні в питанні збройних конфліктів, розвиток та розповсюдження засобів масової комунікації, підвищення їх безпосередньої ролі на життєдіяльність людей, розробки новітніх технологій, змусили військове керівництво провідних країн світу створити новітню тактику ведення збройних конфліктів. Тому вже в кінці ХХ ст. людство зустрілось з досить новими, модернізованими збройними конфліктами, які отримали неофіційну назву «гібридні війни» [139].

Можна сказати, що розроблена стратегія гібридної війни об'єднуюча в собі «холодну війну», «звичайну війну», «малу війну» та «кібервійну» в геополітичних реаліях протистояння повністю себе виправдовує [274, с. 387].

Сучасне інформаційне суспільство породжує властиві лише йому форми протистояння, і воно не обов'язково має бути збройним чи відкритим. У зв'язку з цим є актуальним є дослідження форм і способів ведення збройної боротьби в сучасних конфліктах.

Типова «гібридна війна» складається з трьох основних етапів.

1. Етап перший — підготовчий. На підготовчому етапі (який може тривати кілька років) керівництвом країни-агресора, за активного залучення спецслужб, вживаються заходи з формування ідеологічних, політичних та військових передумов майбутньої агресії.

2. Етап другий – активний. На активному етапі (як правило, триває до року) проводиться прихована агресія проти обраної країни з метою безпосередньої реалізації поставлених цілей.

3. Етап третій – заключний. На завершальному етапі (тривалість необмежена) агресором проводиться необхідна робота щодо закріплення своїх позицій в країні-об'єкті агресії. Гібридність може відноситися, перш за все, до військової ситуації та умовам; по-друге, до стратегії та тактики противника; по-третє, до типу сил, які держава повинна створювати та підтримувати. В такій війні використовують три види зброї: модельно-організаційна зброя; інформаційна зброя (концептуально-методологічна, хронологічна та факторологічна зброя); матеріальна зброя (економічна зброя, звичайна зброя фізичного знищення та зброя геноциду) [234].

У 2004 році на замовлення НАТО проведено дослідження Multiple Futures з метою виявлення тенденцій змін у сфері міжнародної безпеки загалом та способі ведення воєн зокрема. У підсумковій доповіді мова йшла також і про гібридну війну. Як наголошує генерал-майор у відставці Франк

ван Капшен, у цього терміну безліч дефініцій. Далі, мова зводиться до суто військового виміру та визначення гібридної війни як мішанини класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Недержавні виконавці бойових завдань «можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської конвенції та Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань» [140].

Варто наголосити, що ідея гібридної війни не є новою. Військова історія знає немало прикладів асиметричних воєн із використанням нелінійної тактики та нерегулярних збройних формувань, які є давнішими аналогами сучасної гібридної війни. Можна згадати війну Наполеона в Іспанії чи війну у В'єтнамі. Власне, війна загалом не є лише виключно протистоянням на полі бою, а включає в себе елементи економічного, психологічного протистояння, партизанщини. Співвідношення та міра впливу цих компонентів на загальний результат, їх роль та місце у конкретному протистоянні визначається рівнем розвитку суспільства та духом епохи [120].

На думку В. Горбуліна, так, у західній науковій думці орієнтовно вже з середини 2000-х років з'являється поняття «гібридна війна», однак у багатьох випадках вона трактувалася в інших термінах та поняттях, ніж це спостерігається тепер. Для характеристики сучасного протистояння України і Росії можуть бути застосовані такі поняття, як «неконвенційна війна» (unconventional warfare), «нерегулярна війна» (irregular warfare) чи «змішана війна» (compound warfare), або ж спонсоровані державою «гібридні війни» (state-sponsored hybrid). В усіх них вказується на «розмивання» обрисів військового конфлікту та залучення до нього невійськових засобів, які у звичному стані не мають прямого стосунку до класичного військового

протистояння Однак заходи, які використала Росія для здійснення агресії проти України, у всій їхній повноті так і не були до кінця концептуалізовані ні вітчизняними, ні західними науковцями. Сама генеза формування російської концепції «гібридної війни» етапи її розгортання, складники, стан реалізації «гібридного» протистояння в Україні та можливі напрями протидії планам Російської Федерації у цій сфері мають бути додатково досліджені й опрацьовані [50].

Таким чином, гібридна агресія, як це може здаватись на перший погляд не носить спонтанного характеру. Використанню всього потенціалу такої війни передують чітко спланована підготовка та створення підґрунтя для її ведення. На такого роду підготування можуть піти десятки років. Зумовлено це перш за все тим, що основними силами в гібридній війні виступає саме населення країни-мішені. Тобто агресор використовуючи існуючі або створюючи нові протиріччя в суспільстві ворожо налаштовує один до одного як окремих людей так і групи населення в цілому. В результаті чого після певних подій відбуваються зіткнення між такими групами у суспільстві, які отримують безпосередню збройну та економічну підтримку від керівництва агресора.

Війни та збройні конфлікти є просторово-часовими процесами, в основі яких лежать найрізноманітніші суперечності, а також використання різномасштабних військових формувань на певних територіях для досягнення певних цілей. В історії світу відомо багато прикладів «гібридних війн»: війна в Карабаху, російсько-грузинська війна 2008 року, російсько-українська війна 2014-2015 років. Збройна агресія Російської Федерації проти України стала довгостроковим чинником впливу на українську політичну, економічну, військову та соціальну реальність Головна мета РФ щодо України послабити та децентралізувати нашу державу, привести до влади проросійське, підконтрольне Росії керівництво, зірвати її європейський

курс, повернувши Україну під контроль Російської Федерації. Росія «гібридною війною» проти України намагається вирішити одразу декілька актуальних для себе геополітичних завдань. По-перше, позбутися конкурента у впливі на пострадянському просторі, адже наша країна за потенціалом єдина з пострадянських держав здатна конкурувати з Російською Федерацією в цьому питанні. По-друге, гіпотетична поразка України суттєво деморалізує низку держав Центральної та Східної Європи. По-третє, Україна нерационально використовувала можливості, отримані після здобуття незалежності. Зараз Росія намагається реалізувати другий етап «гібридної війни» проти України та водночас (після досягнення Мінських домовленостей) виконати окремі елементи третього етапу. Росія використовує східний регіон України як великий полігон, на якому відточує на практиці нові методи й засоби ведення війни [81].

Однією з найголовніших рис гібридних війн є те, що країна-мішень, її територія та адміністративний устрій виступають лише в якості інструменту протиборства між наддержавами. Тому в сьогоденні гібридних війнах роль військових аспектів переходить на другий план. В першу чергу задля успішності ведення війни за думки населення використовується інформаційний фронт який супроводжує гібриду агресію від початку до самого закінчення її реалізації. Також використання інформаційного ресурсу розповсюджується не тільки на населення окупованих територій країни-мішені, а й населення самої країни агресора та населення інших країн світової спільноти. Це зумовлюється тим, що факт ведення гібридної війни по відношенню до іншої держави потрібно висвітлити в такому руслі, щоб не тільки виправдати характер дій однієї із сторін, а й взагалі звинуватити противника у веденні агресії. Тобто, основною задачею гібридних війн є дестабілізація країни-мішені, завдяки його ж населенню внутрішньої ситуації, встановлення маріонеткового уряду в такій країні з подальшим

втягуванням дійсного ворога до існуючої зони конфлікту. Задля реалізації поставленої мети в рамках ЗМК часто використовуються технології маніпулятивного характеру [71].

Горбулін В. вважає, що Росія застосувала проти України концепцію «гібридної війни», яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціонального погляду: за формою вона «гібридна», а за змістом — «асиметрична». Найчіткіше характер нового типу війни продемонстрували спочатку анексія РФ навесні 2014 р. території Автономної Республіки Крим, а потім — підтримка місцевих радикальних елементів та повномасштабне вторгнення російських підрозділів до східних областей України. Хоча кожен конкретний елемент цієї «гібридної війни» не новий по суті і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий [50].

Міжнародне законодавство чітко розмежовує збройні конфлікти міжнародного та не міжнародного характеру. До «міжнародних» відносяться збройні конфлікти у випадках коли один суб'єкт міжнародного права застосовує збройну силу проти іншого суб'єкта. В таких випадках сторонами в конфлікті можуть бути держави, нації і народності, що борються за свою незалежність. До «неміжнародного» характеру відносяться конфлікти які відбуваються на території якої-небудь держави між її збройними силами або іншими озброєними групами, які, знаходячись під командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дозволяє їм здійснювати безперервні і злагоджені військові дії. Так чи інакше збройні конфлікти в будь якому випадку підпадають під дію міжнародного законодавства збройних конфліктів [114, с.53].

До цілей збройних конфліктів відноситься перш за все придушення збройного опору противника. Війна взагалі не ведеться на знищення і захоплення території ворожої держави.

Беззаперечно у випадку порушення норм права регулюючого ведення збройних конфліктів настає відповідальність згідно міжнародного законодавства.

Звісно все вищесказане є реакцією міжнародного співтовариства на попередні події ХХ ст.. Та в результаті цих змін та доповнень в міжнародному законодавстві, права держав у веденні збройних конфліктів були максимально звужені, а загострених ситуацій, особливо в геополітичному просторі не ставало менше. Також для вирішення конфліктних питань, або задоволення геополітичних інтересів виступати відкрито для держави (особливо агресора) стало досить не вигідним в економічному та небезпечним в політичному плані. Такого роду обставини дедалі підштовхували найвпливовіші країни до створення нової тактики ведення війн.

Тому зовсім не дивно, що вже наприкінці ХХ ст. людство зустрілось з новим способом ведення збройних конфліктів, яке отримало неофіційну назву «гібридні». Цей термін пояснює нову військову стратегію, яка поєднує в собі «звичайну війну», «малу війну» та «кібервійну», та служить для поєднання дій із залученням ядерної, біологічної, хімічної зброї саморобних вибухових пристроїв та засобів інформаційної війни. Нажаль відсутність закріплення та чіткого визначення цього поняття на міжнародному рівні ускладнює проблему протидії такому явищу як гібридна війна.

Автор погоджується з В. Горбуліним, що гібридну війну можна визначити як сукупність заздалегідь підготовлених та оперативно реалізуючи державою дій військового, дипломатичного та інформаційного характеру направлених на досягнення стратегічних цілей. При цьому важливе значення

відіграє відсутність необхідності у розробці нових систем зброї та військової техніки. Гібридна війна включає в себе реалізацію комплексу гібридних загроз різного виду, а саме: традиційні, нестандартні, масштабний тероризм, а також підривні дії в ході яких використовуються інноваційні технології для протидії військовій силі супротивника, такі як масовані кібератаки, підривні дії в енергетичній, економічній сферах тощо. [50].

Традиційно у воєнній теорії застосовують низку специфічних критеріїв типізації воєнного конфлікту, які уможливають врахування всіх його основних аспектів. Зокрема, за критерії поділу конфліктів на типи беруть: ступінь охоплення дійсності; сферу дії; тип сторін – учасників конфлікту; соціально-політичний устрій цих сторін; характер соціально-політичних відносин; ступінь організації; рівень ескалації та ін. Класифікація воєнних конфліктів пов'язана з основними формами їх прояву та існування. Залежно від форми прояву, яка визначається методами використання військової сили протиборчими сторонами, окремо виділено приховані (латентні) та явні конфлікти. Поєднання якісно різних елементів у воєнному конфлікті зумовлює велику розмаїтість форм його існування, які складатимуться з комбінації трьох моделей війни – формальної, неформальної та війни сірої зони. Формальною війною вважається зіткнення збройних сил однієї держави зі збройними силами іншої. Таке зіткнення супроводжується формальним актом оголошення війни [136].

Гібридна війна, - це така неформальна війна, коли гібридні загрози включають в себе коло різних режимів ведення війни, що відносить до себе стандартне озброєння, нерегулярні тактики і формування, терористичні акти (в тому числі і насилля та примус) і кримінальний безлад [114. с. 51].

Розпочинаючи з другої половини 80-х років минулого століття, елементи та технології концепції «гібридних війн» застосовувались Росією у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії та Нагірному Карабасі, а також

США, НАТО і ЄС – в Афганістані, Косові, Іраку, Лівії та Сирії. З початку 2000-х років аналогічний сценарій активно використовується Російською Федерацією також і щодо України (в рамках встановлення російського контролю над пострадянським простором під гаслом побудови «російського світу») для закріплення своїх позицій в країні-об'єкті агресії.

Основою застосування методів гібридної війни є нехтування міжнародним законодавством в сфері збройних конфліктів, прикриваючи реальну агресію громадянським конфліктом в середині ворожої держави. При цьому використовуються терористичні банд-формування які начебто на сто процентів складаються із числа місцевого населення, керування якими відбувається через спеціально створений маріонетковий уряд. Насправді банд-формування підпорядковуються кадровим офіцерам збройних сил держави агресора, а створені уряди повністю підпорядковані такій державі. В результаті агресор не тільки не потребує резолюції Ради Безпеки ООН, яка надає санкцію застосування сили для вирішення міжнародних криз і конфліктів, а й взагалі не несе жодної відповідальності за вчинення злочинних дій перекладаючи відповідальність на терористичні банд-формування які взагалі не є суб'єктами міжнародних відносин [113. с. 57].

Таким чином, країна по відношенню до якої застосовуються методи гібридної війни, потрапляє в досить незручне правове становище. Формально не маючи достатньо підстав вважати, що створені уряди та ополченські формування діють під керівництвом іншої країни, стає неможливим оголошення війни, проведення повної мобілізації, укладання військового союзу з іншими державами тощо. І тому нічого не залишається як реальну агресію іншої країни кваліфікувати як злочини скоєні банд-формуваннями та проводити антитерористичну операцію.

Для країни-агресора такий перебіг подій є вигідним також тим, що вона начебто знаходячись осторонь подій називаючи при цьому дії своєї

армії на території іншої держави «громадянською війною», залишає за собою право у веденні переговорів з іншими країнами, щодо врегулювання такого виду конфлікту.

Існують різні варіанти характеристики сутності гібридної війни:

- військова стратегія, яка поєднує звичайну війну, малу війну та кібервійну;
- атака з використанням ядерної, біологічної, хімічної зброї, саморобних знарядь для терористичних атак та інформаційного тиску;
- складна та гнучка динаміка бойового простору (battlespace), яка передбачає швидку реакцію та адаптацію учасників протистояння;
- сучасний вид партизанської війни, яка поєднує сучасні технології та методи мобілізації;
- основний метод у асиметричній війні, яка ведеться на трьох умовних фронтах – серед населення конфліктної зони, тилового населення та міжнародної спільноти.

Франк Хоффман визначає гібридну війну у вигляді будь-яких дій ворога, який швидко та гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою, і все для досягнення політичних цілей.

Але враховуючи стан вивчення проблем гібридних війн необхідно зауважити, що це явище не є спонтанними, а заздалегідь ретельно підготовлюються створюючи при цьому необхідне підґрунтя для ведення такого виду конфлікту. Зумовлено це перш за все тим, що досить велика частка задач покладається саме на місцеве населення території яку планується захопити, задля створення терористичних банд-формувань які виконуватимуть найбруднішу військову роботу, відводитимуть на себе увагу реальної проблеми, а також у разі необхідності приймуть безпосередню участь у незаконному «референдумі». Таким чином ведення подібного виду

збройних конфліктів можна поділити на декілька етапів, а саме: підготовчий, активний та заключний. [114. с. 54].

На підготовчому етапі (може тривати кілька років) керівництвом країни-агресора із активним залученням спецслужб, вживаються заходи з формування ідеологічних, політичних та військових передумов майбутньої агресії [150].

Цей процес відбувається шляхом:

- зміцнення системи державної влади в країні, включно з посиленням контролю над усіма сферами її життєдіяльності; ідеологічну обробку власного населення задля об'єднання довкола ідей націоналізму, великодержавного шовінізму, захисту так званих «національних цінностей та інтересів», боротьби з «зовнішнім ворогом» та в умовах «обложеної фортеці» тощо, а також максимальне послаблення опозиції у всіх її проявах; захоплення інформаційного простору країни-супротивника та використання його у своїх інтересах для формування у суспільстві відповідного настрою;
- руйнація державної влади країни-об'єкта агресії, в т.ч.: підкуп впливових урядовців, політичних діячів та керівництва силових структур; просування агентів впливу на посади у державних органах влади;
- розпалювання протистояння між різними політичними силами та встановлення контролю над ними (в першу чергу, з числа ідеологічно близьких і корумпованих партій та рухів); внесення розколу серед населення країни-супротивника шляхом стимулювання внутрішніх суперечностей політичного, міжнаціонального та міжрелігійного характеру (зокрема, в рамках створення та підтримки різних партій, рухів та організацій

відповідного, в т. ч. екстремістського спрямування); всебічне послаблення країни-об'єкта агресії, підрив довіри населення до влади, а також поширення протестних та сепаратистських настроїв у суспільстві у спосіб провокування соціально-економічних та інших проблем (в т. ч. шляхом застосування елементів торгівельно-економічних та енергетичних війн);

- дискредитацію зовнішньої та внутрішньої політики країни-супротивника, нав'язування її керівництву та населенню певних ідей та цивілізаційних цінностей шляхом проведення активної інформаційної кампанії із застосуванням спеціальних методів «зомбування» суспільства з широким залученням як державних, так і неурядових організацій.

На другому етапі який характеризується як активний (як правило триває до року) проводиться прихована агресія проти обраної країни з метою безпосередньої реалізації поставлених цілей. Для цього передбачаються наступні кроки:

- в країні-об'єкті агресії створюються незаконні збройні формування з представників місцевих антиурядових сил, до них залучаються співробітники спецслужб, найманці та бойовики;
- в країні провокується внутрішній конфлікт на політичній, соціально-економічній, конфесійній та міжнаціональній основі, а також стимулюються процеси його переростання в масові виступи населення, акції громадської непокори, безлад та сутички демонстрантів з правоохоронними органами;
- позиціюються (призначаються) лідери акцій протесту з числа представників опозиційних політичних сил загальнодержавного або місцевого рівнів, а також ними створюються альтернативні «органи влади»;

- учасники акцій протесту захоплюють (в т. ч. за участю незаконних збройних формувань та спецслужб країни-агресора) урядові будівлі та важливі об'єкти транспортної і промислової інфраструктури, а також блокують діяльність силових структур (включно з використанням мирних жителів у вигляді «живих щитів»);
- на територію країни-об'єкта агресії вводяться регулярні збройні сили агресора під виглядом місцевих збройних формувань («загонів самооборони», «ополченців» тощо) з метою допомогти опозиції та сепаратистам захопити владу в державі або в її окремих регіонах. При цьому можлива прихована участь регулярних збройних сил країни-агресора у бойових діях на боці супротивників чинного уряду країни-об'єкта агресії;
- проводяться масштабні інформаційні кампанії з підтримки антидержавних сил в країні-об'єкті агресії, а також з дискредитації дій її керівництва щодо забезпечення конституційного ладу в державі.

На завершальному етапі (тривалість необмежена) агресором проводиться наступна робота:

- надається всебічна підтримка новій (колишній опозиційній) владі в країні-об'єкті агресії або сепаратистським режимам в її окремих регіонах (включно зі створенням органів влади та силових структур сепаратистів);
- надається допомога у проведенні «референдумів» про спрямованість зовнішнього та внутрішнього курсу країни-об'єкта агресії, статус її регіонів, тощо, а також у проведенні «виборів» центральних та місцевих (в т. ч. сепаратистських) органів влади;
- легалізуються самопроголошені державні утворення в країні-об'єкті агресії, затягуються процеси врегулювання ситуації на її території

під виглядом посередницької участі у мирних переговорах. При цьому, країна-агресор жодним чином не визнає себе стороною конфлікту;

- створюються умови для забезпечення військової присутності агресора в країні-об'єкті агресії на довготривалій/постійній основі (в вигляді «миротворчих сил» або збройних формувань сепаратистів), а також для реалізації інших, в т. ч. економічних інтересів [150].

Наголосимо, що сама ідея гібридної війни не є новою. Військова історія знає немало прикладів асиметричних воєн із використанням нелінійної тактики та нерегулярних збройних формувань, які є давнішими аналогами сучасної гібридної війни. Можна згадати війну Наполеона в Іспанії чи війну у В'єтнамі. Власне, війна загалом не є лише виключно протистоянням на полі бою, а включає в себе елементи економічного, психологічного протистояння, партизанщини. Співвідношення та міра впливу цих компонентів на загальний результат, їх роль та місце у конкретному протистоянні визначається рівнем розвитку суспільства та духом епохи. Війни та збройні конфлікти є просторово-часовими процесами, в основі яких лежать найрізноманітніші суперечності, а також використання різномасштабних військових формувань на певних територіях для досягнення певних цілей [138].

Існує твердження, про те що «всі імперії приречені на загибель», можливо це так, але процес створення, руйнації, відновлення, переміщення «імперського центру» є нескінченним. Змінюється лише назви, сутність же геополітичних реалій залишаються незмінними, сьогодні процес протиборства великих та впливових країн за контроль над важливими ресурсами в світі саме набирає більш інтенсивного характеру. Це є першочерговим чинником стимулюючим на створення нових методів війни в обхід міжнародного законодавства, без чого геополітична боротьба стає

неможливою. І проблема полягає в тому, що жодній країні неможливо залишатись за межами цієї боротьби. Якщо не бути суб'єктом неодмінно доведеться стати об'єктом протистояння. При цьому більш впливові залучають або використовують у своїх цілях менш впливових суб'єктів з усіма подальшими наслідками для останніх. Найяскравішим прикладом цього стали Перша та Друга світова війна, «холодна війна» між США та колишнім СРСР, в яких задля переділу сфер впливу між могутніми на той час державами була залучена більша частина країн Земної кулі.

Сьогодні частіше за все, полем битви впливових країн на геополітичному просторі, стають території невеликих держав фактично не маючих змоги самостійно протидіяти агресії такого рівня «гравців». Причиною цього в основному стає економічна залежність, політична нестабільність та військова неконкурентоспроможність, виникнення яких загалом також є підготовкою до такої війни.

Для досягнення результатів в проведенні етапів гібридної війни, як вже було зазначено агресор створює та підтримує на окупованій території банд формування, які часто складаються з числа місцевого населення, для використання їх з метою здійснення завдань по терористичній та підривній діяльності. Партизанські групування складаються з відносно невеликої кількості населення, але ця кількість є досить активною, що дозволяє створити уявлення про повстанський рух масового характеру.

Наприклад в ході ведення російсько-української війни гібридної війни активно використовуються наступні групування: козаки (щось середнє між поліцією і солдатами), військовослужбовці регулярної армії РФ, чеченські найманці (підрозділи створені Р. Кадіровим), колишні співробітники розформованого спецпідрозділу «Беркут», місцевий криміналітет (заздалегідь підготовлений та отримавший зброю), місцеві жителі які підтримують військову політику проти своєї держави через різні мотиви

(через вплив пропаганди, за особистими мотивами, за примусом, грошове винагородження), агенти ФСБ РФ, іноземні журналісти, які збирають цінну інформацію та створюють негативні сюжети про українські збройні сили.

Основна різниця між класичними війнами та гібридними полягає не тільки у способі її ведення, а й у засобах та цілях які переслідує агресор. Ціль «гібридної війни» є не так контроль території, як економічна та політична дестабілізація держави, тримання в страху населення в цілому, яке проживає за межами безпосереднього конфлікту. Дестабілізація країни в усіх вищезазначених аспектах, вдається завдяки терористичним та диверсійним актам, заохоченні вступу місцевого населення до банд-формувань, та ведення повномасштабних бойових дій на певній території країни, кінцевою ціллю чого є схилення легального уряду країни до вигідних для агресора дій, або зовсім його зміни.

Всі вищевказані етапи підготовки та реалізації військових дій неможливі без участі засобів масової комунікації, які безпосередньо є основою ведення гібридних війн. Основне завдання ЗМІ полягає у висвітленні та передачі спотвореної у необхідному агресору напрямку інформації, з метою виправдання або перекладання на інших суб'єктів злочинних дій, а також переманювання на свій бік як можна більше прихильників як з числа звичайних людей так і військовослужбовців країни об'єкту агресії.

Представники засобів масової інформації, а точніше ті хто за ними стоїть, враховують особливості людської свідомості, а тому чітко знають, що більшість людей чи то через брак часу, бажання, або можливості навряд чи будуть перевіряти достовірність отриманої інформації, а скоріш за все нададуть превагу повірити «на слово» джерелу, яке їм її надало. Наприклад, людська свідомість через особливість свого становлення напереріз розумовим здібностям схильна довіряти «більшості» та авторитету в формуванні власної думки та світосприйняття.

На думку автора під маніпулюванням громадською думкою можливо розуміти один із способів володіння та придушення волі громадян через програмування їх поведінки. В основному вказаний вплив направлено не на окремих індивідів, а на суспільство в цілому.

Насамперед, підвищення ролі ЗМІ в цьому питанні обумовлено тим, що людина не має прямого контакту з суспільною думкою. Про її зміст людям доводиться пізнавати через (радіо, телебачення, інтернет тощо), при цьому рейтинг який частіше всього штучно формується маніпулятором, вважається єдиною об'єктивною характеристикою суспільної думки. А суспільна думка для індивіда є досить важливою, перш за все через те, що кожен індивід підсвідомо ототожнює себе з більшістю, а більшість для нього є носієм моральної істини. Це пояснюється деякими психологічними особливостями, а саме, що головною умовою виникнення і розвитку людської свідомості є спільна продуктивна опосередкована мовою діяльність людей, в якій слова, терміни, позначення, пов'язаний з ними зміст, перш ніж стати надбанням індивідуальної свідомості повинні отримати суспільні значення для людей які їх використовують. Тому ЗМІ як джерело суспільної думки мають беззаперечний інформаційний авторитет для людини.

Враховуючи це, на озброєнні маніпуляторів існує дуже багато способів та прийомів, які завдяки ЗМІ можуть вводити населення в оману та формувати бачення минаючи свідомість, посилаючи необхідну інформацію безпосередньо в підсвідомість людини (нейролінгвістичне програмування), результат сформованого світосприйняття якої в подальшому буде використано в певних цілях.

Нажаль, людська свідомість як було зазначено вище, частіше всього формується завдяки таким явищам як: чутки, міфи, думки оточуючої більшості, фрази авторитетної особи тощо, які без перешкод розповсюджуються завдяки засобам масової комунікації. Відповідно завдяки

цьому людина не помічає маніпулятивного впливу та переймає чужі думки, або знаходить підтвердження своїм власним які до цього могла висловити через певну психологічну обережність. Це залежить від інтелектуального розвитку людини. Звичайно ту особу яка не цікавиться політикою, значно легше схилити на сторону маніпулятора ніж ту яка має чітке уявлення і спирається у своїх думках виключно на фактичні та перевірені данні.

Основна проблема вдалого маніпулювання свідомістю завдяки засобам масової інформації полягає в тому, що вони не відображають реальність а лише створюють її. Тому у випадку використання ЗМІ в якості маніпулювання суспільством, отримана інформація може стати для людини не тільки не корисною, а й небезпечною.

А. Манойло, на прикладі війни в Іраку одним з перших запропонував термін інформаційно-психологічної війни, назвавши її війною нового покоління: «Спостерігаючи з екранів телевізорів війну в Іраку, світ побачив появу війн нового покоління – інформаційно-психологічних, в яких власне бойові дії відіграють підлеглу сервісну роль, а план збройної кампанії будується за правилами і відповідно до сценарію піар-впливу на власних громадян, на громадян політичних союзників і опонентів і на міжнародне співтовариство в цілому. Таким чином, ми можемо з повною підставою говорити про те, що сучасний збройний конфлікт розвивається в жанрі репортажу і за законами цього жанру, з тим генеруються ним новини своїм форматом максимально близько відповідали формату піар-матеріалу, необхідного для реалізації технологій інформаційно-психологічного впливу. В результаті, такий ланцюжок виробництва (бойовими підрозділами збройних сил) та практичної реалізації (силами психологічних операцій) новин з театру військових дій стає високотехнологічним конвеєром виробництва інструментів обробки і формування громадської думки, забезпечення добровільного підпорядкування, управління вектором

політичної активності влади в різних країнах. Мета інформаційно-психологічної операції – добровільне підпорядкування суспільства, яка забезпечується за допомогою технологій психологічного впливу на свідомість її громадян» [144].

Більш раннім проявом застосування інформаційного фронту служить Афганська війна 1979-1989 рр., коли за підтримки спецслужб США та Великобританії були створені різноманітні інформагентства: «Ейдженсі Афган Пресс», «Афганський центр документації», а також створена у 1985 році радіостанція «Вільний Афганістан» яка напряду отримувала грошове забезпечення від бюджету США. Їх діяльність безпосередньо служила задля підтримки збройного опору радянським військам та відіграла максимальну роль у вирішенні збройного конфлікту не на користь СРСР.

Але одним з найнебезпечніших прикладів сьогодення подібного роду маніпуляцій можуть безпосередньо бути сьгоднішні події в Україні, особливо на Донбасі та на тимчасово окупованій території АРК.

На території Донбасу безперервно діють створені маріонетковим урядом ЗМІ, транслюються російські телевізійні та радіоканали, знімаються та певним чином доносяться до збройних сил України тематичні відеоролики з метою деморалізації та дезертирства військовослужбовців.

До того, щоб пояснити та виправдати характер діянь керівництва РФ населенню, з їхнього боку можна спостерігати умисну підміну історичних фактів, трактування «належним чином» історичних подій, які висвітлюються особисто президентом на різноманітних конференціях, випускаються ідеологічні фільми («Крым путь на родину»).

Особливо це проявляється у намаганні російських та терористичних ЗМІ переконати мирне населення в тому, що події на Донбасі, – це внутрішній громадянський конфлікт в Україні. Подібна тактика успішно застосовувалась напередодні та в процесі анексії Автономної республіки

Крим. Напередодні окупації, російське телебачення проводило трансляції за участі вороже-налаштованих націоналістів, війну яка охопила Київ, катування російськомовного населення тощо. Ця дезінформація вдало маніпулювала свідомістю людей, та не дивно, що проросійські мітинги в Сімферополі зустріли величезну підтримку з боку населення. А коли розпочались бойові дії на Донбасі, кримчан впевнили в тому, що у всьому винна Україна, а окупація півострова завдяки В.В. Путіну відбулась не таким кривавим способом.

Вираженням такої тактики можна навести найбільш резонансні новини російського телебачення:

- Канал НТВ розповів, що смертельно поранена дівчинка в Петровському районі Донецька загинула саме через обстріл «київської хунти»
- «Перший канал» (РФ) показав маленьку дівчинку, яка піднімає руку в нацистському вітанні. Новину розказано спираючись на тему, що нібито в Україні для школярів влаштовують «п'ятихвилинки ненависті».
- Поширення проросійським ЗМІ інформації, що бійці 72-ї бригади ЗС України, нібито самовільно залишили місце дислокації з метою направлення до Києва для здійснення державного перевороту.
- Сюжет на телеканалі НТВ про хлопчика за ім'ям Стас, якого «катували» солдати нацгвардії

Одним з важливих моментів прояву маніпулятивних технологій є те, що після анексії Криму – жодні українські ЗМІ на півострові не працюють.

А. Манойло вважає, що «інформаційно-психологічна війна – це і є бойові дії, сплановані відповідно до піар-сценаріями, мета яких – не знищення живої сили і техніки противника, а досягнення бажаного для сторін піар-ефекту» [144].

Загалом для реалізації поставленої мети маріонетки агресора вдаються до різних маніпулятивних технологій, зокрема спецслужби країн-об'єктів агресії підтверджують неодноразове використання телебаченням агресора маніпуляційних комунікаційних технологій для впливу на підсвідомість, транслявання так званих фейкових матеріалів наряду зі звичайними новинами, також втручання співробітників аналітичного центру для створення підставних користувачів з метою розповсюдження коментарів до окремих статей та залучення до дискусій як можна більше людей, тим самим розпалюючи дискусійні діалоги та надаючи більш яскравого ефекту на перший погляд інформації рядового характеру.

Тому необхідно зазначити, що маніпулятивні технології вкрай необхідні для повної реалізації поставлених задач агресора, мають величезне значення для вирішення ходу конфлікту, та взагалі є невід'ємною частиною такої війни.

Задля протистояння агресору в інформаційній війні необхідно мати на озброєнні медіа-центри на території інших країн в тому числі і країни-агресора, трансляція яких відбуватиметься на багатьох мовах світу. Недарма Російська Федерація транслює телеканал «Russia Today» на декількох мовах, чим захоплює увагу значної кількості глядачів.

Телеканал «Russia Today» лише за останній рік почав трансляцію в провідних країнах Європи, також підписано угоду із Аргентиною. Звичайно для реалізації подібних проектів необхідне виділення не малих коштів. На все це із Російського державного бюджету вже виділено додатково 39 млн. доларів, тому можна не сумніватись в тому, що найближчим часом світ побачить яка вона «справжня Росія».

Все це звичайно вигідно для країни агресора, завдяки інформаційній зброї можливо не тільки досягти поставлених цілей у веденні збройного

конфлікту, а й вийти «сухим із води» та звинуватити у злочинах міфічних ворогів «руського миру».

Необхідно зазначити, що розглядаючи технології гібридних війн у вимірі втягнення аудиторії до конфлікту тобто населення на яке безпосередньо направлений вплив то таку аудиторію можна поділити на:

- населення конфліктної зони;
- населення яке перебуває у тилівій частині країни об'єкту агресії;
- населення міжнародної спільноти;
- населення країни-агресора.

Саме про населення країни-агресора у типології західних аналітиків зазначається рідко. Тобто очевидним стає те, що політика уряду країни агресора використовує вплив маніпулятивних технологій та елементи пропаганди не тільки для міжнародної спільноти або населення супротивника, а й безпосередньо для свого власного. Беззаперечно метою цього є створення умов для успішного ведення гібридної агресії шляхом формування «своєї реальності». Задля успішності такого сценарію нерідко наряду з використанням засобів масової комунікації підмінюються, переписуються у необхідному агресору руслі історичні факти. Здавалось, що історія повинна відігравати далеко не первинну роль в сучасних ідеологічних суперечках, інформаційних війнах чи політичних конфліктах. Але беручи до уваги «гібридний конфлікт» між Україною та Росією, саме історія, переважно ті епізоди в яких пересікається минуле російського і українського народів, стають предметом жорстких суперечок. Взагалі, завдяки багатолітньому впливу ЗМІ, святкуванню радянських свят, систематичному покладанню квітів до монументів «спільних героїв», трактування історії в освітніх закладах і т.ін., за 28 років незалежності створило для українців доволі неоднозначне сприйняття українсько-російської історії. Необхідно зазначити, що доволі великий процент серед українського населення

проживаючого в часи СРСР відчувають ностальгію за минулим часом. Тут знов Радянський Союз розглядається як спільна доля слов'янських народів, що активно підтримується російською пропагандою. Прикладом можуть послужити слова В.В. Путіна, «Розвал СРСР являється найбільшої геополітичної катастрофою ХХ століття». Всі ці факти досить помітно вплинули на результат агресії з боку РФ [145, 201].

Також керівництво РФ користуючись авторитетом серед власного населення за допомогою політичних лідерів вдається до трактування тих чи інших історичних подій. Від таких дій, першим страждає суспільство країни-агресора, яке умисно піддають недостовірній інформації, одночасно створюючи плацдарм «гібридної війни» з числа звичайних людей.

Звісно якщо звернутись до історичних фактів та способів ведення війн можна побачити, що практично всі збройні конфлікти супроводжувались безпосередньою дією пропаганди, але за сучасних умов технічного прогресу, інформація переходить від звичайного пропагування до маніпуляції свідомістю завдяки технологіям ЗМК, та відіграє якщо не вирішальний то один з найважливіших аспектів в ході ведення «гібридної війни».

Таким чином, до загальних рис гібридної війни потрібно віднести наступне:

На наш погляд, спільним у наведених вище концепціях гібридної війни є її наступні риси:

- гібридні війни не мають часових рамок, деякі форми є латентні, інші- відкриті, кількість суб'єктів гібридного процесу постійно змінюються, при цьому на арені боротьби супротивники можуть змінювати статуси та ролі;
- максимальне нехтування нормами міжнародного права, з військово-політичної практики зникають елементи, наприклад, процедура «оголошення війни» та інші;

- змінилися форми, методи військової фази гібридної війни та їх інтенсивність гібридних війн;
- найсуттєвішим елементом гібридної війни інформаційний фронт, він також змінює форми, технології застосування, та може виступати як окремий етап, так, і частиною процесу;
- повномасштабне застосування місцевих жителів, формування з них певних угруповань, підрозділів так і терористичних організацій;

Таким чином, гібридна війна як суспільно-політичне явище має нескінченний характер. Поруч з розвитком та технологізацією основних сфер життєдіяльності суспільства у світі, війна прогресує та модернізується в залежності від потреб та реалій геополітичної сучасності. Враховуючи цей факт у збройних конфліктах сьогодення наряду із військовим фронтом активно використовується інформаційний фронт, що суттєво відображається на думках, переконаннях та діях населення, як країн учасників конфлікту так і населення всього світу. Успішність застосування інформаційного фронту зумовлена використанням різноманітних технологій маніпуляції свідомістю суспільства.

У зв'язку з цим, гібридна війна – це певний конструкт, який пояснює військово-політичну, інформаційну агресію як поєднання сучасних методик ведення війни без великих втрат серед населення разом з інформаційною агресією. В цьому контексті необхідно зазначити, що маніпулятивні технології засобів масової комунікації вкрай необхідні для повної реалізації поставлених задач агресора, мають величезне значення для вирішення ходу конфлікту та взагалі є невід'ємною частиною такої війни. Перебіг сучасних воєн свідчить про необхідність розгляду та врахування не лише суто військових аспектів, а й політичних, соціокультурних, техніко-економічних та геополітичних фреймів військового конфлікту.

2.2. Політико-історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні.

Сьогодні світ може спостерігати одну з най триваліших та кровопролитніших війн гібридного характеру в історії людства. Ця війна отримала назву російсько-українська гібридна війна. Бойові дії вже шостий рік відбуваються на території Української держави і жоден з провідних експертів з даного питання не в змозі надати точний прогноз з приводу подальших строків її тривання. В тому, що це є саме гібридна агресія взагалі не залишається сумніву. Про це свідчить не тільки масштаб бойових дій на сході Української держави із залученням найманців та кадрових військових з сусідньої країни чи неприхована інтервенція в Автономну Республіку Крим з подальшою анексією півострову, а й розгортання інформаційного фронту по всій державі із застосуванням з певних політичних та соціальних технологій деструктивного характеру, в тому числі, і маніпулятивних.

Через неналежне дослідження цього питання з боку науковців, та в результаті відсутності закріплення в міжнародно-правових документах терміну «гібридних конфліктів», Українському уряду нічого не залишилось, як повномасштабні бойові дії гібридного характеру ідентифікувати в якості антитерористичної операції, а світовій спільноті спостерігати за перебігом подій в Україні, надаючи при цьому лише певну допомогу матеріального та дипломатичного характеру.

20 лютого 2018 року президент України П. Порошенко підписав Закон «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях». За цим законом з 30 квітня 2018 року російсько-українська гібридна війна офіційно носить назву не «Атитерористична операція», а «Операція об'єднаних сил». Разом із тим, повноваження з керування військовими і правоохоронними підрозділами на Донбасі

переходять від СБУ до Генерального штабу, який очолюють Збройні Сили України. Також на території «ДНР/ЛНР» вводиться особливий порядок, який наділятиме військослужбовців розширеними правами. Військову операцію на Донбасі на законодавчому рівні назвали «заходами із забезпечення національної безпеки і оборони, стримування і відсічі російської збройної агресії в Донецькій та Луганській областях» Таким чином, Україна офіційно визнала Російську Федерацію країною-агресором. Уперше термін АТО вжили 13 квітня 2014 року, відповідний указ підписав виконуючий обов'язки Президента України О. Турчинов 14 квітня 2014 році «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» – це стало офіційним початком Антитерористичної операції. РФ [6].

Звісно гібридні конфлікти не є повністю новим видом протистоянням між державами. Елементи таких війн неодноразово використовувались і в рамках звичайних «великих» та «малих» війн. Саме через відсутність до певного періоду законодавчого обмеження на міжнародному рівні ведення звичайних війн, необхідність використання гібридних методів окремо від них була відсутня. Але протягом останніх декількох десятиліть такі методи відокремились від елементів звичайних війн та перетворились на самостійні модернізовані війни сучасності. Основою яких є вже не військовий потенціал держави (який також відіграє суттєву роль), а інформаційний потенціал, в якому ворогуюча сторона змагається за переконання та погляди як окремого індивіда так і населення в цілому з метою подальшого захоплення території іншої країни або її «добровільного» приєднання до своєї території. Саме така війна відбувається в Україні.

На перший погляд може здаватись, що все це є результатом подій 2014 року в ході Революції Гідності, але враховуючи, що будь яка гібридна війна має три основні етапи (підготовчий, активний, заключний), насправді

початок гібридної війни між Україною та Росією відбувся значно раніше, а цей рік став лише переломним моментом та переходом до активної фази із застосуванням війкового фронту [139].

Звісно гібридні конфлікти не є повністю новим видом протистоянням між державами. Елементи таких війн неодноразово використовувались і в рамках звичайних «великих» та «малих» війн. Саме через відсутність до певного періоду законодавчого обмеження на міжнародному рівні ведення звичайних війн, необхідність використання гібридних методів окремо від них була відсутня. Але протягом останніх декількох десятиліть такі методи відокремились від елементів звичайних війн та перетворились на самостійні модернізовані війни сучасності. Основою яких є вже не військовий потенціал держави (який також відіграє суттєву роль), а інформаційний фронт, в якому ворогуюча сторона змагається за переконання та погляди як окремого індивіда так і населення в цілому з метою подальшого захоплення території іншої країни або її «добровільного» приєднання до своєї території [109, с. 22].

Саме тому між російським імперським центром та українським прагненням до розширення своїх прав з можливістю подальшого відокремлення та створення самостійної державності, час від часу виникали певні непорозуміння та конфлікти. Прикладом історичних збройних українсько-російських протистоянь можуть бути: російсько-українська війна 1658-1659 рр. під проводом Івана Виговського, протистояння під проводом Юрія Хмельницького 1660-1663 рр. та під проводом Петра Дорошенка 1665-1676 рр. в ході російсько-польських війн, Російсько-українська війна 1708-1709 рр. під проводом Івана мазепи в ході Північної війни. В подальшому в ході встановлення радянської влади в Росії намагання керівництва Української народної республіки проголосити незалежність закінчились Радянсько-українською війною 1918-1920 рр. Остаточне придушення

намагань українців вийти з протекторату Росії відбулось у 1953 році в результаті дванадцятирічної боротьби між українською повстанською армією та радянською владою [119].

Значну роль у формуванні Української держави та української нації відігравав той факт, що територія разом із населенням не тільки не розвивались самостійно, а й знаходились у стані роздробленості перебуваючи у складі різних сусідніх держав. Все це відіграло не аби яку роль і створило досить великі проблеми на шляху становлення незалежної держави. В основному це відобразилось у прогалинах населення знання власної історії, часткова втрата культурної спадщини, традицій, мови (переважно це стосується території так званої Малоросії), створення міфу, щодо беззаперечного братерства українського, та російського (останні завжди визначались як старші із братніх народів) тощо. Саме такий перебіг подій сьогодні не аби як відіграє на руку Російській Федерації у веденні агресивних дій гібридного характеру.

Слід зауважити, що досить великий проміжок часу українська територія неодноразово була поділена між декількома державами. Звісно досить значна частина південно-східної території відносилась до Російської імперії (майже 80%), а в подальшому до СРСР, але інша частина була розсіяна між Польщею та Австро-Угорщиною і відповідно розвиток однієї частини населення на певному етапі суттєво відрізнявся від розвитку іншої. Наприклад політика Москви взагалі намагалась будь яким чином довести відсутність української мови про, що свідчать такі нормативні акти як «Земський указ» та «Валуєвський циркуляр», зменшити вплив української культури та максимально знищити ідею національної ідентичності українців. Навпроти політика наприклад Австро-Угорщини в цьому плані дещо відрізнялась. Тобто утиски в правах українців звичайно були присутні, але значно в меншому обсязі. Прикладом в цьому питанні може виступати

Австро-Угорська конституція 1867 року в якій чітко зазначалось, що всі народності проживаючі на території імперії є рівними в управлінні, а також кожен народ (включаючи українців) має непорушне право до збереження і розвитку своєї народності і своєї мови [119].

Але так чи інакше в результаті історичних процесів українцям все ж вдалось сформувати кордони. Як не дивно передумови цьому склались саме в період встановлення на території України радянської влади та створення Радянського Союзу. Створення українських кордонів у сучасному вигляді відбувалось поступово і мало дещо хаотичний характер та тривало аж до 1954 року. Наприклад деякі території із проживаючим на ній російським населенням у 1924-1925 рр. були приєднані до УСРР, а території на яких проживали українці навпаки приєднані до РСФРР. Кубань в якій переважно проживали українці за невідомих причин до УСРР приєднано не було, а в подальшому місцеве населення просто було зрусифіковано. Також всім відомий той факт, що у 1954 році до української території було приєднано Кримську область, як вона називалась на той час. Тобто, впродовж ХХ ст.. радянським режимом було не тільки сформовано українські кордони, а й покладено фундамент для успішності дій злочинного характеру від сучасного керівництва РФ, їх аргументації та виправдання. Звичайно, що це скоріш було зроблено не свідомо, але сьогодні лідери Російської Федерації успішно використовують ці факти задля прикриття своїх дій, встановлення на їх погляд історичної справедливості та створення на пів міфічного «руського миру» [211, с. 17].

Взагалі на шляху становлення Української державності неодноразово протягом всього її історичного періоду виникали перешкоди різного характеру. Та як би дивно це не було, але й сьогодні як ніколи гостро стоїть питання збереження основ державності та територіальної цілісності України.

Наприкінці 80-х років ХХ століття Радянський Союз опинився в умовах глобальної кризи. Діяльність тодішнього уряду призвела до досить тяжких наслідків для Радянської держави, що виявилось у повній демократизації суспільства наряду із духовним, соціальним, економічним та культурним крахом. Однак процес перебудови соціалістичного устрою призвів не тільки до певного правового нігілізму серед населення, а й налагодив «гласність», яка стала ключовим інструментом у відродженні національних поглядів та інтересів у багатьох тодішніх соціалістичних республіках. Тобто економічна криза та невдоволення суспільства тодішньою владою супроводжувалось відродженням патріотичного настрою та радикальних ідей національної направленості. Звісно Україна не була виключенням в цьому питанні, а навпаки настрої серед людей все більше перебудовувались на інший лад, що виражався у існуванні незалежної Української держави. Але також необхідно зауважити, що далеко не всі були невдоволені Радянським Союзом, а навпаки навіть підтримували його існування, незважаючи на виникнення кризи у державі. Більш старше покоління тоді ще пам'ятало певні досягнення, пишалось ними та й радянська пропаганда також безумовно робила свою справу. Таким чином, вже в той період розпочався певний розкол серед поглядів у населення, що сьогодні у певному вигляді має свої наслідки. [109, с.23].

П'ять років ведення політики перебудови, звісно дали свої результати. І вже на початку 1991 року гостро встало питання не тільки про розвиток, а взагалі про можливість збереження СРСР в рамках своїх кордонів. Задля цього було розроблено оновлений Союзний договір, що передбачав збереження СРСР в якості федерації рівноправних суверенних радянських республік. Задля його реалізації 17 березня 1991 року навіть було проведено всесоюзний референдум, в якому Українська РСР приймала безпосередню участь. Дивно, але на той момент більшість громадян (71%) висловились за

збереження радянського устрою [20]. Також в ході проведення цього референдуму в кожній країні в рамках основного питання вносилося додаткове, на розсуд керівництва, що певним чином впливало на перебіг тодішніх подій. До основного питання на референдумі 17 березня 1991 року в УРСР було додано друге питання яке звучало наступним чином: «Чи згодні ви з тим, що Україна повинна бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на основі декларації про державний суверенітет України?». Таким чином було задано два питання, які певним чином суперечать одне одному, але при цьому не змінювало суті основного.

Так чи інакше результати референдуму не отримали правових наслідків, а принесли лише консультативний характер для влади. Такі країни як: (Арменія, Грузія, Латвія, Литва, Молдавія та Естонія взагалі відмовили керівництву СРСР в його проведенні на підставі проголошення на той момент своєї незалежності. Але місцеві ради народних депутатів, громадські рухи, командування військових частин на території вказаних країн самостійно встановлювали округи та дільниці, окружні та дільничні комісії зареєстровані Центральною комісією референдуму СРСР. Також в рамках цих держав референдум все ж відбувся в Абхазії, Південній Осетії, Придністров'ї та Гагаузії, в чому також можна вбачати фундамент для розгортання локальних гібридних конфліктів в цих регіонах [225].

Якщо досліджувати офіційні результати «референдуму незалежності» необхідно звернути увагу на процентне співвідношення в південно-східних регіонах України, особливо на території Криму. Якщо в Луганській області проти незалежності висловились (13%) мешканців, в Донецькій (12%), Одеській (11%) то в Криму це було аж (46%) тих хто не підтримав незалежність Української держави від СРСР в будь якому вигляді. Тому досить не дивним є той факт, що задля ведення підготовчого етапу гібридної агресії з боку Російської Федерації було акцентовано саме на цих регіонах,

які в подальшому повинні були стати плацдармом наступальних дій військового фронту агресора [20].

Ситуація в Криму взагалі завжди залишалась напруженою після розпаду СРСР. Цей факт відобразився у подіях 1992 року коли Верховною Радою Криму було прийнято «Акт о провозглашении государственной самостоятельности Республики Крым». В ньому визначалось, що Крим стає незалежною державою. Також було запроваджено конституцію РК та посаду президента. Подібна ситуація відбулась через два роки. В 1994 році парламент Криму проголосував за відновлення конституції 1992 року яка фактично визначала Крим як незалежну державу. Також було проведено вибори президента на яких перемогу здобув Юрій Мешков, кандидат який активно підтримував вектор інтеграції півострову із Росією.

Як в першому так і в другому випадку ситуацію вдалось врегулювати українським керівництвом завдяки позиції тодішньої влади в РФ. Так званий президент зі своєю командою не знайшовши підтримки з боку Бориса Єльцина, вимушений був покинути Крим та переїхати в Москву, а питання Криму було заморожено, посаду президента АРК скасовано.

А враховуючи, що до розгортання активних дій РФ пройшло майже двадцять п'ять років, то за цей період прибічників у агресора значно побільшало. Причиною цьому виступають, невдоволення економічним, ідеологічним, культурним вектором розвитку держави, що певним чином «підігрівалось» за допомогою певних політичних та соціальних технологій деструктивного характеру з боку Росії.

Таким чином, в наслідок розпаду Радянського Союзу, Україна отримала визнання серед світової спільноти та вийшла на шлях формування своєї державності як окремого суб'єкта у внутрішніх та зовнішніх відносинах на геополітичному рівні. Звісно такий перебіг обставин передбачав для світової спільноти не інакше, як появи нового впливового суб'єкта на

міжнародному рівні. Відповідно це зовсім не влаштувало всіх найвпливовіших геополітичних «гравців». Дедалі ставало зрозуміло, що незважаючи на переведення Росії на рейки капіталістичного розвитку холодна війна у видозміненому вигляді буде активно продовжена. До того ж у спадок від Радянської імперії на території України залишилась досить велика частка промисловості (металургійної, хімічної, машинобудівної та ін.), а також озброєння, що на той момент було достатньо провідним в тому числі ядерний арсенал.

Тому зі сторони наддержав під приводом закінчення «холодної війни», зміни у галузі безпеки в усьому світі, зобов'язання з боку СРСР ліквідувати ядерну зброю і т. ін., було прийнято заходи щодо позбавлення України наряду із іншими державами (Білорусії, Казахстану) ядерної зброї.

Російська Федерація не дивлячись на нестабільну ситуацію у власній державі поступово почала перехід до політики «геостратегії реваншу». А тому позбавлення конкурентних держав ядерного статусу було доволі вигідно та навіть необхідно задля проведення подальшого сценарію реваншистських амбіцій.

Доречно зазначити, що РФ не створила свою стратегію «з нуля». Тут спостерігається певна «спадковість» радянських практик. Деякі дослідники відносять витoki російських практик «гібридних воєн» до 20-х років ХХ ст. (методи «активної розвідки»). Однак, доцільніше звернути увагу на фінальні етапи радянсько-американського протистояння під час «холодної війни». Тоді у відповідь на анонсовану США програму Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ) М.Горбачов 12 жовтня 1986 р., під час пресконференції в Рейк'явіку, заявив: «Відповідь на СОІ буде. Асиметрична, але буде. При цьому нам не доведеться жертвувати значним» [50].

Через деякий час здійснити замислене наддержавам вдалось без виявлення будь якого протиріччя. За договором весь ядерний потенціал

України було або знищено, або передано Російській Федерації. Натомість українській стороні було надано певні гарантії, щодо забезпечення недоторканності кордонів та суверенітету з боку США, Британії та Росії. Положення, щодо цих гарантії було закріплено в так званому «Будапештському меморандумі» 1994 року. Цей меморандум до речі так і не було ратифіковано жодною із країн, що його підписали. З одного боку це означало, що начебто підписантами і без ратифікації передбачалось виконання всіх положень, а з іншого відповідно, що він не несе повної юридичної сили для сторін. На сьогоднішній день можна зробити певні висновки, щодо цього питання.

Мабуть на той момент для української сторони відмова від зброї здавалась дійсно правильним рішенням, але насправді це рішення відкрило можливість агресору почати проводити підготовчий етап до війни гібридного характеру з метою подальшого повернення втраченої території в результаті холодної війни.

Вже через незначний проміжок часу розпочинається активна компанія із переведення на бік так званої «західної капіталістичної сторони» східних європейських держав в тому числі колишніх радянських республік. Одним словом до Європейського союзу приєднувались всі вигідні суб'єкти з метою унеможливлення в подальшому повернення цих країн під вплив Російської Федерації. В період 1990-1993 років були проведені інтеграційні заходи, щодо Прибалтійських країн (Латвії, Литви, Естонії), Польщі, Чехії, Словаччини, Болгарії та Румунії. А в червні 1993 року на саміті НАТО, що проходив у Копенгагені, було прийнято рішення принципового прийняття цих країн до складу ЄС. А в подальшому була розроблена програма, щодо поступового прийняття цих країн до блоку НАТО з усіма подальшими наслідками.

Питання Білорусії та Казахстану було вирішено підтримкою та встановленням авторитарного політичного устрою за прикладом, що склався в самій Російській Федерації, а тому вигідна для Кремля «політична стабільність» в цих державах не передбачала проведення агресивної політики, щодо населення останніх. Зовсім в іншому напрямку була відіграна роль України в цьому питанні.

Як було зазначено вище, у спадок від Радянського Союзу, Україна отримала велику частку потужної промисловості, що ставало економічним фундаментом держави на шляху її розвитку. Звичайно однією з основ політики геостратегії реваншу Росії передбачалось захоплення України через отримання контролю над всіма стратегічно важливими об'єктами промисловості. Таким чином, Україна формально зберігала статус незалежної держави, а фактично керувалась вказівками із Кремля. Цей процес беззаперечно супроводжувався застосуванням політичних та соціальних технологій деструктивного характеру. В цьому питанні активну роль зіграла російська, українська та європейська олігархія, яка завдяки певним зв'язкам та впливу на правлячу українську верхівку реалізувала поставлені задачі практично без зайвих зусиль. Розширення та посилення впливу корупції в Україні стало основним інструментом в гібридній війні з боку агресора.

Слід зазначити, що використання потенціалу енергетики як «енергетичної» зброї було відкрито проголошене у 2003 р. в Енергетичній стратегії Російської Федерації до 2020 р.: в документі зазначалося, що потужний паливно-енергетичний комплекс Росії «є базою розвитку економіки, інструментом здійснення внутрішньої та зовнішньої політики". І це не просто декларація намірів, а реальний інструмент впливу, який Росія неодноразово використовувала у своїх інтересах (у т.ч. — через послаблення

всіма способами енергетичної інфраструктури потенційних противників)» [50].

На початку 2000-х років в Україні розпочався суттєвий переділ впливу серед представників олігархії. Об'єкти нафтопереробної, хімічної, машинобудівної, металургійної сфери в той період починають активно викупуватись російськими компаніями у держави. Цей процес охоплюється таким масштабом, що інколи компанії з РФ конкурують не з українськими чи європейськими компаніями, а між собою одна з одною. Прикладом цих подій можуть служити: викуп контрольного пакету Миколаївського глиноземного, Лисичанського нафтопереробного заводів з їх подальшим переходом до структур «Сибірського алюмінію» та «Альфа груп» пов'язаних безпосередньо з Михайлом Фрідманом та Олегом Дерипаскою, які в певний час були одними з найвпливовіших російських олігархів. В подальшому «Альфа-Груп» - «Альфа- Нафта» стали лідерами українського ринку нафти та нафтопродуктів та забезпечили вплив та контроль над рядом обласних підприємств по забезпеченню нафтопродуктами. Наприклад Маріупольський металургійний комбінат входить до складу «Метінвест», основними акціонерами якої являються АО «Систем Кепітал Менеджмент» (71%) та група «Смарт-Холдінг» (24%) яка підконтрольна Вадимому Новинському та до речі є повним власником «Чорноморського суднобудівного заводу» в місті Миколаєві. Це лише невелика частина прикладів масової приватизації державних об'єктів в Україні. Нажаль процес «підставної» приватизації ведеться і до сьогодні.

В 2014 році до продажу було підготовлено 65% акцій «Харківобленерго», 70% «Хмельницькобленерго» та «Миколаївобленерго», більш ніж 60% «Запоріжжяобленерго», «Тернопільобленерго», «Черкасиобленерго» та по 25% акцій Одеського, Сумського, Вінницького та Закарпатського «Обленерго». Звичайно основними покупцями повинні були

виступити Ігор Суркіс, Ринат Ахметов, Ігор Гуменюк, Олександр Бабаков та інші представники української та російської олігархії.

В результаті спланованого проведення та реалізації плану геостратегії, можна цілком зазначити, що російська сторона завдяки представникам олігархії використала в певному розумінні «тактику випаленої землі» у геополітичній боротьбі, тільки в більш викривленому та модернізованому варіанті в рамках гібридної війни з Україною. Тобто, перш за все завданням було зруйнувати весь можливий економічний фундамент та потенціал України з метою недопущення відродження останньої.

Після Помаранчевої революції в Україні почались економічні катаклізми через протиріччя у бізнес-сферах серед впливових олігархів. Тобто, російська сторона почала втрачати контроль над Україною, навпаки інша сторона яку можна назвати «антиросійською» цей контроль почала отримувати. Звісно про розвиток країни зовсім не йшла мова. Основним завданням на той момент з обох боків було утримання влади однією стороною та захоплення цієї влади з іншої. Саме цей факт і можна ототожнити з «перетягуванням канату» в який потрапила переважна більшість населення.

До того моменту у керівництва РФ все відбувалось за планом. Суттєвих протиріч на той час з українською владою у Кремля не виникало, та взагалі все йшло до того, що на президентських виборах 2004 року перемогу мала отримати Партія регіонів, яка б успішно продовжила «правильну політику» для Росії. Але через невдоволення таким сценарієм та бажанням отримати дійсну незалежність від Москви населенню довелося дуже сильно поплатитися.

Період (2010-2014 рр.) можна охарактеризувати в економічному, духовному, ідеологічному та політичному плані, як кризовий, що призвів до суттєвої дестабілізації державних та соціальних інститутів.

Саме в цей час активно відбувався підрив, деморалізація, доведення до розладу й занепаду державних органів влади і силових структур України за рахунок упровадження в них агентів російського впливу і прийняття через останніх потрібних для РФ рішень. Так, наприклад, майже всі керівники силових структур України в період президентства В. Януковича були агентами Кремля: міністр оборони Д. Соломатін (громадянин Російської Федерації до 2005 р.), голова Служби безпеки України О. Якименко (громадянин Російської Федерації до 1998 р.), голова Міністерства внутрішніх справ В. Захарченко (після Революції Гідності втік до Росії). Така ситуація призвела до того, що силові структури України не змогли вчасно зреагувати на агресію Росії в Криму через зраду та масовий перехід на бік противника працівників міліції та СБУ в Автономній Республіці Крим, зокрема зраду щойно призначеного на посаду командувача Військово-Морських сил України контрадмірала Д. Березовського та значної частини офіцерів і матросів, які були деморалізовані та піддалися на кремлівську пропаганду [130, с.15].

Та кінцева незворотна точка трапилась наприкінці 2013 року. Не зважаючи на тимчасову перемогу з боку РФ та встановлення на території України «своєї» влади у вигляді президента В. Януковича та всієї провладної політичної партії - Партії регіонів, правлячій еліті України довелось стати перед вибором. З одного боку асоціація з ЄС, з іншого перспектива членства в Митному союзі в додаток із наданням 15 млрд. траншу від РФ, поставили президента у глухий кут. В цьому питанні він намагаючись виграти час з метою витребувати у представників Європейського союзу більш вигідні умови для підписання асоціації між сторонами, дав зрозуміти, що існує велика вірогідність зриву її підписання. Більш того, в його поведінці вбачалась подальша зміна вектору країни у бік РФ та Митного союзу.

Автор погоджується з думкою В.Горбуліна, що період із 2001-го по 2014 рр. можна зарахувати до часу пошуку форм і методів, що допомогли б реалізувати відповідні геополітичні задуми РФ. При цьому паралельно проводилася й «геополітична мобілізація» населення держави. Вона реалізовувалася через класичні механізми нав'язування власному народу образів «зовнішнього ворога», відчуття Росії як «оточеної фортеці» та загальне відновлення антизахідної (переважно антиамериканської) риторики [50].

В результаті відсутності успішного діалогу із протестуючими, тодішня влада вирішує застосувати до них методи силового впливу, які завершилися повним провалом для керівництва та втечею президента В. Януковича до своїх «гарантів» в Росію та перемогою Революції Гідності із всіма наступними наслідками.

Цей період став перехідним моментом до активної фази у гібридному протистоянні між українською та російською сторонами.

Слід зазначити, що на момент 2014 року, російською стороною в результаті тривалого проведення масштабної операції із застосуванням політичних, економічних та соціальних технологій, була «оброблена» значна кількість населення України, в основному південно-східного регіону та АРК. Тому від самого початку подій на майдані 2013 року, українське населення як і в 2004 році було розділено між собою у поглядах подальшої долі країни у сфері зовнішньої політики. Значна частина мешканців вказаних регіонів висловлювались за економічних союз із Росією «Митний» та відповідний розвиток України у вказаному вимірі. Результат до якого призвели дії учасників Революції Гідності» звісно не без відповідного впливу засобів масової комунікації (в основному російських), які безперешкодно діяли на той момент в Україні, викликали масові невдоволення та хвилювання в регіонах. Сценарій продуманий Москвою вдалось досить успішно

реалізувати в Криму за підтримки місцевого населення та частин регулярної армії, яка розгорнула свою діяльність переважно саме із Севастополя та районів дислокації російської армії відповідно до укладеної в 1999 році угоди.

В інших регіонах України проект під назвою «Новоросія» реалізувався по різному, але без подібного до Криму успіху для агресора. В період з кінця лютого по травень 2014 року у переважній більшості південно-східних регіонах кремль проводив акцію під назвою «Руська весна». Суть її полягала в першу чергу із застосуванням технологій в тому числі маніпулятивних засобів масової комунікації (в основному телебачення та мережі інтернет), заохотити місцеве населення до участі у радикальних мітингах та демонстраціях направлених на невизнання нової української влади, підрив конституційного ладу шляхом проведення псевдо-референдумів із подальшим від'єднанням регіонів від центру, що безпосередньою загрожували б українському суверенітету.

Поруч із технологіями в інформаційному вимірі своє місце з боку РФ знайшли військові методи. Зокрема починаючи з постачання зброї та техніки для радикально налаштованого місцевого населення, керування діями повстанців через діючих та колишніх військовослужбовців Росії, в основному з числа офіцерського складу та закінчуючи залученням кадрових військовослужбовців та найманців-добровольців з РФ для виконання спеціальних операцій.

Таким чином, російська геостратегія реваншу логічно перейшла в активну фазу, а саме: російсько-українську гібридну війну.

Сама генеза російського феномена «гібридної війни» належить до періоду переосмислення Росією свого місця у світі та регіоні. Головною характеристикою ельцинського періоду втрат геополітичних позицій, міжнародно-політичної статусності та впливовості було переформатування

європейського геостратегічного простору, яке завершилося значним розширенням НАТО і ЄС. При цьому навіть об'єктивні складники відповідних гео економічних, а тим більше геополітичних тенденцій сприймалися переважно через суб'єктивну призму образ та ностальгію за втраченим. У концентрованому вигляді цю ностальгію ще 2005 р. висловив В. Путін у посланні Федеральним Зборам Російської Федерації: «...Маємо визнати, що розпад Радянського Союзу став найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського ж народу він став справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян та співвітчизників опинилися за межами російської території» [50].

Такий перебіг подій для Української держави став катастрофічним. Перш за все зумовлено це тим, що на момент президентства В. Януковича в Україні майже повністю була дестабілізована ситуація в основних напрямках гібридного протистояння, а саме військовому та інформаційному. Чисельність армії, що була скорочена до мінімуму, підготовка військовослужбовців недосконалого рівня, продовжений договір із Російською Федерацією про базування ВМФ РФ в Криму, вільний доступ українців до російського телебачення, відіграли досить важливу роль в період анексії АРК та військової інтервенції на Донбасі.

Потрібно зазначити, що перші системні ознаки інформаційних утисків з боку російської сторони почали з'являтися після парламентських виборів 2006 року, коли в Криму перемогу одержала Партія регіонів та «Русский блок», які почали перешкоджати діяльності місцевих медіа. Засоби масової комунікації, засновані кримською владою зазнавали цензури, до того ж кримською владою контролювалося і державне республіканське телебачення, яке формально підпорядковувалося Києву. Однією з основних тенденцій українського інформаційного ринку, як Криму так і України в цілому, було те, що він розвивався не як бізнес, а як ідеологічне поле битви, та

використовувався саме для інформаційних війн. Так само реалізувалися у Криму і російські спецпроекти, зокрема через фінансову підтримку окремих видань, через спроби міняти засновників медіа тощо [88].

Автор констатує, що Росія, використовуючи ЗМК як засіб впливу, успішно формує громадську думку на теренах пострадянських країн, реалізує політику просування «руського миру» та паразитує на уявних досягненнях колишнього СРСР, надаючи символам та принципам колишньої спільної держави сакрального змісту.

Безперечно агресору не вдалось реалізувати план «Новоросії» в повному обсязі, але завдану шкоду державі та населенню недооцінити доволі важко. Також вплив російських засобів масової інформації на населення збільшився в декілька разів, кримськотатарське населення перебуває у постійному стані пригнічення та переслідування. Все можливі захоплені галузі контролюються безпосередньо з Росії та завдяки активному використанню маніпулятивних технологій керують думками та створюють світогляд місцевого населення. Оснвним також є той факт, що інформаційний простір успішно підтримується фінансово. Взагалі дуже вдало вийшло завдяки вищевказаним технологіям наприклад знайти підтримку серед населення в питанні проблем енергопостачання на півострів в 2015-2016 рр.

Тобто, російська сторона як завжди вдало надає населенню повірити, що основні аспекти життєдіяльності суспільства є не обов'язок так званої влади, а її досягнення. В подібній ситуації опинилась також історія з будівництвом керченського мосту, що сполучатиме кримський півострів з материковою частиною Росії. Звичайно для кримського населення це будівництво було надане як успіх та прогрес, але насправді ж мало хто замислюється над тим, що насправді позитивного для населення, чи буде взагалі його побудовано та для яких цілей. Скоріш за все російська сторона

намагається відволікти від реальних проблем та реалізувати свої задачі у військовому питанні на території півострову. Прикладом успіху багаторічного застосування інформаційних технологій на населення є те, що навіть в разі невдач керівництва Росії населення Криму асправдовує дії російського істеблїшменту.

Після подій 2014 року на окупованих територіях під керівництвом РФ створили маріонеткові уряди «ДНР» та «ЛНР» з усіма подальшими наслідками (створені псевдо міністерства, різні державні структури, функціонує місцеве радіо та телебачення, тощо), натомість все, що якимось чином пов'язано з Україною було знищено, атому місцеве населення в цьому регіоні отримує тільки пропагандистську інформацію агресора та висвітлює новини та взагалі перебіг військових подій у необхідному напрямку.

Практично за шостий рік українсько-російських військових дій, агресору вдалось залучити на свій бік досить значну частину місцевого населення, які за прикладом кримського населення досить вороже ставляться до України.

Звісно переходу до активної фази гібридної війни з боку РФ ніхто не очікував, а тому дії агресора довелось зустріти майже відкрито. В результаті певних послідовних дій особливо з боку самих українців на більшій території України російського сценарію «Руської весни» вдалось уникнути, але серед втрат на сьогодні перебувають території Донбасу і Криму. Проблема полягає не стільки у факті окупації самої території, а у захопленні свідомості місцевого населення через залучення маніпулятивних технологій ЗМІ.

На сьогодні гібридна війна між Україною та РФ знаходиться на заключній стадії, але це не означає, що ворог перестав використовувати методи для успішного для своєї сторони перебігу подій. Зокрема основним напрямками залишаються політичні та соціальні технології деструктивного

характеру, військова агресія та маніпулювання свідомістю населення на захоплених територіях.

Нажаль навіть експертам в цьому питанні точно не відомо скільки часу потрібно для остаточного вирішення конфлікту, а тому можна зробити висновок, що для успішних протидій агресору, Україні беззаперечно необхідна політична стабільність та єдність на вільних від агресора територіях населення в ідеологічному плані. Тому, що в першу чергу російська сторона буде намагатись активно використовувати незадовільне економічне становище в Україні, що сталося безумовно через події останніх декількох років. І як результат завдяки інформаційному простору залучати на свій бік невдоволених економічними проблемами людей. Це загрожує в подальшому остаточній дестабілізації державних інститутів та приведення до нових хвилювань в країні. Завдяки такому перебігу подій агресор досягне поставлених завдань, а українській державності загрожує хаос.

Висновки до Розділу 2.

Очевидно, сучасна гібридна загроза вимагає не просто пошуку адекватних відповідей на щоденні виклики, на часі є розробка системної відповіді, стратегії на роки наперед. Це видається неможливим без теоретично-методологічного осмислення сутності гібридної війни та вивчення світового досвіду протистояння гібридній загрозі.

Перебіг сучасних воєн свідчить про необхідність розгляду та врахування не лише суто військових аспектів, а й політичних, соціокультурних, техніко-економічних та геополітичних фреймів військового конфлікту. Враховуючи обов'язковий супровід гібридної війни засобами масової комунікації, а точніше використання ними технологій

різноманітного характеру в тому числі маніпулятивних, існує безпосередня необхідність для всіх країн світу створення спеціальної програми для протидії інформаційним джерелам потенціального агресора.

Автор констатує, що Українська держава перебуває у стані модернізованої війни нового покоління, а результат перебігу подальших подій залежить не лише від військових, що захищають кордони України, а й від кожного громадянина, оскільки інформаційний фронт на відміну від військового є не менш важливим у питанні вирішення конфлікту.

Історичне протистояння між Україною та Росією існувало доволі часто на різних історичних проміжках часу. Світогляд, духовність та національна свідомість у населення проживаючого на територіях сучасної України в результаті поділу останньої в певному історичному вимірі, формувалось по різному. В решті решт, не дивлячись на об'єднання історичних українських земель, в радянський період відбувалось хаотичне формування кордонів в республіках СРСР,— це призвело до того, що деякі території України опинились за кордонами своєї батьківщини, а території Росії навпаки були приєднані до України.

Автор зазначає, що протягом більше двадцяти років на території України велась прихована геополітична боротьба російської концепції «руського миру» проти Української державності та ідентичності; ініційована очільниками Росії реставрація цінностей та ідеалів Радянського Союзу, що призвело до деформації суспільної свідомості російського населення та частини громадян України і стало підґрунтям для початку гібридної агресії Росії.

Автор констатує, що в українських громадян формувалось історичне бачення того, що наша країна довгий час перебувала у тісних стосунках із Росією, які мали нерозривну військову історію, але не завжди були корисні або відповідали інтересам українців. З приводу цього дуже часто виникали

бурхливі наукові дискусії, суперечки та неоднозначності. У значній кількості громадян України сформувалось уявлення про Росію, як державу з дружньою політикою до Українськ держави. Цей процес нерозривно супроводжувався прокатом в Україні російських фільмів, виступом зірок естради, трансляцією російського телебачення тощо. Все це послужило призвело до наслідків, які спостерігалися в період анексії АРК, коли значна кількість військовослужбовців не тільки не змогли відкрити вогонь по «російським друзям», а й взагалі перейшли на сторону супротивника.

В даному контексті, потрібно зазначити, що в результаті демократичних перетворень, Україні вдалося в деякій мірі протистояти російському впливу протягом 2004-2009 рр., але з приходом до влади В. Януковича, робота російських медіа-структур, спецслужб активізувалася з метою демонтажу української незалежності, після подій Революції Гідності зазначені процеси переросли в активу фазу гібридної війни та в 2014 році ця боротьба із прихованої почала переростати до відкритої, а сьогодні взагалі Україна знаходиться на третьому етапі гібридної війни, який хоча і має назву «заключного», але не передбачає конкретно визначеного проміжку часу.

Отже, сценарій російської гібридної агресії щодо України, який почав втілюватися на початку 2014 р., потрібно було спрогнозувати задовго до його виникнення, але в умовах олігархічно-кланової економіки, перманентної економічної кризи, деградації гуманітарної, соціально-політичної освіти ані держава, ані суспільство не спромоглися адекватно оцінити російський вплив на Українську державу

Аналіз розвитку сучасного гібридного світоустрою дає всі підстави стверджувати, що сьогодні Українська держава зіткнулася саме із новою формою ведення воєнних дій – гібридною війною.

РОЗДІЛ 3

ІНФОРМАЦІЙНО - КОМУНІКАЦІЙНА СКЛАДОВА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

3.1. Інформаційні виклики гібридної війни

Пропонована тематика розділу є надзвичайно актуальною в науково-теоретичному й прикладному аспектах. Анексія Російською Федерацією території України – Автономної Республіки Крим й м. Севастополя, частини Донецької та Луганської областей, створення квазідержавних утворень «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка» переконливо доводять, що вивчення принципів та механізмів комунікаційних маніпулятивних технологій вимагає комплексного дослідження у сучасних реаліях продовження Росією стратегії гібридної війни в нових, в тому числі, медійних формах. У цьому контексті особливої уваги потребує вивчення інформаційних викликів гібридної війни.

За останні кілька років світове співтовариство зіткнулося із проблемою нового, оновленого виду під назвою – інформаційні виклики, при тому, що інформаційні виклики носять прихований характер

На думку багатьох дослідників, аналізуючи інформаційні виклики гібридної війни доречно використовувати термін «інформаційна війна» як складова частина гібридної війни і тому виникає потреба комплексного аналізу інформаційно-комунікаційної складової гібридної війни.

Так, на думку дослідника Д.Ю. Арабаджиєва стрімкий розвиток інформаційно– комунікаційних технологій несе з собою не тільки нові можливості, але й цілий ряд загроз, здатних дестабілізувати життя людей, ураження ментальних шаблонів індивідів, соціуму та нації в цілому. Однією з таких загроз є інформаційна та гібридна війна [4, с.12].

Причинами цього стало два фактори. По-перше – це надзвичайно активне застосування з боку РФ практично усіх методів інформаційної війни: дезінформування, пропаганди, диверсифікації громадської думки, маніпулювання, психологічного та психотропного тиску; поширення чуток. По-друге, ані органи влади, ані громадянське суспільство не виявилися готовими протистояти гібридному збройному конфлікту в інформаційній сфері [229, с.13].

Інформаційну війну як соціально-філософську проблему почали розглядати ще в середині ХХ ст. До цієї теми звертались Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, П. Лазарсфельд, Г. Ласуел, Д. Клапер, Г. Почепцов. Внесок останнього є особливо важливим, оскільки матеріалізується не лише в суто наукових, а й в публіцистичних текстах, постах в соціальних мережах, які охоплюють максимально широку аудиторію. Г. Г. Почепцов визначає інформаційну війну як комунікаційну технологію впливу на масову свідомість з метою зміни когнітивної структури таким чином, аби впливати на зміни в поведінці людей [190].

Як зазначалося у попередніх розділах, В.Горбулін став одним із перших вітчизняних дослідників, що вказав на застосування Росією проти України концепції «гібридної війни», яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціонального погляду: за формою вона «гібридна», а за змістом – «асиметрична». Найчіткіше характер нового типу війни продемонстрували спочатку анексія Російською Федерацією навесні 2014 р. території Автономної Республіки Крим, а потім – підтримка місцевих радикальних елементів та повномасштабне вторгнення російських підрозділів до східних областей України. Хоча кожен конкретний елемент цієї «гібридної війни» не новий по суті і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги

інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий [50].

На переконання М. Требіна, для гібридної війни важливим є те, що вона, по-перше, поєднує конвенційні та неконвенційні бойові дії та відповідних учасників цієї війни (поряд зі збройними силами дійовими учасниками стають терористи, найманці, партизани, ополченці, бандформування, спецпідрозділи інших держав тощо); по-друге, початок «гібридної» війни пов'язаний з використанням неконвенційних методів ведення бойових дій незаконними збройними формуваннями; по-третє, протягом усієї «гібридної» війни дуже важливе значення надається боротьбі за розум і душі людей, тобто інформаційній боротьбі, де основними дійовими суб'єктами виступають також не військові: ЗМІ, телебачення, Інтернет, інші засоби масової комунікації [259].

Інформаційні виклики гібридної війни є доволі різними за своєю природою і мають як локальний / короткостроковий вимір, наприклад, інформаційна окупація окремих регіонів, поширення безпрецедентних обсягів дезінформації та пропаганди, так і більш абстрактний / довгостроковий вимір як приміром зневіра у ЗМК міжнародної громадськості. Таким чином і відповідь на названі виклики має бути різною [88, с. 3].

Сьогодні однією з основних загроз для Української державності є активна фаза інформаційної війни, яка ведеться проти нашої країни Російською Федерацією. Російська Федерація активно використовує інформаційно-комунікаційні технології для зомбування власного населення, ведення інформаційної війни проти України та неправдивого інформування світової спільноти щодо певних подій, зокрема щодо збройного протистояння на сході України. Протидіяти потужній російській

дезінформації може тільки створення ефективної системи інформаційної безпеки, спрямованої на подолання загроз та викликів в даній сфері, забезпечення інформаційного розвитку суспільства, зокрема, формування інформаційного простору, який є основою соціально-економічного, політичного і культурного розвитку [284, с. 23-24].

Українське суспільство, громадяни та державні інститути в цілому спільними, інколи навіть не усвідомленими та не конче координованими зусиллями, достатньо ефективно протистоять інформаційно-психологічній війні як частині гібридної геополітичної стратегії реваншу путінської Росії – сукупності різних форм, методів і засобів впливу на людину з ціллю зміни в бажаному напрямку її психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, установок, мотивів, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому [58, 59].

Інформаційні виклики з боку Російської Федерації зумовлені логікою історичної розвитку цієї держави, традиціями її державного управління та, звісно, спільною історичною, соціокультурною спадщиною, навіть, якщо, – це інспірувалося штучно. Росія завжди вважала себе «старшою над рівними», «старшою сестрою», яка має право нав'язувати своє бачення сучасних політичних процесів та встановлювати свої правила існування пострадянських республік.

На підтвердження цієї тези можна навести приклади виступів президента РФ, так у 2005 році пролунала заява В. Путіна, що крах СРСР став найбільшою геополітичною катастрофою століття. Пізніше, у 2007 році у промові на Мюнхенській конференції він виступив з тезою, про неприйнятність і неприпустимість однополярного світу, де домінуватимуть США. Окрім того, згадаємо виступ В. Путіна на саміті НАТО у Бухаресті 4 квітня 2008 р., у якому президент РФ висловився про державні стратегії

Грузії та України. Зокрема він відмітив: «Україна, взагалі, складна дуже держава. Україна в тому вигляді, в якому вона сьогодні існує, вона була створена за радянських часів; вона отримала території від Польщі – після Другої світової війни, від Чехословаччини, від Румунії... від Росії величезні території одержала на Сході та на Півдні країни. Це складне державне утворення. І якщо ще внести туди натівську проблематику, інші проблеми, це взагалі може поставити на грань існування самої державності... Крим просто отримано Україною рішенням Політбюро ЦК КПРС. Навіть не проведено було державних процедур по передачі цієї території...» [33].

На думку Г. Кіссінджера «...для Росії, Україна ніколи не була закордоном» [312]

В основі інформаційної складової підготовки до гібридної агресії Російської Федерації проти України знаходиться концепція «руського миру». Вона з'явилась на початку XXI століття із чітким наративом про захисту росіян та російськомовного населення поза межами Російської Федерації. З приходом до влади В. Путіна концепція «руського миру» отримала подальший розвиток, залучивши наукове середовище, російську діаспору. Зазначену концепцію почали активно просувати в ЗМІ, до неї залучилися наукова громадськість пострадянських республік, в томі числі і українська.

Теоретиками «русского мира» потрібно вважати О. Дугіна, Є.Холмогорова, В.Суркова, В. Герасимова. Як зазначив О. Дугін: «Єдина Україна – це геополітичний нонсенс... Або вона повинна визначитися в євразійському напрямі, куди більшість її цивілізаційних територій тяжіють, або вона повинна, бути розколота. Єдиної України, орієнтованої, інтегрованої на західну європейську цивілізацію, просто не може бути...» [283].

Таким чином, концепція «руського миру» відіграла істотну роль на початковому етапі інформаційної війни. Дисертант, опрацювавши достню

кількість публікацій в українському науковому дискурсі, констатує, що концепції «руського миру» в контексті російсько-української гібридної війни становила потенційну загрозу Української державності та виконала функцію ідеологічного підґрунтя в подальшій агресії на Сході України та в Криму.

Пізніше думки таких ідеологів «русского мира» стають основою державних документів РФ. У них же й компрометуються західні демократичні цінності, НАТО, США, Атлантизм. Усе це розцінюється як загроза національній безпеці РФ. До прикладу, Стратегія національної безпеки Російської Федерації 2015 року містить такі твердження – нині створена стійка основа для подальшого нарощування економічного, політичного, військового і духовного потенціалів Російської Федерації, підвищення її ролі в поліцентричному світі, який формується; – зміцнення Росії відбувається на тлі нових загроз національній безпеці, які мають комплексний взаємопов'язаний характер. Проведення Російською Федерацією самостійної зовнішньої і внутрішньої політики викликає протидію з боку США і їх союзників, які прагнуть зберегти своє домінування в світових справах. Реалізована ними політика стримування Росії передбачає надання на неї політичного, економічного, військового та інформаційного тиску; – нарощування силового потенціалу Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і наділення його глобальними функціями, що реалізуються з порушення норм міжнародного права, активізація військової діяльності країн блоку, подальше розширення альянсу, наближення його військової інфраструктури до російських кордонів створюють загрозу національній безпеці (РФ); – підтримка США і Європейським союзом антиконституційного державного перевороту в Україні призвела до глибокого розколу в українському суспільстві і виникнення збройного конфлікту. Зміцнення ультраправої націоналістичної

ідеології, цілеспрямоване формування в українського населення образу ворога в особі Росії, неприкрита ставка на силове вирішення внутрішньодержавних протиріч, глибока соціально-економічна криза перетворюють Україну в довгострокове вогнище нестабільності в Європі і безпосередньо біля кордонів Росії [157].

Таким чином, вказано, що Україна та євроатлантизм є загрозами безпеці Росії, які необхідно здолати. У Доктрині інформаційної безпеки Російської Федерації 2016 року серед перелічених загроз визначаються: – тенденція до збільшення в зарубіжних засобах масової інформації обсягу матеріалів, що містять упереджену оцінку державної політики Російської Федерації; 62 – російські засоби масової інформації часто піддаються за кордоном відвертій дискримінації, російським журналістам створюються перешкоди для здійснення їх професійної діяльності; – наростає інформаційний вплив на населення Росії, в першу чергу на молодь, з метою розмивання традиційних російських духовно-моральних цінностей [158].

Серед стратегічних цілей забезпечення інформаційної безпеки Докрина визначає й нейтралізацію інформаційного впливу, спрямованого на розмивання традиційних російських духовно-моральних цінностей, що фактично означає поширення ідей «Русского мира», та подолання інших можливих демократичних, ліберальних впливів тощо. Поширення ідей «Русского мира», завуальовано містить і Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Російській Федерації на 2017 - 2030 роки, де вказано, що для формування інформаційного простору знань необхідно: створити умови для популяризації російської культури і науки за кордоном, в тому числі для протидії спробам спотворення і фальсифікації історичних та інших фактів; встановити стійкі культурні та освітні зв'язки із співвітчизниками, які проживають за кордоном, іноземними громадянами і особами без

громадянства, які є носіями російської мови, в тому числі на основі інформаційних і комунікаційних технологій [159].

Аналізуючи інформаційні виклики, автор погоджується з думкою Л. Павлюк, що «після розпаду СРСР обидві країни проводили деміфологізацію радянського світогляду (що їх об'єднувало), однак у пошуку нових “культурно-політичних парадигм” почали створювати нові міфологеми, які були пов'язані з національним самоствердженням та реалізувалися з-поміж іншого й у мас-медіа» [164, с. 6.]. При цьому відзначимо, що російські міфологічні утворення суперечили українським (з огляду на тривалу історію непростих стосунків між Україною та Росією), однак ЗМІ обох держав (особливо в період загострення російсько-українського конфлікту) наполегливо репрезентували міфологеми в повідомленнях різного змісту, протиставляючи їх та наголошуючи на аспектах, що «вписувались» у новостворювану ідеологію. С. Онуфрив, яка вивчала відносини України та Росії на основі матеріалів мас-медіа, охарактеризувала це як «боротьбу двох дискурсів» [163].

На практиці це означає агресивний інформаційно-психологічний вплив не лише на українське та російське суспільство, громадян країн пострадянського простору, а й населення США, країн ЄС. Для реалізації цього впливу застосовується арсенал засобів, передусім телебачення та інтернет-ресурси. Оплотом російського іномовлення є одіозний телеканал Russia Today (RT), заснований у 2005 р., що транслюється у понад 100 країнах світу, має 700 млн аудиторію, цілодобове мовлення. Наприкінці 2014 р. було додатково запущено інтернет-портал «Sputnik», який використовує інформаційний потік телеканалу RT, що значно збільшує можливості доступу до інформації, яку створює та поширює RT [88, с. 83].

Наразі російські медійні структури працюють в «кращих радянських традиціях», потрібно відзначити те, що російське телебачення жорстко

контролюється державою, медійна свобода кінця 90-х – початку 2000-х років залишилася позаду, а нині новини, аналітика створюється штучно з допомогою вивірених пропогандистських штампів та методів.

В той же час, потрібно відзначити, що українські «комерційні» канали, де власники «задають тон» реакційної політики, за своєю суттю є політичними проектами, а відтак, вони апріорі орієнтовані на використання маніпулятивних технологій. Однак – українським телеканалам певною мірою властивий «плюралізм думок» (у тому числі й критика очільника держави та високопосадовців), який, звісно, залежить від того, яку позицію щодо влади займають їх власники [95].

Традиційною є подача новин з підкреслено шанобливим, надто запопадливим ставленням до керманіча держави (повернення до культу особи); культивування образу зовнішнього ворога (і за радянських часів, і сьогодні ним традиційно залишаються США); негативні оцінні характеристики інших культурно-політичних систем («загниваючий Захід і американські імперіалісти» як це виголошувалось в СРСР, та «Гейропа» – оцінна характеристика Європи від сучасної Росії); повідомлення у ЗМІ про спроби вербування громадян іноземними розвідками, зокрема ЦРУ, звинувачення у шпіонажі на користь інших держав (і в Радянському Союзі, і сьогодні в Росії); ідеалізація дійсності (висвітлення реальних досягнень у різних сферах та народження ідеологізованих міфів і, як наслідок – характеристика «великий и могучий Советский Союз» та демонстрація у засобах масової інформації здобутків Росії (нехай навіть і сумнівних, як-то «повернення Криму») і в результаті повернення до ідеологем «великая Россия»); апелювання до патріотизму («духовные скрепы»); виправдання у ЗМІ інтервенції в інші держави: за часів існування СРСР – «наведення порядку» в Угорщині (1956 р.); «захист завоювань соціалізму» у Чехословаччині (1968 р.); «запобігання загрозі іноземного військового

втручання» на прохання керівництва Афганістану (1979–1989); за часів Російської Федерації – агресивні дії щодо Грузії з метою «примушення Грузії до миру та убезпечення народу Південної Осетії від геноциду» (2008 р.); «захист російського і російськомовного населення» в Україні (з 2014 р.); «боротьба з тероризмом та допомога в наведенні порядку законному уряду» Сирії» (2015 р.) [95].

В зазначеному контексті логічним явищем російської дійсності є переслідування свободи слова, інакодумців, створення власного контенту проблем, думок, суджень, які не підлягають критиці.

Слід відзначити, що російське телебачення від самого початку орієнтоване на продукування медіа-свідомості (маніпулятивні інтерпретації, подвійна мораль), коли реальність, пропонована ЗМІ, відрізняється від справжньої, тобто формується псевдореальність. Функціонування російського ТБ забезпечує така система координат: «симулякри» (за Ж. Бодріаром), «міфологеми», «стереотипне мислення». Відповідно, аудиторія всю нову інформацію сприймає залежно від того, чи лежить вона в площині вже існуючих стереотипів, які загалом зводяться до кліше «великая Россия», «мировая держава», «Путин – собиратель земель русских». Відповідно, імперська ментальність, підтримувана ЗМІ, зумовлює схвальне ставлення більшості росіян до привласнення Криму, і вона ж підважує адекватну оцінку подій у Криму та на Донбасі, зокрема щодо присутності там російських військових. Тому навіть тоді, коли президент Російської Федерації виголошує інформацію, яка відверто суперечить тій, яку він оприлюднював раніше за тим самим питанням (спочатку про відсутність російських військових на території України, а згодом визнання цього факту як прямо (у Криму), так і опосередковано (на Донбасі) –то це не викликає в аудиторії ані здивування, ані якогось дисонансу, адже вкладається в площину сформованих стереотипів. На російських телеканалах відбувається

феноменальне за своєю абсурдністю театральне дійство: використання «мови ворожнечі» стосовно України («каратели», «хунта», «фашисти» тощо), супроводжуване потрібним відеорядом зі свідченнями «очевидців»: розповіді про розіп'ятого «українськими карателями» хлопчика на Донбасі, масове винищення в Україні снігурів через подібність їх окрасу до кольорів російського прапора, розкручування міфу про «обіцяний клаптик землі та двох рабів», про шовіністичні погляди членів партії «Свобода», про насадження ідеології фашизму, нав'язування образу України як «проамериканської держави» тощо [95].

Також впродовж сучасного періоду незалежності України, Росія застосовувала технологію «м'якої сили», використовуючи масову культуру, кінематограф, телебачення, театру, утверджуючи свідомості українських громадян образи «героїчних російських солдатів», відомих історичних діячів, трактуючи спільну історію на власний розсуд, заперечуючи реальні факти та події.

Автор погоджується з думкою відомого науковця Г.П. Щедрової, що політична система України на трансформаційному етапі характеризується несталістю, нестабільністю, кризовими явищами, що впливають на суспільні сфери[285, с. 114], тому український інформаційний простір не виявив загроз з боку російського контенту.

Більш того, інструментами «м'якої сили» виступали також російські політики, історики, діячі культури і мистецтв, а також священнослужителі Московського патріархату в Україні, які поряд з нібито «високими духовними ідеалами» несуть до нас ідеї «спільної історії», «єдиного народу», «єдиної території» в межах колишнього Радянського Союзу, при цьому применшуючи, а то й заперечуючи роль українців та України у формуванні тисячолітньої історії Київської Русі та перекручуючи справжню українську історію на свій лад [130].

Всі вищевказані фактори формують інформаційні виклики для України, динаміку яких потрібно розподілити на декілька етапів:

Перший етап (1991- 1999): характеризується відносно дружнім російсько-українським інформаційним контекстом, який базувався на усвідомленні спільних соціально-економічних, політичних проблем, а отже, і їх спільному вирішенню. Водночас мала місце адаптація до політичної дійсності незалежної України, російських медіа структур, визнання російським політикумом та інформаційною системою демократичних принципів легітимності Української держави (політичні вибори, конкурентність плюралізм, свобода слова), але крізь власний контент ідеологічних, ідейно-політичних стереотипів. Процес формування російського пропагандистського-ідеологічного спектру здійснювався синхронно із становленням медіа-структури України, тому остання стала поступово перетворюватись на елемент політичного капіталу та впливу. На думку В.Горбуліна: «набуття Україною незалежності у 1991 році у результаті розпаду СРСР від початку розглядалося і розглядається російською елітою як прикре історичне «непорозуміння», яке повинно бути якнайшвидше виправлене. За визначенням В.Путіна цей розпад – «найбільша геополітична катастрофа ХХ століття». Події 2014-2015 років довели, що така точка зору знаходить широку підтримку у всіх прошарках російського суспільства. Навіть у січні 2016 року згідно з результатами соціологічних опитувань 64 % росіян підтримують агресію проти України» [52].

Другий етап: початок 2000- х років - до революційних подій кінця 2013 –початку 2014 року, на даному етапі можна було визначити такі основні інформаційні виклики для України: як початок проведення російськими спецслужбами інформаційних спецоперацій, використовуючи розбіжності в українському суспільстві та політикумі російські агенти впливу (телебачення, радіо, інтернет- видання, відомі діячі культури мистецтва) в

українському інформаційному просторі вибудовували механізми зміни поглядів, свідомості та вчинків соціальних груп. Як приклад, можна навести створення у 2005 році бренду до дня Перемоги – георгіївської стрічки. Її поява безпосередньо пов'язана з символікою Помаранчевої революції 2004 р. Помаранчеві стрічки, як символ Українського Майдану, набули шаленої популярності у світі. Починаючи з 2005 р. нову стрічку безкоштовно масово роздавали людям перед 9 травнем, розказуючи, що це символ дня Перемоги. Привчали народ до нового стереотипу, що врешті перетворився в новий міф, який насправді є фікцією. Отже, із колективної пам'яті витіснили асоціацію помаранчевого кольору лише з Помаранчевою революцією. Новий бренд просувався активно та агресивно: тепер більшість його прихильників свято вірять, що георгіївська стрічка – давній винахід часів війни. Сьогодні ця стрічка стала символом російсько-української гібридної війни та в масовій свідомості вже здійснився новий ребрендинг георгіївської стрічки: її тепер називають «колорадка», – як символ російської агресії проти України

Даний період також характеризується як інформаційний вплив російських медійних структур, посадових осіб на виборчі кампанії в Україні, – це відбувалося безпосередньо, у різний спосіб, активно у період з 2000 по 2012 роки.

На думку більшості вчених, окупації Криму і вторгненню на Донбас передувала тривала політика Російської Федерації, спрямована на розкол України. Російські пропагандисти навіювали ідеї різнорідності України. Штучно створювалися лінії розмежування за етнічними, релігійними та регіональними ознаками; особливий акцент робився на протиставленні мовних практик. Їхніми зусиллями питанням історичної пам'яті надавався суто конфронтаційний характер. Пізнання й обговорення минулого набувало рис відтворення колишніх конфліктів, а ретельний аналіз перспектив

суспільно-політичного розвитку підмінявся нагнітанням суперечок з приводу фальшивих міфологем й обертався актуалізацією архаїчних фобій [210, с. 4].

Таким чином, на даному етапі, набувала поширення практика залучення російських медіа для політичної боротьби та визнання необхідності їх політичної інструменталізації. Це здійснювалось на даному етапі через апробацію тиску російських політичних діячів: відомих та популярних в Україні особистостей щодо проблем подальшого розвитку української політичної системи та її складових. Медійний простір в Україні внаслідок впровадження російськими структурами інформаційно-маніпулятивних технологій набув конфронтаційного та деструктивного характеру, що на думку автора, стало головним інформаційним викликом сьогодення.

Інформаційні виклики цього періоду для України спрямовувалися не лише на розхитування ситуації всередині держави, а і на створення негативного іміджу України в світі. Стартував цей процес ще 2005 року під час першої газової війни. Тоді Україну успішно представили в якості нечесного, а щонайменше сумнівного транзитера газу, незважаючи на те, що протягом десятиліть Україна ніколи не допускала зриву поставок природного газу до Європи через свою територію. Показово, що одночасно з цими звинуваченнями Росія наголошувала на необхідності будівництва газопроводів, альтернативних українській системі (Північноєвропейський газопровід у Балтійському морі, друга нитка «Блакитного потоку» в Чорному морі та розширення газотранспортної системи в Білорусі, що тепер належить Газпрому). До того ж звинувачення у крадіжках газу не підкріплювалися конкретними фактами [140].

Третій період (2014 р.- і по сьогодення), цей етап автор умовно назвав період різновекторності, тобто, поширення різнорівневих інформаційно-маніпулятивних технологій, метою яких став розкол інформаційно-

комунікативного простору за такими ідентичностями, як «майдан» та «антимайдан»; «Схід» та «Захід», «Новоросія» та «Україна», «ДНР-ЛНР», «Росія-ЄС», «Крим-Україна» і т.п. Це стало однією із причин подальшого розгортання конфлікту на території України та початку російської агресії.

Наприклад, В. Янукович вживав тези: «кривава хунта», «самозванна влада», «Україна стала нагадувати Німеччину часів Гітлера», «Абсолютна більшість жителів Донбасу вийшли на референдум про самовизначення, так як межа терпіння народу вже прийшла» [292]. Тим самим він трансліує як російській владній політичний дискурс, що дає подібне визначення ситуації в Україні, так і апелює до Сходу, Півдня України (Криму), де теж досить негативно сприймається нова влада та задовго до подій 2013-2014 р.р. була властива антиукраїнська риторика, мова ворожнечі (наприклад, в донецькій, кримській пресі, як стверджують вітчизняні медіа-експерти, поширені терміни «бандерівці», «хунта», «каратели», «укропи») [262].

На даному етапі було залучено комплекс маніпулятивних технологій засобів масової комунікації всіма політичними суб'єктами країни та зовнішніми суб'єктами. Агресія проти України почала носити характер проєкції боротьби протилежностей та штучного розколу українського суспільства. Змістові лінії інформаційних викликів змістилися з проукраїнської риторики до антиукраїнської істерії.

Агресія РФ проти України спочатку в Криму, а потім на Донбасі супроводжувалася масштабною інформаційною кампанією, що позначається, тотальною дезінформацією ключових цільових груп і масштабним використанням фейкової інформації на всіх рівнях.

На жаль, залишається актуальною песимістична позиція більшості вітчизняних вчених, що медіа в Україні стали «суб'єктом маніпуляції громадською думкою» [290], а ключовою національною особливістю утвердженої соціальної парадигми медіаполітичної системи є «управлінська і

пропагандистська налаштованність ЗМК на підтримку заздалегідь визначених результатів на користь окремих фінансово-промислових груп...» [70].

Потрібно відзначити, що особливості розвитку інформаційної, медіаполітичної системи, в Україні, дають підстави стверджувати, що каталізатором процесів створення якісного медійного продукту, який би гідно протистояв інформаційним викликам є не суспільство, політики чи медіа, а їх власники (доречно вживати термін «медіакратія»), що мають вагомий політичний статус в Україні. На думку російської дослідниці С.С. Бодрунної, медіакратія – це зрощення владних (політичних) і медійних інститутів в сфері інтересів та комунікації», тобто така політика, що принципово здійснюється через посередника [14].

Таким чином, є нагальна потреба у створенні нової парадигми функціонування Української держави, спричинені інформаційними викликами гібридної війни, а саме: сформувані нові підходи до інформаційної безпеки та комунікативної діяльності держави; в умовах функціонування множинних потоків антиукраїнської пропаганд та міфології розробити власний підхід до історії, культури України; • пошуку балансу між свободою слова та протидією агресивним впливам; • диференціація інформаційної діяльності органів влади відповідно до нав'язаного штучного поділу внутрішньодержавного простору, а відтак й аудиторій (в окупованій зоні, в зоні проведення АТО та на решті території України); • необхідність високоінтенсивної інформаційно-комунікативної присутності в міжнародному просторі [72].

На думку військових експертів А.М. Алімпієва та Г.В. Певцова, загальна схема гібридної війни РФ проти України полягає в наступному. Гібридна війна розпочинається з інформаційної війни і народних хвилювань проти діючої влади. На другому етапі відбувається просування підбурювачів,

провокаторів і диверсантів під виглядом місцевого населення, які розгойдують і розжарюють ситуацію. Поступово організаційну ініціативу беруть люди, завербовані спецслужбами РФ, або навіть громадяни РФ. Далі в ході загострення конфлікту і переходу його в збройну стадію, долучаються добровольці і найманці, фахівці зі зброї і спецназівців РФ, які діють приховано, під виглядом місцевих ополченців, або відкрито, не приховуючи свого російського громадянства (наприклад, козаки, інтербригада тощо) [3].

Російська Федерація окупувала українські території, триває їх інформаційна окупація, тобто встановлення певного режиму функціонування інформаційного простору, за якого порушуються інформаційні права українських громадян на окупованих територіях. Тому актуальним є для України, яка стикнулася з потужною інформаційною політикою Росії, питання забезпечення інформаційної безпеки та створення конкурентного медіа середовища.

Досліджуючи інформаційні ризики для України у контексті російсько-української гібридної війни, варто констатувати факт, що за період незалежності України, влада не спромоглася забезпечити дієві заходи захисту інформаційного простору, не наповнила Східний та Південний регіони якісним інформаційним продуктом, спрямованим на формування у свідомості населення національної приналежності до України. Фактично з початку незалежності Україні не вдалося вибудувати в східних регіонах та Криму продуманої, зваженої та стратегічної інформаційної політики, яка б стала надійною платформою для подальшого захисту від агресивних інформаційних впливів.

Таким чином, проаналізувавши інформаційні виклики російсько-української гібридної війни, автор стверджує, що вони мають такі конструкти: активне просування концепції «руського миру», тобто обґрунтування необхідності захисту російськомовного населення на

пострадянському просторі, особливо в Україні; використання методів, тактик та технологій «м'якої сили»; створення спільного російсько-українського інформаційного поля та наявність у ньому потужного російського лобі; інформаційні атаки на україномовні продукти в медійному середовищі; формування цільової групи в українському суспільстві, яка стала основою для розгортання російської агресії на території України та створення сепаратистсько-терористичних угруповань.

Слід відзначити, що державним структурам потрібно звертати увагу, окрім східних регіонів на Закарпатську, Миколаївську, Харківську, Одеську, Херсонську області, де потенційні інформаційні атаки з боку Росії в рази вищі. Саме вони входять в зону пріоритетів РФ в процесі подальших дій гібридизації російсько-української війни.

3.2. Комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни.

Протистояння на Сході України, яке концептуалізується в межах різних дискурсів (наукового, медійного та політичного) як «російсько-український конфлікт», «гібридна війна Російської Федерації проти України», «російсько-українська гібридна війна», «російська збройна агресія проти України», «війна на Сході України» актуалізує дослідження маніпулятивних технологій засобів масової комунікації.

Гібридними називають війни, що є комбінацією заходів «жорсткої» та «м'якої» сили, які поєднують суто військові дії і комплекси підривних операцій диверсійного, інформаційного, соціального та економічного характеру [317].

В цілому аналіз маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни в даному дисертаційному дослідженні виходить із необхідності інтеграції всіх граней концептуалізації маніпулятивних технологій в цілому та маніпулятивних технологій засобів масової комунікації, як окремого дослідницького розділу. Концептуальні виміри маніпулятивних технологій засобів масової комунікації включають, по-перше, дотичні дослідження у сфері практичної політології, політичного маркетингу та політичного консалтингу, які теоретизували особливості зазначених технологій та проблеми їх ефективності, а по-друге, аналіз дискурсу гібридної війни передбачає увагу до її медійної складової. До друкованих, електронних та інтернет-медіа додається широкий спектр соціальної комунікації, що ускладнює проблему аналізу маніпулятивних технологій засобів масової комунікації.

Сучасні дослідники цілком виправдано визначають маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як технологічно організований комунікативний процес передачі політичної інформації з метою впливу на свідомість мас та одночасно засобом маніпулятивної мотивації пересічного громадянина до певного вибору через максимальну концентрацію відповідних прийомів маніпулювання та якісних технологій їх цільового впровадження [212, с. 410].

В цьому відношенні слушною є думка відомого вітчизняного ученого Г. Почепцова, який ідентифікує значне поширення нових «...комунікативних систем управління масовою поведінкою, що дозволяє зменшити застосування сили і примусу. Нові моделі поведінки можуть бути розміщено просто в контенті медіа» [195].

Істотною рисою гібридної війни є феномен маніпуляції. Дослідження місця та ролі маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни передбачає

необхідність визнання їх ключовою детермінантою та структурним елементом становлення особливої інформаційно-маніпулятивної системи політичних технологій. Концептуальна матриця для моделювання сутності маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни, що конструюють сегменти інформаційного простору включає інформаційне поле гібридної війни, підміна реального змісту та цілей війни та створення площини для маніпуляцій суспільною думкою для виправдання свої дії в умовах глобального інформаційного простору.

В широкому розумінні дифініція «маніпулятивні технології засобів масової комунікації» розглядається в контексті цього підрозділу як складні, багатовимірні засоби, методи, дії в інформаційному просторі, з метою формування власних конструктів сегментів комунікативного простору.

Іншими словами, в даному дослідженні процес інформаційно - комунікаційної складової гібридної війни розглядається як структурований та системний феномен, вихідною характеристикою якого є його технологізація.

Як було зазначено в попередніх розділах, геополітичне протистояння між наддержавами виражається у гібридних агресіях які відбуваються виключно на території третіх держав з метою розширення політичного, територіального та економічного впливу на світовій арені. Задля проведення такого роду агресії безпосередньо до участі в ній залучено як правило декілька сторін геополітичних гравців, а роль третьої держави нагадує канат який «перетягується» між цими сторонами. Цей процес виражається у захоплені однією стороною законної влади у країні-мішені та реалізації в подальшому своїх інтересів через «маріонетковий уряд», а задача іншої сторони полягає у все можливному недопущенні діяльності такого уряду шляхом повної дестабілізації всіх державних та політичних інститутів в цій

країні. Метою чого являється приведення до влади підконтрольної агресору опозиції, яка також буде здійснювати владні повноваження в якості маріонеткового уряду тільки вже з іншої протиборчої сторони. Проміжок часу скільки може тривати таке протистояння залишається невизначеним. Тобто активна фаза гібридної війни може тривати як один рік так і більше десяти, в залежності від подій на більш масштабному «геополітичному» рівні. Прикладом цьому може служити війна в Афганістані 1979-1989 рр. коли вирішальним моментом стала зміна політичного вектору СРСР зумовлена розвитком економічної, культурної та соціальної кризи в державі.

Так, чи інакше населення країни-мішені залишається в досить невиграшній позиції, так як його використовують в якості основного інструменту боротьби в такого роду агресіях. Розгортання інформаційного фронту на території іншої держави тільки підтверджує негативний характер оточуючого середовища в якому доводиться перебувати суспільству, а враховуючи, що кінцева мета кожної із сторін конфлікту є дестабілізація в усіх сферах держави-мішені тому використання соціальних та політичних технологій маніпулятивного характеру стає необхідною умовою ведення гібридної війни з подальшим досягненням результату.

Слід зазначити, що термін «технології» (від грец. «*techne*» - мистецтво, майстерність, уміння; «*logos*» - поняття, значення) до політики надійшов від виробництва. Цим терміном позначається спрямований вплив людини на матеріальні об'єкти з метою зміни їх властивостей, додання якостей, необхідних людям. Технологічне знання орієнтувало людину не на пояснення подій і явищ, а на обґрунтування способів, методів досягнення поставлених цілей.

Політичні та соціальні технології являються досить новим явищем в політичній науці та мають багато спільного. З появою на історичній арені «політичної людини» наряду з розвитком процесів демократії, приймання

активної участі суспільства в політичних подіях, актуальність таких технологій істотно зросла [112, с. 318].

Так чи інакше головним об'єктом впливу в політичному технологічному процесі завжди є суспільство. Саме в суспільстві створюються партії, проводять мітинги і страйки, голосують за кандидатів, відтворюють або руйнують політичні та економічні системи. Саме від людей, а точніше від впливу на них залежить досягнення політичних цілей.

Таким чином, політичні технології, їх розробка та реалізація певним чином не тільки взаємодіють, а й залежать від соціуму, а тому для досягнення результату існує необхідність використання соціальних технологій наряду з політичними.

В будь-якому разі аналізуючи маніпулятивні технології засобів масової комунікації потрібно зазначити, що вони спрямовані на суспільство і основною їхньою метою є маніпулювання свідомістю, а відповідно і вибором громадян, тому можна говорити й про те, що волевиявлення народу не є повністю і цілковито самостійним і незалежним, що на нього можна так само легко вплинути, знаючи певні технології і засоби їх впровадження та реалізації.

Тобто політичні технології формулюють основні варіанти вирішення тієї чи іншої політичної проблеми, залежно від очікуваного результату.. Особливе місце в системі впливу на електорат має саме маніпуляція, оскільки характерною особливістю цього типу є прихований вплив на емоційну, підсвідому складову людської психіки, що і виділяє її з-поміж інших засобів політичного впливу. Під політичною маніпуляцією слід розуміти систему засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей [186].

Таким чином, задля реалізації поставленої мети в рамках ведення гібридних війн з боку агресора активно використовуються такого роду

технології. Але вони носять суто деструктивний характер, тобто їх використання направлено лише на дестабілізацію інститутів суспільства та держави в цілому. В основному під їх вплив потрапляють економічна, культурно-історична та духовна сфери, що в подальшому несуть непередбачувані наслідки як для суспільства так і для держави в цілому.

Політичні технології в період гібридної агресії, мають основним завданням вплив на населення країни-мішені який реалізується безпосередньо завдяки наданню ЗМК інформації у викривленому варіанті (підміні фактів, створенні фейкових матеріалів тощо) з метою розпалювання ворожнечі в суспільстві, недовіри до опозиційних партій чи діючого уряду. В разі якщо уряд країни підпорядкований одній із сторін може спостерігатись затвердження певних політичних рішень, зміна державних програм (особливо в освітній сфері), прийняття різноманітних законів і т.д., які не відповідають потребам держави та несуть суттєвий розкол у суспільстві. Все це є елементом деструктивних технологій результат яких направлений на формування радикальних політичних думок та поглядів серед населення, ворожість до власної країни, недовіри до правлячої еліти, правового нігілізму, що в результаті може призвести до непередбачуваних наслідків (масові протести, війна, державний переворот і т.д.). Безумовно все вищесказане підкріплюється активною дестабілізацією економічної сфери в країні-мішені. Зниження рівня життя населення, знецінення національної валюти, накладення продовольчого ембарго, все це безпосередньо створює фундамент задля успішного застосування деструктивних технологій агресором [112, с. 319].

Насамперед приналежність технологій до деструктивного характеру визначається її негативним впливом на суспільний організм. В результаті застосування такого роду технологій спостерігається руйнація суспільного

організму, породження правового нігілізму, аморальності, політичної апатії, що безумовно призводить до втрати керованості суспільством.

Деструктивні технології відзначаються певною специфічністю. Для них характерними є пріоритетність цінностей над фактами, переважання впливу над просто інформуванням, емоційного над раціональним. Тобто йдеться не про об'єктивне відображення реальності, а про спонування, про вплив та стимулювання. Застосування цих технологій спрямоване на зниження критичності сприйняття громадянами поширюваної інформації, нав'язування громадській думці однозначних оцінок (позитивних чи негативних) щодо тих чи інших політичних подій, дискредитацію правлячої еліти в країні, культурних та історичних досягнень нації, мови, історичних подій тощо.

Такі технології можна класифікувати наступним чином: 1) За результатами дії на загальну картину політичної дійсності. Виходячи з цього, доцільно виділити технології, які руйнують позитивні уявлення про елементи дійсності та такі, що вносять додаткові перешкоди до адекватного сприйняття дійсності (невизначеність, сумніви, надмірну підозрілість); 2) За характером емоцій, які формуються в свідомості особи: деструктивні технології, що формують позитивні емоції, деструктивні технології, які формують негативні емоції; 3) За інтенсивністю дії (інформаційно-психологічної) на свідомість особи: технології високої інтенсивності, технології помірної інтенсивності, технології низької інтенсивності.

Деструктивні технології із застосуванням методів маніпулювання дають можливість зацікавленій стороні здійснювати управління поведінкою населення або політичної верхівки. Тому маніпулювання є однією з найважливіших характеристик для визначення деструктивних політичних та соціальних технологій.

В разі застосування прямих погроз або шантажу чи підкупу, деструктивні технології втрачають ефект маніпулювання, але від цього не стають менш деструктивними.

Сьогодні деструктивні технології із застосуванням маніпулятивного впливу набувають дедалі більшої актуальності та поширення у практиці гібридних війн.

Перш за все задля успішного проведення технологій направлених на підрив політичної стабільності, в країні-мішені формується впливова опозиція до діючого уряду. Тобто задля успішності застосування технологій в політичній сфері необхідне існування маріонеткових опозиційних лідерів які при першій необхідності зможуть зайняти керівні посади у країні. Таким чином у випадку проведення «чесних» виборів які досить часто також не обходяться без застосування певних «брудних технологій», існує вірогідність того, що до влади придуть такі лідери. В цьому випадку за зрозумілих причин необхідність у застосуванні технологій гібридної війни відсутня. Але такі технології завжди знаходяться у стані очікування і у разі не реалізації запланованого сценарію активно застосовуються. Успішність їх застосування завжди залежить від підготовки держави, що полягає у розробці певних протидій таким технологіям. Та найкращим варіантом звичайно є придушення сприяючих факторів застосування деструктивних технологій на початковому етапі, в противному випадку вірогідність успішності їх проведення тільки збільшується. До такого роду технологій можна віднести (підкуп політичних діячів, блокування роботи парламенту країни завдяки більшості опозиційних депутатів, роздроблення коаліції, прийняття рішень, що явно суперечать державним інтересам, підбурювання населення до державного перевороту) [119, с.38]

Маніпулятивні технології засобів масової комунікації взаємодіють із політичними та передбачають маніпулювання свідомістю та поведінкою мас

людей для досягнення певних цілей, що забезпечують загальний успіх у гібридній війні. Мова іде про масовидні процеси, коли до політичних антиурядових виступів залучаються певні прошарки населення, що на перших етапах діють як «мирні» протестанти чи активісти.

Автор розглядає маніпулятивні технології засобів масової комунікації в контексті складової Інформаційної війни, яка в свою чергу можлива як самостійна одиниця суспільно-політичного простору, так, і складовою гібридної війни.

Термін «інформаційна війна» вперше вжив 1967 року колишній директор ЦРУ Ален Далес у книзі «Таємна капітуляція». Наступного разу термін з'явився у аналітичній доповіді американського дослідника Т. Рона для компанії Boeing «Системи озброєння та інформаційна війна». На думку аналітика, інформаційна структура стає найбільш важливим елементом економіки з одного боку, та найбільш вразливою мішенню з іншого. Відповідний інформаційний супровід – запорука успіху в гібридній війні. Як цілком слушно наголошують військові аналітики, гібридна загроза здатна нівелювати технологічну перевагу будь-якої армії. «Хезболла» отримала психологічну перемогу 2006 року, як власне, і зараз. Змістити акцент у процесі прийняття рішення з військової площини у етичну та моральну, змусити обирати між уставом, правом, мораллю, врешті, дискредитувати противника, хай яке б рішення було прийнято, – ось ключові моменти, які забезпечили перевагу «Хезбалли» [297].

Мета інформаційної війни – послабити моральні і матеріальні сили супротивника або конкурента та зміцнити власні. Вона передбачає вжиття заходів пропагандистського впливу на свідомість людини в ідеологічній та емоційній сферах. Очевидно, що інформаційна війна – складова частина ідеологічної боротьби. Такі війни не призводять безпосередньо до кровопролиття, руйнувань, при їх веденні немає жертв, ніхто не

позбавляється їжі, даху над головою. І це породжує легковажне ставлення до них. Тим часом руйнування, яких завдають інформаційні війни в суспільній психології, психології особи, за масштабами і за значенням цілком сумірні зі збройними війнами, а часом і перевищують їх наслідки. Особливого значення інформаційні війни набули у ХХ ст., коли газети, радіо, а потім і телебачення стали справді засобами масової інформації [8].

В рамках аналізу сутності гібридної війни зустрічається термін «психологічна війна», який вперше використав британський історик Дж. Фуллер на початку ХХ ст. при аналізі Першої світової війни. Пізніше американські дослідники запозичили цей термін та стали вживати поняття «психологічна операція» або «інформаційна операція». Наразі під час навчання військовослужбовців в США офіцерів навчають тактиці та стратегії психологічних операцій, які найчастіше використовуються під час миротворчих операцій. Інститут національно-стратегічних досліджень США та деякі західні експерти, аналізуючи складові елементи інформаційної війни, виокремлюють ведення психологічної війни, завдання якої полягає в маніпулюванні масами з метою: внесення в суспільну та індивідуальну свідомість ворожих шкідливих ідей та поглядів; дезорієнтація та дезінформація мас; послаблення певних переконань, устоїв; залякування свого народу образом ворога; залякування супротивника власною могутністю тощо [268, с. 138].

До основних методів ведення інформаційної війни- слід віднести пропаганду та маніпулятивні технології засобів масової комунікації.

Найбільш поширеним методом є пропаганда, яка передбачає поширення в масах і роз'яснення яких-небудь переконань, ідей, вчення, знань. Вперше роль пропаганди була проаналізована в працях Г. Лассауелла, який визначав її як особливий вид зброї, що впливає на моральний (тобто психічний) стан ворога. Серед основних цілей пропаганди автор визначає:

збудження ненависті до ворога; підтримка дружніх відносин із союзниками; збереження добрих відносин із нейтральними країнами і, якщо можливо, намагання співпрацювати з ними; деморалізація супротивника [127]. Автор зосередиться на характеристиці маніпулятивних технологій засобів масової комунікації, оскільки це є предметом дослідження, а теми пропаганди торкнеться опосередковано.

Головне завдання інформаційної війни полягає в маніпулюванні масами, змусити їх добровільно виступати на стороні противника. Метою такої маніпуляції є: • внесення в суспільну та індивідуальну свідомість ворожих шкідливих ідей та поглядів; • дезорієнтація та дезінформація мас; • послаблення певних переконань, устоїв; • залякування свого народу образом ворога; • залякування супротивника власною могутністю. Одним із головних методів ведення інформаційної війни є пропаганда, тобто поширення різних політичних, філософських, наукових, художніх, інших мистецьких ідей з метою упровадження їх у громадську думку та активізації і тим самим використання цих ідей у масовій практичній діяльності населення. Водночас до пропаганди належать повідомлення, які поширюються для справляння вигідного впливу на громадську думку, провокування запрограмованих емоцій та зміни ставлення до певної ситуації або поведіння певної групи людей, безпосередньо чи опосередковано вигідного організаторам.. М.Маклюєн першим (ще 30 років тому) проголосив, що в наш час економічні зв'язки і відносини все більше набирають форми обміну знаннями, а не товарами. А засоби масової комунікації самі є новими «природними ресурсами», що примножують багатства суспільства [8].

Отже, маніпулятивні технології засобів масової комунікації – це попереднє конструювання, планування та організація інформаційних потоків, під час яких відбувається процес активних політичних маніпуляцій громадською думкою

На першому етапі ведеться скрита і доволі копітка робота з розробки загального сценарію війни; штучно створюється або стимулюється на території супротивника «п'ята колона» (особлива увага надається роботі з місцевими елітами, бізнесменами, політичними партіями та референтними групами, які мають вплив на громадську думку регіону); проробляється зміст підричних соціальних технологій. Цей етап триває кілька років, і в цей період вже ведеться ідеологічна та психологічна підготовка власного населення, аби упевнити пересічного мешканця, що майбутні агресивні дії мають усі підстави та у разі втілення у життя будуть відповідати і його власним інтересам.

Застосування таких технологій відбувається в період найбільшої вразливості держави. Це можуть бути вибори, прийняття важливих політичних рішень, економічна криза і т.д. Частіше всього на підготовчому етапі розгортання гібридної агресії, застосуванню технологій передують економічна криза викликана різноманітними чинниками. В період активної фази гібридної війни така криза штучно підтримується в основному військовими діями чи економічною блокадою.

Таким чином фундаментом задля використання деструктивних технологій виступає вкрай послаблена економіка країни-мішені. Таке послаблення можливе лише за активного впливу ззовні, а точніше через маріонеткову опозицію яка в основному складається з представників олігархії, які інвестують величезні кошти в політичні сили та лідерів з метою подальшого впливу на рішення державного рівня.

В результаті коли влада в країні-мішені поділена на сфери впливу серед осіб які зовсім не зацікавлені у розвитку держави та її економіки, а навпаки націлені лише на власне збагачення шляхом використання все можливого потенціалу держави (який було збудовано до гібридної агресії), країна поглинається в повний хаос, населення перестає відчувати

стабільність, втрачається довіра до державного апарату, представники малого та середнього бізнесу активно переводять свою діяльність в тіньову сферу і т.д. Такі події звісно не передбачають нічого позитивного, роль держави у житті суспільства значно зменшується, розриваються зв'язки із центром, а тому наряду з цими подіями розширює свій вплив на соціально-економічні процеси організована злочинність керована представниками криміналітету, в такий період вони фактично виконують функції державної влади які остання не в змозі реалізувати в життя.

Відповідно в разі досягнення успіху в захопленні влади на території об'єкту гібридної агресії однією стороною геополітики в іншій виникає необхідність протиставити на противагу щось схоже з «кольоровими революціями», також безумовно із застосуванням деструктивних технологій, насамперед соціальних.

Враховуючи той факт, що процес таких революцій є не зовсім об'єктивним явищем та взагалі неможливий без певного впливу спеціалістів та спонсорів, відбувається в основному в центрі (столиці) держави та взагалі спирається на певну кількість «народу» яка в загальному становить досить невеликий процент від всього населення країни, то звісно за певних умов відносно велика частка населення в окремих регіонах також піддається впливу технологій та займає протиборчу позицію, щодо влади яка отримує повноваження в результаті «кольорових переворотів». Звісно на стороні протиборчої сторони знаходяться такі ж самі спеціалісти та спонсори і вони також застосовують найрізноманітніші методи маніпулювання свідомістю суспільства, а також реалізують деструктивні технології. Однак суттєва різниця полягає в тому, що агресор в цьому випадку направлений не тільки на встановлення вигідної «маріонеткової» влади, а й взагалі на від'єднання від центру певних територій (на рівні областей, міст, республік тощо).

Як відомо, в період гібридної війни, агресор навідріз виключає навіть можливість співпраці із банд-формуваннями, що здійснюють терористичну діяльність на теренах країни-мішені. А разом з тим виказує все можливу допомогу таким формуванням приховано. Якщо в результаті успішності агресору вдається від'єднати території від центральної влади (цей процес реалізується різноманітними шляхами від дипломатичного до військового тиску) то водночас на цих територіях проводиться «референдум» з відповідним подальшим офіційним приєднанням до країни агресора.

Такий приклад ведення гібридних війн нажаль можна спостерігати сьогодні на території України де цей сценарій успішно реалізується на практиці. Небезпека вказаного сценарію часто полягає в тому, що завдяки прямому впливу та допомозі країною агресору банд-формуванням, для придушення терористичної діяльності у держави просто не вистачає ресурсів та військового потенціалу, що в подальшому досить відчутно дестабілізує економіку та взагалі змушує уряд вступати в переговори з лідерами терористичних формувань.

«М'яка сила» є поняттям, що застосовується для позначення різних інструментів тиску на країни-мішені без застосування зброї. До таких методів відносяться: ідеологічне протистояння (церковні, історичні, світоглядні дискурси), пропагандистські атаки, економічні війни тощо.

Тобто, конфлікт в Україні можна умовно розділити на конфлікт між Україною та Росією та конфлікт між представниками геополітичної боротьби (як результат продовження холодної війни та проведення Російською Федерацією геостратегії реваншу). Досягнення успіху в зазначених аспектах насамперед визначається особливістю мислення людини, її свідомості та цивілізаційних умов сьогодення.

Свідомість є унікальним явищем людської природи, завдяки чому людина має здатність до абстрактного мислення, роздумів, згадування

минулого, (критичної оцінки того, що відбулось) та планування майбутнього (надаючи йому різних відтінків забарвлення). Головними характеристиками свідомості людини виступають: усвідомлення себе як окремого від навколишнього середовища суб'єкта пізнання, що проявляється в здатності бачення і сприйняття в формі образів оточуючої реальності; надання позначень усвідомлюваному «слів-понять», які за визначенням містять в собі вказівки на загальні та відмінні якості відображеного в свідомості класу предметів, та здатності до комунікації, тобто передачі іншим особам того, що знає людина, за допомогою спілкування або інших знакових систем.

Однією з особливостей свідомості людини залишається її гнучкість до отриманої інформації, перш за все це обумовлено тим, що людині (через брак часу, або відсутності знань в тій чи іншій галузі) досить важко визначити яка інформація є істиною, а яка хибною. Тому частіше всього доводиться сприймати її в такому вигляді в якому вона надається, посилаючись чи то на авторитет джерела, чи то на власні відчуття або переконання та погляди інших. Основну роль в цьому питанні відіграють саме ЗМІ, які не тільки надають інформацію, а й взагалі служать засобом формування свідомості в тому числі світосприйняття та поглядів людини. В часи інтенсивного розвитку інформаційних технологій, наявності глобальних інформаційних мереж і не менш глобалізованих засобів масової інформації складова «інформаційного супроводу» в деструктивних технологіях має надзвичайно важливе, якщо не вирішальне значення.

Основа ведення гібридних війн завжди супроводжується інформаційним захопленням країни завдяки успішності застосування маніпулятивних політичних технологій деструктивного характеру із подальшою реалізацією інтересів певних класів олігархії. Величезною проблемою в цьому питанні залишається те, що у населення в результаті довготривалого гібридного протистояння повністю зникає довіра до

правлячої еліти та кандидатів на керівні посади, а в результаті зниження життєвого рівня, зниження духовно-просвітницької сфери, маніпулювати населенням стає дедалі простіше видаючи мінімальні соціальні стандарти (хороші дороги чи достойні пенсії) як певне досягнення тих чи інших політичних лідерів.

Також варто пам'ятати, що за причинами локальних гібридних війн завжди приховані геополітичні інтереси досить впливових «гравців» серед над країн.

Якщо брати до уваги приклад ведення гібридної агресії в сучасному світі, то безумовно найяскравішим, найкровопролитнішим та найнебезпечним є приклад ведення гібридної війни між над країнами на території України. Методи які застосовували агресори звичайно не є новими, але масштаб їх дії значно розширив, ускладнив одним словом модернізував технології які неодноразово було застосовано на територіях інших об'єктів протистояння.

Першопричиною цьому є непомічені вчасно технології деструктивного характеру, які активно та майже безперешкодно застосовувались на теренах Української держави.

Цей факт беззаперечно необхідно враховувати, досліджувати, виявляти прорахунки, причини та створювати можливі засоби задля протидії таким війнам та недопущення розгортання та спалахів подібного роду агресій на територіях інших країн.

В іншому випадку, якщо сьогодні на це не належним чином або взагалі не звертати увагу, то така війна в найближчому майбутньому може торкнутись не тільки України, Польщі чи Прибалтійських країн, а й взагалі зачислити більшість країн на світовій арені. При цьому ця війна буде залишатись безкарною, а населенню залишиться лише безпомічно спостерігати за її наслідками.

Таким чином, маніпулювання інформаційними потоками стає одним проявом гібридної війни.

На початку 2013 р начальника Генерального штабу збройних сил РФ Валерій Герасимов в ході виступу в Академії військових наук зазначив, що у XXI ст. зросла роль невійськових способів в досягненні політичних і стратегічних цілей, які в ряді випадків за своєю ефективністю значно перевершують силу зброї. Варто наголосити, що результати теоретичного аналізу російського генштабу, Кремль активно використовує на практиці у протистоянні з Україною [255].

У науковій статті «Усі брешуть. Конфлікт в Україні і трансформація російських медіа» Джилли Догерті – колишньої журналістки CNN, що була опублікована Центром Шоренстейн із питань медіа, політики та суспільної політики (The Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy) при Гарвардському університеті, аналізується, які процеси відбувалися в російських ЗМІ за останні роки і як сформувались основи нинішньої російської пропаганди. Вона зазначає, що сьогодні російська пропаганда використовує як традиційні методи – дезінформацію, напівправду й навішування ярликів, так і величезну кількість сучасної інформаційної зброї, включаючи електронні ЗМІ, цифрові комунікації, блоги та соціальні мережі [64].

Автор вважає, що в цілому, доречно виокремити такі основні методи інформаційної агресії проти України: 1) дезінформування та маніпулювання; 2) пропаганда; 3) диверсифікація громадської думки; 4) психологічний та психотропний тиск; 5) поширення чуток. Дезінформування та маніпулювання інформацією – метод, який передбачає обман чи введення об'єкта спрямувань в оману щодо справжності намірів для спонукання його до запрограмованих суб'єктом дій [239].

Автор погоджується з думкою В. Петрика, що найчастіше у світовій практиці застосовуються такі форми дезінформування та маніпулювання інформацією: • тенденційне викладення фактів – форма дезінформування, яка полягає в упередженому висвітленні фактів або іншої інформації щодо подій за допомогою спеціально підібраних правдивих даних. Як правило, за допомогою цього методу спеціально сформована інформація подається дозовано, до постійно зростаючого напруження; • дезінформування «від зворотного», що відбувається шляхом надання правдивих відомостей у перекрученому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються об'єктом спрямувань як неправдиві. Внаслідок ужиття подібних заходів виникає ситуація, коли об'єкт фактично знає правдиву інформацію про наміри чи конкретні дії протилежної сторони, але сприймає її неадекватно, не готовий протистояти негативному впливу; • термінологічне «мінування», яке полягає у викривленні первинної правильної суті принципово важливих, базових термінів і тлумачень загальносвітоглядного та оперативно-прикладного характеру; • «сіре» дезінформування, що передбачає використання синтезу правдивої інформації з дезінформацією; • «чорне» дезінформування, яке передбачає використання переважно неправдивої інформації [173].

Представник групи «Інформаційний спротив» В. Гусаров стверджує, що Кремль розпочав нову інформаційну атаку, щоб підтримати новий виток ескалації конфлікту на сході України, чинити тиск на українське керівництво з метою змусити його приймати московський сценарій з урегулювання конфлікту. Експерт групи «Інформаційний спротив» виокремлює напрями, на яких ця атака зосередилася: • нав'язування точок зору про неспроможність української влади керувати державою та приймати раціональні рішення; • створення уявлень про те, що наразі для української еліти більш важливими є вибори до парламенту, ніж події на Сході України; • формування негативних суджень про воєннополітичне керівництво України та про те, що хаотичні

бойові дії призводять до невинуватих жертв серед сил АТО; • поширення поглядів про те, що українська армія на Сході України деморалізована та неспроможна вести бойові дії, а також про недовіру особового складу до керівництва; • нав'язування думки про те, що Україна не зможе прожити зиму без російського газу та що сторонам необхідно повернутися до перегляду газових контрактів. Експерт пояснює, що цільовою аудиторією Кремля зараз є населення РФ, російськомовна діаспора за кордоном, населення України, в тому числі в окупованих районах Донбасу, громадяни західних країн, а також країн БРІКС та Митного союзу, близьких Росії за політичними поглядами [62]

Отже, вивчення та аналіз дисертантом емпіричних даних дозволив визначити комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації. Питання про комунікативні стратегії набуває сьогодні все більшої актуальності, адже вибір комунікативних стратегій визначається основними цілями впливу на свідомість мас. Ефективність такого впливу залежить від правильного вибору комунікативних стратегій та засобів їх реалізування, тому автор ставить за мету дослідження – обґрунтувати види комунікативних стратегій маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в дискурсі гібридної війни, визначити основні комунікативні тактики та комунікативні ходи, що сприяють реалізації стратегій та забезпечують ефективність впливу.

На думку політичного експерта Є.Магди, Росія використовує широкий спектр методів гібридної війни: «криве дзеркало» – перекручування та пересмикування фактів та дискурсів; -«легітимний вигнанець» – можливість використання особи колишнього Президента В. Януковича для тиску та потенційно піддання сумнівам легітимність нинішньої влади; «спекуляції на історії» – вочевидь не новий інструмент, сутність якого полягає у педалюванні дискусійних моментів українсько-російської історії;

«заперечення очевидного» має на меті зберігати обличчя, створювати видимість відсутності агресії; «килимове бомбардування дезінформацією» призводить до зростання панічних настроїв, зневіри, появи численних ліній розколу в українському суспільстві, що врешті має призвести до дестабілізації ситуації всередині країни; «перетягування Заходу» – намагання створити проросійську коаліцію помножуються на активне лобювання інтересів Росії діючими та колишніми європейськими політиками. До цього варто також додати активну інформаційну компанію, яка спрямована на формування позитивного образу Росії в Європі; - «показна миротворчість» так само має на меті створити ілюзію Москви як мирно налаштованої та непричетної до конфлікту сторони. З іншого боку, має запевнити в наявності інтересів Росії на території України та права їх відстоювати; - «гримаси демократії» використовуються для нагнітання внутрішньополітичного напруження в Україні. Марш «Барсу» та ВВ-шників на Київ – яскравий приклад використання такого методу; - «економічні лещата» мали б підштовхнути Україну до економічного краху. Виснажена та об'єктивно залежна від російських ринків економіка й нині знаходиться на межі, втім, спостерігаються і позитивні тенденції; - «фактор газу для Європи» – випробувана стратегія звинувачення України у минулих реальних та майбутніх потенційних проблемах із зимовими поставками газу. Власне, всі зазначені методи є складовими мозаїки інформаційної війни [140].

Події в нашій державі надійно посідають ключове місце у інформаційному порядку денному федеральних медіа, стають темою для обговорення на ток-шоу російського телебачення. Проте цим, як і заявами російських політиків, зокрема, обурених відмовою України допустити російських спостерігачів на українські вибори, вправно підвищують інтерес до України та відволікають від проблем всередині РФ [248].

Отже, до їх числа дисертант відніс наступні універсальні стратегії:

1. Стратегія формування «образу ворога». Технології формування образу ворога передбачають широке використання засобів і методів інформаційної пропаганди (фільми, телепередачі, аналітичний огляд) з метою створення штучного образу ворога. Спочатку формують за допомогою ЗМІ певний політичний дискурс, при цьому використовуються різні технології дискредитації уявного ворога, робиться акцент на негативних наслідках діяльності, так в російських ЗМІ зосереджується увага на та наступних тезах, що Україна є чинником нестабільності, джерелом різноманітних загроз, а тому знаходиться під особливою увагою з боку міжнародної спільноти та Російської Федерації. Потрібно зазначити, що конструювання «образу ворога» успішно запозичено російськими ЗМІ з радянської пропаганди та функціонування тоталітарного суспільства в СРСР, Російські медіа почали інформаційну кампанію проти Майдану наприкінці 2013 р., а починаючи з анексії Криму, РФ розгорнула інформаційну війну проти України: російські ЗМІ всіма можливими засобами намагалися пояснити вторгнення Росії на територію України, що в Україні «хаос та безладдя», а війська РФ слугують гарантами збереженню стабільності та захищали російськомовне населення від третьої сили, яку сам президент РФ В. Путін назвав «коричневою чумою».

В даному контексті доцільним є використання технології евфемізмів (тобто, благозвучні вислови, що вживаються замість прямих назв на позначення явища, процесу чи події; застосовуються використовують для усунення різких термінів та тлумачень) та спрямовані на завуальоване уявлення про події і їх наслідки. На думку дослідниці Е.Коляди, політичні евфемізми, що вживаються в текстах політичної комунікації, адресатом яких є масова аудиторія, з ціллю пом'якшити негативні асоціації, пов'язані з певними фактами, часто призводять до викривлення смислу описуваного факту [104, 92].

Таким чином, відбувається підміна понять та зміщення акцентів у політичному дискурсі, так, російські газети, радіо, телебачення, кіно продовжують налаштовувати населення проти Української держави, де «хунта» і «фашисти», що призводить до схвалення суспільством війни. В інформаційних повідомленнях російських ЗМІ бойовиків ДНР та ЛНР іменують «збройними силами Донецької та Луганської народних республік» та «ополченцями», військова агресія Росії проти України іменується як «громадянська війна» та «внутрішній конфлікт», українська влада – це «бандерівці» і «хунта».

Наступною стратегією впровадження маніпулятивних технологій засобів масової комунікації є стратегія формування історичної спадщини, точніше найбільш дискусійні та трагічні сторінки історії. Ці не вичерпані на рівні наукового та суспільного дискурсів питання історичного минулого були навмисно політизовані російськими ЗМК та систематично вводяться в політичний формат для мобілізації електорату, забезпечення довіри та підтримки громадян.

Однією із ефективних технологій стратегії формування історичної спадщини є система міфодизайну, тобто, комплекс заходів, направлених на конструювання багатовекторних міфів та використання вже усталених міфів та штампів. Міфодизайн займається формуванням комунікативних принципів інформаційного простору. Проблема дослідження міфодизайну та його складових є надзвичайно актуальною, і в політичній науці мало дослідженою. За допомогою міфодизайна структурується контекст сприйняття певної події чи навіть образу, певне повідомлення інтерпретується таким чином, щоб змінити світогляд аудиторії, сформувати у неї певні потреби і запропонувати шляхи їх задоволення. Тому боротьба з міфами радянської та російської історії є питанням особливого значення в контексті російсько-української гібридної війни.

Попри третє десятиліття незалежності, Україна так і не звільнилася від нав'язаних російськими ЗМК міфів, постколоніальної свідомості та ідентичності. Гібридна війна – це не лише протистояння концепцій, технологій військового мистецтва, а й майданчик для боротьби ідентичностей.

Відомо, що нинішній президент Російської Федерації вважає розвал СРСР «найбільшою геополітичною катастрофою сторіччя». Ця думка, у тому числі, за допомогою міфології, міцно укорінилася у російському суспільстві. Авторитарна російська держава підхопила ностальгічні настрої росіян, що проявилось передовсім у міфології. По суті, остання стала переважно реінкарнацією радянської [56].

Аналізуючи міфотворчість у СРСР, можна простежити два напрями – зовнішній і внутрішній. Власне створення і поширення пропагандистської міфології стало можливим за умови утвердження тоталітарної моделі суспільства, жорсткої цензури над всіма сферами суспільного життя, закритого і контрольованого інформаційного простору, численних методів приборкання і навіть знищення незгодних тощо. Задля досягнення своїх політичних цілей, радянська партійна верхівка перетворила історію з науки на пропаганду. Зовнішньоорієнтовані міфи СРСР виконували іміджеву функцію, зокрема, створювали у світі позитивний і привабливий образ нової соціалістичної держави: начебто у межах багатонаціонального «радянського раю» кожна людина і кожен народ може жити власним і звичним життям без жодних обмежень; при цьому, за Конституцією, будь-яка республіка може вийти зі складу СРСР тощо. Внутрішньоорієнтовані міфи мали на меті штучне створення єдиного радянського народу шляхом знищення будь-яких національних ознак решти поневолених народів за допомогою політики інтернаціоналізації. При цьому простежувалося домінування панівної нації – російської – з російською мовою, тобто фактично відбувалася тотальна

русифікація народів усіх республік. Загалом російська модель міфотворчості копіює радянську Росія століттями намагається подолати свій комплекс меншовартості тому намагається прив'язати це почуття іншим націям, намагається присвоїти собі чужі здобутки. Подолання нав'язаних міфів, колоніальної ідентичності можливе через правдиве висвітлення історії, через називання речей своїми іменами і провадження національно орієнтованої політики пам'яті [55, 56].

З російських ЗМК, зі слів перших осіб РФ, відомих громадських діячів неодноразово лунали вислови, що «Крим ніколи і не був українським», «не анексія Криму», а «відновлення історичної справедливості». На думку директора Українського інституту національної пам'яті В. Вятровича, не тільки радянська історія, а й історія часів Російської імперії використовується Росією для виправдання своїх претензій до України, для виправдання своєї агресії. Згадаймо історію кількарічної давнини про «Новоросію», про те, що південь і схід України завжди були російськими. Аргументами в цій дискусії використовувалися топоніми, пов'язані з Російською імперією, пам'ятники, які там стояли. Використовувалася переписана історія цих регіонів, коли йшлося про те, що ті чи інші населені пункти і міста там з'являлися тільки після приходу Російської імперії. [69].

Міфи, які не втомлюється створювати і вдосконалювати Росія, покривають майже все поле української історії, — стверджує завідувач Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ В. Брехуненко. Більшість із них мають «бороду», сягаючи XVI-XIX століття. Зазнаючи уточнень і переформулювань, ці міфи нав'язують спотворений Москвою образ минулого України під потрібним агресивному сусідові кутом. Мета Росії не обмежується ідеологічним впливом на українців та росіян, вона формує викривлене на її користь сприйняття нашої держави й історії у світі. У XIX-XX ст. це мало

обґрунтувати закономірність перебування України у складі Російської імперії та СРСР, нині -природність претензій Кремля на те, що Україна належить до простору «законних» російських впливів з перспективою її поглинання. Слід зазначити, що майже двісті років західні інтелектуали черпали концептуалізовану інформацію про Україну та її минуле переважно з російських історичних та публіцистичних праць, а отже, перебували під потужним тиском московських міфів. Саме в цьому криються витoki більшості сьгоднішніх непорозумінь, пов'язаних із неадекватним ставленням Заходу до деяких сторінок нашої історії та інтерпретації новітньої російсько-української війни. [11].

Головна мета стратегії формування історичної спадщини засобом міфодизайну – нав'язати думку про те, сучасна Україна – це штучне територіальне утворення, яке виникло в результаті розпаду СРСР. На доказ даної тези можна привести слова очільника РФ В. Путіна, сказані у квітні 2008 року у Бухаресті на закритій Раді Росія-НАТО Джорджу Бушу: «Ти ж розумієш, Джордже, що Україна — це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її території — це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами [29].

У квітні 2014 року, коли вже було анексовано Крим і бойовики захоплювали на Донбасі органи влади, президент РФ Путін заявив: «Нагадаю, що це Новоросія. Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса не входили до складу України у царські часи. Це все території, передані в двадцяті роки радянським урядом. Навіщо вони це зробили — Бог їх знає». Слід зазначити, що ще в 30—40-х роках ХІХ ст. в Російській імперії була випрацювана ідеологічна концепція, що заперечувала будь-який внесок запорозьких козаків та іншого українського населення в господарське освоєння теренів на Сході та Півдні України. Мовляв, ці землі, хоч і належали війську Запорозькому Низовому, проте зяли пусткою, де не було

поселень, доріг тощо. А справжня колонізація розпочалася тут після того, як за справу взялася Росія, в останній чверті XVIII ст., після ліквідації у 1775 році Запорозької Січі [29].

Таким чином, стратегія формування історичної спадщини включає різноманітні технології формування спотвореного погляду на історію Української держави, компонентами якого є традиційні засоби російських ЗМК, науковців щодо висвітлення історичного минулого в ракурсі «російський та український народи- єдиний народ» та «Україна – це органічна частина Російської держави», стратегій і способів аналізу радянського спільного минулого із одночасним розумінням того, Україна – це невідьма частина Росії, і вони приречені бути в єдиному геополітичному, економічному, культурному просторі.

На думку автора, реалізація стратегії формування історичної спадщини неможлива без певних технологій стратегії формування символів, смислів, конструктів та образів.

Протягом 1991-2013 рр. формування символів та образів України та Росії в світовому політичному дискурсі відбувалося як паралельними шляхами, так, і містили власні конструкти, від 2014 року образи України і Росії значно змінилися.

На думку дослідниці А. Березовенко, метадискурс, яким виправдовується окупація Криму, розгортається на основі формування у російської аудиторії самоусвідомлення жертви, стимуляції відчуття несправедливого потерпання від зовнішніх сил, ворожого «Іншого». Для цього нерідко вживаються доволі розгорнуті метафори. Цікаво, що лідер Росії звертається до розвитку тієї самої метафори під час різних виступів. При цьому застосовує автоцитацію, підкреслюючи сталість, суттєвість пропонувананих ним аналогічних конструктів. Завдяки цьому певні образи набувають якостей «опорних» точок для суспільної свідомості. Так, і на

засіданні Валдайського клубу, і на щорічній Великій прес-конференції у 2014 році після окупації Криму та впровадження економічних санкцій щодо Росії Путін говорить про Росію як про ведмедика, «мішку» [15], обігруючи традиційний образ «русского медведя» у димінутивній формі. Цим підкреслювалася не тільки його сила, але й – миролюбність, а крім того – і ніжне ставлення самого Путіна до цієї символічної фігури. Тут, Росія-Мішка постає як держава, що виявляє агресивність не заради агресивності як такої, але – на виконання високої місії – щоб охороняти свої заповідні землі, а саме – тайгу – від потенційних загарбників [10, с. 272-274].

За останні десять років трансформація образу України в російських ЗМК відбулася в площині конструктів: Україна – молодша сестра Росії, український народ- «малоросійський народ» із своїм діалектом, звичками та уподобаннями, такий собі образ «молодшого», яким має опікуватися «старший», але після 2014 року образ України все більше наділяється конкретними рисами агресора – Українська держава наділяється образами як «бандерівська», «фашистська», що у межах активного культивування радянського міфу має синонімічне значення як «агресивна» та «ворожа» країна. Резонансні інформаційні практики націлені на формування образу «фашистської України», а отже, країни, яку потрібно знищити та трансформувати у безпечну для Росії державу.

Таким чином, відбувається штучне вибудовування образу Росії як держави-гаранта стабільності у світі, а України як агресора через застосування цілого спектра маніпулятивних технологій засобів масової комунікації: застосування неправдих історичних фактів, перекручування табо замовчування доведених та відомих фактів, власні інтерпретації ролі політичних діячів, підміна понять, або взагалі їх евфемінізація.

Спостереження за змінами, які відбулися після 2014 року у російському політичному «дискурсивному перформансі» «Образ України vs.

образ Росії», дозволяють класифікувати їх таким чином: 1) Росія використовує різні (часто протилежні) іпостасі своєї репрезентації – сильної і великої, краще за всіх озброєної, але також (що є новим) – несправедливо зневаженої, миролюбної країни. 2) Україна, на протигагу традиційній практиці її презентації Росією як любленої «молодшої сестри», дедалі більше наділяється рисами країни-агресора. 3) Суб'єктні характеристики України дискурсивно нівелюються у політичному дискурсі та назагал в інформаційній продукції Росії. 5) Дискурсивні образи України і Росії у російських інтерпретаціях все більше відхиляються від реалій [10, с. 292].

Російська Федерація планомірно розробляла інформаційну платформу для агресії проти України, важливе місце займає інформаційна кампанія в соціальних мережах, спрямована на формування громадської думки та послаблення патріотичних настроїв в українському суспільстві, насамперед, потребу влади орієнтуватися на суспільні настрої та очікування, інакше влада ризикує втратити підтримку громадян. Проблема пошуку технологій формування та впливу на громадську думку вимагає визначення засобів та методів стратегії формування громадської думки. Платформи соціальних мереж Twitter, Facebook та YouTube ввійшли в повсякденне життя громадян та стали дієвим інструментом в стратегії формування громадської думки, завдяки процесам таргетування та фейкового поширення новинного ряду чи трактування подій.

Як зазначається у монографії «Світова гібридна війна: український фронт», гібридна війна є війною цінностей, війною наративів, війною за громадську думку та емоції, війною, що використовує інформацію як зброю» [228]. Сучасний інформаційний простір надає можливість звертатися безпосередньо до громадян, створюючи інформаційний світ без посередників та надаючи можливість самому створювати інформаційний контент.

Можливо атакувати корпоративних посадовців і трансформувати глобальні структури влади, маніпулюючи громадянами, експлуатуючи людські когнітивні вразливості у великих масштабах [77].

У соцмережах поширюються великі обсяги недостовірної (фейкової) інформації: неперевірені «фотофакти», «відео очевидців», «коментарі учасників» тощо. Загалом через соцмережі поширюються ті самі міфи й стереотипи, які створює російська пропаганда; також культивується емоційний стан тривоги, постійної готовності до захисної агресії [279].

Зважаючи, що інтернет, в основному, відвідує молодь і люди, які зараз визначають євроінтеграційні намагання України, спецслужби Росії задіяли величезний апарат для створення інформаційного тиску на власне населення, на населення Сходу України, країн Євросоюзу. Важливим транскордонним простором ведення інформаційного протиборства стала мережа Інтернет. Різні реальні та уявні «хактивісти», «кіберпартизани», «кіберополчення», а також спеціальні підрозділи різних відомств із ведення протистояння в інтернет-просторі стають важливим елементом кібератак, а також проведення спеціальних психологічних операцій у соціальних мережах та мережі Інтернет у цілому [219].

Тим самим, соціальні мережі стали не лише засобом масової комунікації, а й механізмом конструювання комунікативного простору, через систему «ботів», «експертів», «очевидців подій». Як зазначає Н. А. Цветкова, постійне зростання чисельності громадян, які слухають радіо, дивляться телевізійні програми через Інтернет, користуються певними ресурсами і обговорюють найважливіші суспільні та політичні проблеми в соціальних мережах, змінило суть сучасної громадської дипломатії. Уряди різних країн переносять її програми в кіберпростір, а основною цільовою аудиторією стають мільйони громадян — учасники соціальних мереж [273, с.109]

Таким чином, гібридна війна не обмежується бойовими діями, це війна в інформаційному просторі, це війна символів, образів, смислів, інформаційний контекст якої спрямований на послаблення патріотичних настроїв в українському суспільстві, наприклад, через активне використання міфу про спільне минуле, ностальгії за СРСР та дискредитації українських героїв та української історії в цілому. Тому застосування стратегії, що апелюють до національної самосвідомості та патріотизму набувають актуального значення. Культивування маніпулятивних технологій засобів масової комунікації, а саме пропаганда «регіонального патріотизму» табо «ментального сепаратизму» через призму смислів, спрямованих на заперечення легітимності Української держави; підкреслення її «штучності» як державного утворення незалежного та, відповідно, природності існування в межах Російської держави. Прикладом використання інструментів стратегії, що апелюють до національної самосвідомості та патріотизму можуть служити маніпулятивні технології російських видань: створення асоціацій, перекручування фактів, псевдокоментарі, вибіркова правда, дезінформування тощо.

Використовуючи дослідження О. Саморукової потрібно виокремити основні інструменти стратегії, що апелюють до національної самосвідомості та патріотизму: викривлення фактів; активне використання тези про націоналістично (радикально) налаштоване, «фашизоване» українське суспільство, що є доволі ефективним для західної аудиторії (звернення до проблеми відродження фашизму та антисемітизму історично залишаються особливо чутливими для європейського суспільства); публікація та тиражування фейкових фото та відеоматеріалів; зображення, зроблені в інших військових умовах, кадри з художніх фільмів, що неначебто є свідченнями «каральних» дій української армії; героїзація російських військових [217].

Як влучно зазначила А. Березовенко, Росія присвоює фрагменти історичного «лінгво-семіозису» та капіталізує їх, тобто якнайширше застосовує лінгво-семіотичний аутсорсинг [10, с. 292].

Таким чином, розглянуті комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації дозволяють зрозуміти у деталях, яким чином і з чого «творються» образи України і Росії, вибудовуючи їх для внутрішнього і зовнішнього вжитку. Росія «реформує» історичний ландшафт, тим самим формується жорсткий інформаційний контент, фактично на окупованих територіях маємо справу з «інформаційною окупацією» з боку РФ, а на території України російські ЗМІ сформували власний інформаційний простір.

Аналіз комунікативних стратегій маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни, дає змогу виокремити передумови ефективності зазначених стратегій:

- 1) популяризація масової російської культури із зазначенням єдності української та російської культури, широке розповсюдження російської мови;
- 2) відсутність в Україні власного кіно- телевиробництва та кадровий голод в медіа, теле - та кіноіндустрії;
- 3) низький рівень медійної грамотності та політичної освіти;
- 4) відсутність державних програм популяризації українського книговидавництва, кіновиробництва, розвитку театру, мистецтва тощо.

Аналіз національного медіа-контенту за 2014-2018 роки показав, що комунікативні стратегії російських засобів масової комунікації продовжують працювати, разом з відкритим нехтуванням нормами міжнародного права, тому місце та роль комунікативних стратегій маніпулятивних технологій засобів масової комунікації в сучасному політичному процесі визначається не лише їх використання в політичному полі України, а й рівнем

маніпулятивного потенціалу в контексті цільового впливу на свідомість громадян.

Отже, питання про комунікативні стратегії набуває сьогодні все більшої актуальності, адже вибір комунікативних стратегій визначається основними цілями впливу на свідомість мас. Ефективність такого впливу залежить від правильного вибору комунікативних стратегій та засобів їх реалізації, тому автор визначив основні комунікативні тактики та комунікативні ходи, що сприяють реалізації стратегій та забезпечують ефективність впливу.

Висновки до Розділу 3.

Проаналізувавши інформаційні виклики російсько-української гібридної війни, автор зазначає, що українська спільнота, державні структури, мас-медіа не були готові як до латентної інформаційної агресії, так і відкритої її форми.

Насамперед констатуємо, інформаційні виклики російсько-української гібридної війни мають наступні конструкти:

1. Активне просування концепції «руського миру», тобто, визначення та пропаганда власних «природних коренів», обґрунтування необхідності захисту російськомовного населення на пострадянському просторі, особливо активно в Україні.

3. Використання методів, тактик та технологій «м'якої сили», тобто прихованого впливу на українське суспільство, політичний клас за допомогою просування власної культури, мови, ідеалів минулого та майбутнього. Зазначені інструменти «м'якої сили» стали основою у

просуванні ідей «руського миру», спричинивши зростання кількості симпатиків Росії та антипатиків Української держави.

3. Створення спільного російсько-українського інформаційного поля та наявність в ньому потужного російського лобі, інформаційні атаки на україномовні продукти в медійному середовищі. Тобто, російські олігархічні групи, медіа-холдинги володіючи інформаційними ресурсами та інфраструктурою в Україні мали можливість нав'язувати свої ідеї, медійні продукти та створили потенціал для збройного етапу гібридної війни.

5. Формування цільової групи в українському суспільстві, яка стала основою для розгортання російської агресії на території України та створення сепаратистсько-терористичних угруповань.

Крім того, інформаційні виклики, що постали перед Україною, потребують розробки оновленого варіанту Доктрини інформаційної безпеки України, модернізації всієї системи протидії деструктивним комунікаційним технологіям.

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася з окупації та анексії Криму в лютому 2014 р. і триває вже понад п'ять років, є лише відкритою формою гібридної війни, прихованою формою наступальних дій РФ став інформаційний фронт.

Таким чином, наявність фактів та чинників, що склалися у сфері інформаційної безпеки у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, стали не тільки викликами й загрозами, а реальністю, тому надзвичайно актуальними стають науково-практичні дослідження щодо розробки нових тактик, стратегій, доктрин в контексті протидії інформаційній експансії та захисту інформаційного простору Української держави.

Проаналізувавши комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації дисертант визначив основні універсальні

стратегії маніпулювання суспільною свідомістю: стратегія формування «образу ворога; стратегія формування символів, смислів, конструктів та образів; стратегія формування історичної спадщини; стратегія формування громадської думки, стратегії, що апелюють до національної самосвідомості та патріотизму.

Доведено, що використання зазначених стратегій здійснюється російськими медіа-структурами, ЗМІ, інтернет-виданнями, також до цього процесу залучені науковці, експерти, що додає йому легітимності та обґрунтованості.

Автор зазначає, що інформаційна складова дискурсу гібридної війни є війною смислів, цінностей, ідеологічних конструктів, тому Україна може відбутися тільки як система мобілізаційних проєктів, в тому числі мобілізації інтелектуальних ресурсів на протидію інформаційній агресії. Наукова спільнота повинна долучитися до формування власних стратегій впливу на суспільну свідомість із власними смислами та цінностями, створити систему протидії маніпулятивним технологіям та дегуманізувати агресора.

РОЗДІЛ 4.

ФОРМИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАСТОСУВАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

4.1. Інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни.

Шостий рік поспіль Україна перебуває у стані гібридної війни. Проблемним питанням є те, що існують лише деякі приклади подібних збройних конфліктів та теоретичний розгляд цього питання науковцями. Термін «гібридна війна» пояснює нову військову стратегію, яка поєднує в собі «звичайну війну», «малу війну» та «кібервійну», не закріплений жодним міжнародним законодавчим актом та служить для поєднання військових дій та засобів інформаційної війни. Безпосередні проблеми у вирішенні такого виду конфлікту виникають насамперед труднощами у кваліфікації в міжнародному праві діянь та притягненні до відповідальності країни-агресора, яка зацікавлена у веденні подібного виду конфлікту.

На думку автора, у гібридній війні, яку розв'язала проти України Російська Федерація, найважливішим аспектом є – інформаційна складова. Росія до 2014 р. володіла набагато більшими можливостями в інформаційному просторі та успішно продовжує нав'язувати світовій та українській спільноті свою інтерпретацію війни.

Гібридні війни сьогодні набувають значної актуальності у веденні збройних конфліктів між державами. Засоби та способи ведення таких конфліктів мають суттєві відмінності від класичних методів війни. Значну перевагу та досягнення мети у конфлікті досягає саме та сторона, яка в певному обсягу та в необхідній послідовності застосовує маніпулятивні

комунікаційні технології, використовуючи при цьому засоби масової інформації. Протистояти агресору можливо лише за умови чітких послідовних дій не тільки на військовому, а й на інформаційному фронтах.

На думку дослідника О.Г. Саприкіна, інформаційна війна вже не є додатком до якихось агресивних дій – «холодної» чи «гарячої» війни. Цього разу ми маємо відповісти на виклик, в основі якого не тільки реваншистська політика путінського режиму, а, й новітні інформаційні, психологічні та маніпуляційні технології сучасності, на кшталт «гібридної війни». На сьогодні інформаційна війна є самостійним і достатнім процесом досягання цілей «іншими засобами» [219].

Унікальність людини безпосередньо пов'язана зі здатністю свідомо відображати, сприймати та передавати один одному отриману та інтерпретовану завдяки розумовим та мовним здібностям реальність. Незалежно від власного бажання, індивід в будь-якому разі контактує з оточуючими та навколишнім світом в цілому, обмінюючись при цьому між собою інформацією. Враховуючи розвиток життєдіяльності суспільства останніх декількох століть, необхідність обмінюватись інформацією зростає, а технічний прогрес надаючи безпосередню можливість здійснювати цей процес без зайвих зусиль значно розширює коло обміну інформацією. Звичайно сьогодні важко уявити собі сучасну людину, яка не цікавилась або не була в курсі подій та новин в світі або окремому регіоні. Тому не дивно, що сьогодні роль комунікаційних технологій має таке велике значення у суспільстві. Усвідомлення необхідності і непересічної важливості впливу гібридних технологій на свідомість громадян також приходить коли починаємо аналізувати комунікаційну діяльність. Саме комунікаційна діяльність, як складова гібридної війни передбачає масований психологічний вплив через емоційний, а не логічний, розумовий спосіб донесення інформації до громадян [18, с. 34-36].

В даному випадку мається на увазі сутність інструментарію маніпулятивних комунікаційних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни, де основними завданнями є пошук ефективних шляхів впливу на споживача, з метою формування потрібних асоціацій і образів у свідомості громадян.

Звісно першочергова функція ЗМІ яка полягає у наданні правдивої та перевіреної інформації має виключно позитивний характер, але нажаль це не завжди так. Наразі ЗМІ стають зброєю масового ураження свідомості населення для зацікавлених осіб (маніпуляторів). Такими особами наприклад стають політики в період передвиборчої агітації, власники підприємств з метою рекламування товарів та послуг, держава задля пропаганди цінностей та явищ необхідних донести до населення тощо.

Також на озброєнні маніпуляторів існує дуже багато способів та прийомів які завдяки ЗМІ можуть вводити населення в оману та формувати бачення минаючи свідомість та посилаючи необхідну інформацію безпосередньо в підсвідомість людини (нейролінгвістичне програмування), результат сформованого світосприйняття якої в подальшому буде використано в певних цілях.

В результаті наймасштабнішого конфлікту «Другої світової війни» яка забрала життя більш ніж 50 млн. людей, виникла необхідність більш жорсткого законодавчого впливу на це явище. Незважаючи на закріплення в міжнародному праві норм регулюючих правила та умови ведення збройних конфліктів («права Гааги» війни та «права Женеви» миру), на зміну їм виникають більш модернізовані, досконалі з точки зору військової справи гібридні війни [2, с.12]. Прикладом таких конфліктів можуть служити: війна в Карабаху, лівансько-ізраїльська війна 2006 р., російсько-грузинська війна 2008 року, та російсько-українська гібридна війна, яка розпочалася в 2014 році.

Протягом останніх п'яти років російська агресія відбувається на території України, зокрема на тимчасово окупованій АРК та Сходу України. Особливість ведення такої війни полягає в тому, що агресор діє на території іншої держави але не виступає явно, тобто не оголошує війну, а формує маріонеткові уряди та використовує терористичні банд-формування які складаються переважно із населення певного регіону під патронажем своїх регулярних військ (частіше батальйонів спецпризначення) замаскованих під ополченські чи партизанські війська. Таким чином імітуючи громадянську війну, яка начебто відбувається у певній країні, та використовуючи третіх осіб (терористів) задля виконання «брудної роботи» агресор не тільки уникає відповідальності з боку міжнародного права, а й займає нейтралітет, чи зовсім отримує право приймати участь у вирішенні збройного конфлікту на міжнародній арені, який начебто відбувається без його втручання.

Також різниця між класичними війнами та гібридними полягає не тільки у способі її ведення, а й у засобах та цілях які переслідує агресор. Наприклад, ціль гібридної війни є не так захоплення території, як економічна та політична дестабілізація держави, тримання в страху населення в цілому, яке проживає за межами безпосереднього конфлікту. Дестабілізація країни в усіх вищезазначених аспектах, вдається завдяки терористичним та диверсійним актам, заохоченні вступу місцевого населення до банд-формувань, та ведення повномасштабних бойових дій на певній території країни, кінцевою ціллю чого є схилення легального уряду країни до вигідних для агресора дій, або зовсім його зміни.

Все це відповідно неможливо без належної участі ЗМК, які висвітлюють та передають спотворену у необхідному маніпулятору (агресору) напрямку інформацію, з метою виправдання або перекладання на інших суб'єктів злочинних дій та переманювання на свій бік як можна більше прихильників з числа звичайних людей.

Російська Федерація стала продовжувачем традицій часів СРСР і дуже вдало створює та розповсюджує політичну пропаганду та міфи, а враховуючи дефіцит та жорсткий контроль (цензуру) з боку держави джерел інформації, населення в переважній більшості ставало жертвою дезінформації, вигаданих подій, міфів вигідних безпосередньо для влади. Звичайно це не могло пройти безслідно, особливо враховуючи, що в сьогодні в Росії практично нічого не змінилось. Тому представники більш старшого покоління досі впевнено залишаються прибічниками радянської ідеології, а молодь путінської, яка не передбачає особливих відмінностей. На відміну в Україні після проголошення незалежності було обрано інший шлях становлення, цей шлях набагато більш демократичний із засудженням тоталітарного режиму та переосмислення його спадщини.

Наприклад, у січні 2015 року фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» проводив опитування на тему «Що нас об'єднує і що нас роз'єднує». В ході опитування історичну роль Й.В. Сталіна позитивно оцінюють лише 7% респондентів, на відміну рід РФ де дослідження Левада-центру дають результат від 4 % до 52% тих хто діяльність Сталіна виправдовує [Сучасна Росія – це країна, де диктатора Сталіна вважають «ефективним керівником» свого часу (а це багато про що говорить), російський народ – «єдина нація переможців», це підтверджують слова В.В. Путіна: «Ми перемогли б і без українців», а найбільшою катастрофою ХХ ст. більшість громадян РФ вважають розпад СРСР [84, с.10-11].

Україна з Росією беззаперечно розійшлись по історичних дорогах. Росія повернулася до звичних для СРСР практик «звинувачення ворогів» у власних гріхах. Сьогодні російська пропаганда ненависті позичена із словника Другої світової війни – «фашисти», «каратели», «бандерівці» тощо [90].

Нажаль, ці ідеї служать основою об'єднання російських громадян, запевнення в тому, що війна відбувається на Донбасі не з громадянами України, а з іноземними батальйонами НАТО та добровольчими загонами нацистів. А про те, що на сході України знаходиться регулярна українська армія, яка захищає територію держави від російських військ та їх найманців намагаються змовчати. Всі ці ідеї безпосередньо підтримуються керуючою верхівкою РФ, їх ставлення до того, що відбувається та завдяки ЗМІ доносяться до військовослужбовців та населення всієї держави. На території Донбасу безперервно діють створені маріонетковим урядом ЗМІ, транслуються російські телевізійні та радіоканали, знімаються та певним чином доносяться до збройних сил України тематичні відеоролики з метою деморалізації та дезертирства військовослужбовців. До того, щоб пояснити та виправдати характер діянь керівництва РФ населенню, з їхнього боку можна спостерігати умисну підміну історичних фактів, трактування «належним чином» історичних подій, які висвітлюються особисто президентом на різноманітних конференціях, випускаються ідеологічні фільми («Крым: путь на родину»). Однією з таких конференцій можна навести в приклад: 27 жовтня 2014 року, в Сочі відбулась дискусія представників преси з президентом Російської федерації В.В. Путіним, де він чітко на запитання, щодо української державності надав відповідь. «История формирования Украины в сегодняшних границах – это сложный процесс. А вы что – не знаете? До 22 ого года эти земли, Новороссия, входили в состав РФ с центром в Новороссийске» – заявив глава Російської держави [100, с.525].

Російські ЗМІ вдало розповсюджують подібні виступи провладних осіб, видаючи їх думку за істину і у звичайного громадянина не виникатиме зайвих питань, він просто повірить на слово і розповсюдить цю думку на максимальну для себе кількість осіб. Тож російські ЗМІ беззаперечно

наповнені смисловими мінами, які вражають не тіло, а мозок. А їхня дія направлена не лише на українських громадян, а й на всю світову спільноту з метою засудження виключно України [78]. Про цей факт перш за все свідчить те, що зона російської пропаганди постійно розширюється. Телеканал «Russia Today» лише за останні роки почав трансляцію в провідних країнах Європи, також підписано угоду із Аргентиною. Звичайно для реалізації подібних проектів необхідне виділення не малих коштів. На все це із російського державного бюджету вже виділено додатково 39 млн. доларів, тому можна не сумніватись в тому, що найближчим часом світ побачить яка вона «справжня Росія». Все це звичайно вигідно для країни агресора, завдяки інформаційній зброї можливо не тільки досягти поставлених цілей у веденні збройного конфлікту, а й вийти «сухим із води» та звинуватити у злочинах міфічних ворогів «руського миру» [7].

Фактично маніпулятивні свідомісні технології почали застосовуватись ще з 2006-2007рр [54, с.177]. Перші спроби створення симуляції реальних подій та донесення до громадян за допомогою цілого комплексу інформаційних каналів продемонстрували свою впливовість та важливість, наприклад, «фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», «розіп'яті хлопчики», порушення міжнародних норм і використання заборонених видів озброєння тощо. Всі ці приклади симуляції спрямовані на те, щоб замінити об'єктивні уявлення цільових груп про характер триваючого конфлікту штучно створеними «інформаційними фантомами», які йдуть на користь агресору [52].

Аналізуючи маніпулятивні технології російських засобів масової комунікації, можна відразу відзначити характерну особливість їх побудови – всі вони або частково, або повністю запозичені з пропагандистських кліше та прийомів часів Російської імперії або Радянського Союзу.

Початок анексії Криму та відкрита окупація Сходу України супроводжувалось застосуванням маніпулятивних гібридних технологій, по суті, російська сторона використала інформаційну зброю, із залученням масиву технік та прийомів інформаційної агресії.

На думку дослідниці Т.Ісакової, практично ми стали свідками того, як задовго до прибуття «зелених чоловічків» було розпочато сплановану інформаційну війну і обробку населення. Друковані, теле- й радіо медіа здійснювали системне та інтенсивне насичення інформаційного простору дезінформаційними матеріалами, активну участь приймали також Інтернет ресурси. Було створено квазіреальність в якій активну роль зіграли як політичні діячі, так і представники культури і техніки які користувались заслуженим авторитетом. Впливаючи своїми поглядами на пересічних громадян вони схилили населення провести та прийняти активну участь в так званому референдумі і включенні Криму і Севастополя до складу Російської Федерації [91, с.75].

Окремі прояви потенційних проблем почали з'являтися в результаті парламентських виборів 2006 р., коли представники Партії регіонів і «Русского блока» робили перші спроби перешкоджати діяльності місцевих засобів масової інформації. Справа полягала в тому, що ЗМІ засновані місцевими мешканцями видавали медіа продукт який пропагував антиєвропейські ідеї, проти зближення з НАТО, кримських татар з їх преференціями, на підтримку російського статусу Криму [291, с. 6].

На медійному просторі в АРК почали розгортатись ідеологічні війни, здійснювались спроби замінити власників засобів масової інформації, тобто, заздалегідь до початку анексії, розпочався процес інформаційної складової гібридної війни. Тому інформаційний етап гібридної війни на Півдні та Сході України чітко простежується через новинний ряд, виступи та заяви політиків які почались ще з початку 2000-х років.

Наприклад, саме в цей час з трибуни Держдуми лунають виступи депутатів К. Затуліна, В. Жириновського з неприкритими закликами здійснити відділення Криму від України за проєвропейську орієнтацію київської влади і неможливості координувати українську зовнішню політику [80,с.13]. Наступним яскравим прикладом триваючої ідеологічної обробки населення був виступ в м. Севастополі з нагоди 225-річчя Чорноморського флоту РФ мера м. Москви Ю. Лужкова з пропозицією порушити питання про повернення м. Севастополя Росії. За такі сепаратистські заклики Ю. Лужкова було оголошено персоною нон-грата в Україні [59].

Так, в громадську свідомість імплантовано ідею, що Крим – це територія з «російськими коренями», обґрунтовуючи історичними історичними фактами та сюжетами.

Слід зазначити також, що територія Криму традиційно була полікультурним регіоном, де мешкало біля 125 націй та народностей. Це був єдиний регіон з мовленням засобів масової інформації сімома мовами. На час захоплення на території регіону працювало 79 телерадіоорганізацій, в тому числі 13 телекомпаній ефірного мовлення; 4 приватні провідні радіоредакції, 14 FM радіостанцій; 5 комунальних радіоредакцій; 39 приватних кабельних телерадіокомпаній та багато інших національних засобів масової інформації [160].

Головну роль відігравали Держтелерадіокомпанія «Крим» і Чорноморська ТРК. Особливо цікавим було те, що на телеканалі «Крим» виходили в ефір передачі російською, українською, кримськотатарською, грецькою, болгарською, німецькою та вірменською мовами. Існує думка Ісакової Т.О. про те, що домінування російськомовного медіа продукту було обумовлено історичними чинниками: родинними зв'язками, а також недостатньою кількістю відповідної конкурентної якості кримських ЗМІ.

Статистика свідчила, що друковані ЗМІ поділялись таким чином: 72%-російські, 17%-українські, 8%-кримськотатарські і по 1%-англійські, німецькі, грецькі [91, с.76].

Звісно для досягнення максимального результату потрібно не тільки виділяти кошти та відкривати телеканали, потрібно також додержуватись певної тактики ведення такого роду атаки на свідомість населення. Аналітик В. Гастинщиков пояснює, що інформаційно-психологічні операції не можуть тривати зі сталою інтенсивністю, а для досягнення результату необхідно змінювати темп, а саме десь підсилити ефект маніпулювання, десь зробити його більш слабким. Подібна тактика успішно застосовувалась напередодні та в процесі анексії Автономної республіки Крим [78]. Напередодні окупації, російське телебачення проводило трансляції за участі вигаданих бандерівців, війну яка охопила Київ, катування російськомовного населення тощо. Ця дезінформація вдало маніпулювала свідомістю людей, та не дивно, що проросійські мітинги в Сімферополі зустріли величезну підтримку з боку населення. А коли розпочались бойові дії на Донбасі, кримчан впевнили в тому, що у всьому винна Україна, а окупація півострова завдяки В.В. Путіну відбулась не таким кривавим способом [78].

Як зазначає О.Бондаренко, сьогодні на Донбасі воєнні ідеологи РФ приділяють величезну увагу морально-психологічному фактору. Завдяки науковим розробкам було запроваджено цілісну систему ідеологічного обґрунтування і супроводу військових дій. Фактично проти України наряду з воєнним фронтом розгорнуто інформаційний. Це насамперед зумовлено особливістю гібридної війни в неможливості її проведення без величезного внеску ЗМІ. Тому для проведення інформаційно-психологічної операції проти сил АТО і цивільного населення до складу армійських корпусів «ДНР» та «ЛНР» введено підрозділи психологічного впливу на військо та населення [7].

Ці підрозділи активно використовують маніпулятивні комунікаційні технології російських ЗМІ, інтернет-ресурси та друковані видання псевдореспублік та проросійські соціальні мережі.

Вираження такої операції можна навести найбільш резонансні новини російського телебачення: канал НТВ розповів, що смертельно поранена дівчинка в Петровському районі Донецька загинула саме через обстріл «київської хунти»: російський канал «Перший канал» показав маленьку дівчинку, яка піднімає руку в нацистському вітанні, новину розказано спираючись на тему, що нібито в Україні для школярів влаштовують «п'ятихвилинки ненависті»: поширення проросійським ЗМІ інформації, що бійці 72-ї бригади ЗС України, нібито самовільно залишили місце дислокації з метою направлення до Києва для здійснення державного перевороту; сюжет на телеканалі НТВ про хлопчика за ім'ям Стас, якого «катували» солдати нацгвардії [78].

Аналізуючи інструментарій маніпулятивних комунікаційних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни дисертант використовував матеріали аналітичної доповіді «Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії», в якій виокремлено основні, дієві механізми зазначених методів, а саме:

- – технологія «інформаційної блокади». Вона була спрямована на формування фактичного інформаційного вакууму в українських засобах масової інформації в АРК з метою безальтернативного подання фактів, їх інтерпретація, оцінка, формування ставлення у споживачів, фільтрація змісту донесених фактів про події в Україні та Криму;
- – технологія контекстуального блокування, тобто здійснювався блокувальний контроль інформаційного простору ЗМІ, жорсткий контроль вербальних позначень, наприклад могло

використовуватись лише словосполучення «повернення Криму», замість приєднання, чи анексія [88; 60, с.70].

- – «використання медіаторів» - тобто демонстрація носіїв певної думки, підходу, оцінки. В якості медіаторів використовувались для різних аудиторій різні авторитети, неформальні лідери, політичні діячі, представники різних релігійних конфесій, діячі науки, культури, мистецтва, військові, спортсмени тощо [88];
- – технологія «ефект ореолу», тобто здійснювалось відвідування російських авторитетних діячів спорту, культури, політики до Криму, що сприяло підвищенню статусу зусиль РФ в напрямку повернення Криму і «легалізації» «референдуму» кримчан. Типовим було відвідування 26 лютого 2014 р. півострову російськими діячами І.Родніна, М.Валуєв, В.Терешкова, С.Миронов [88];
- – технологія «анонімного авторитету», яка передбачає цитування документів, оцінок експертів, свідків звітів та інших матеріалів, при цьому не згадувалися імені джерела повідомлення» [88].
- – технологія «упереджувального удару», завдяки якій потрібна інформацію першою поступала до споживача та формувала бажане уявлення про події;
- – маніпулятивна техніка «переписування історії», наприклад: «После развала СССР россияне не переставали считать Крым своим», «Развал СССР превратил фарс в трагедию: сотни тысяч русских жителей полуострова оказались оторваны от своей исторической родины» [88];
- – метод «зворотнього зв'язку» який полягає в створенні відповідної реакції реципієнтів інформації на певні події. Наприклад, яскравим спілкування народу з Президентом В.В.Путіним в режимі он-лайн, що було насправді театральною виставою [88].

- – технологія «псевдо соціологічні опитування» а також «рейтингування», завдяки яким формувалась громадська думка, а не реально віддзеркалювалась життєва ситуація, наприклад: «более 90 процентов граждан считают, что Россия должна защищать интересы русских и представителей других национальностей, проживающих в Крыму [88];
- – метод «констатації факту»;
- – техніки навіювання: «свідки подій», «ефект присутності», «емоційний резонанс», здійснювалась відеореконструкція змісту та підводився емоційний ряд. [88,60];
- – техніка «психологічного шоку», яка втілювалась в демонстрації «насильницьких» дій кримських татар проти проросійських громадян в Криму. Системно ЗМІ намагались дестабілізувати ситуацію нагнітанням анти ісламських настроїв звинувачуючи Меджліс кримськотатарського народу» [88];
- – техніка «сенсаційності», тобто підвищення рівня нервозності і підрип психологічного захисту громадян Криму, фактично всі новинні блоги в російськомовних ЗМІ щодо України мали саме сенсаційне забарвлення: «Ситуация в Крыму продолжает накаляться», «Последняя экономическая надежда Крыма рухнула», «Крым оставили без правительства», «А ведь кризис только нарастает» та ін. [88];
- – технологія «коментування» подій, що створювало необхідний контекст для сприйняття інформації в цілому, такі репортажі супроводжувались власною інтерпретацією матеріалу коментатором [60];

- – техніка «перспективи» втілювалась в тому, що ЗМІ подавали коментарі тільки однієї сторони конфлікту, таким чином створювалась одностороння перспектива;
- – прийом «відволікання уваги», що реалізовувався комбінуванням різнопланової інформації, як приклад, в радіопрограмах для таксистів поруч з періодичною рекламою вплітались інформаційні повідомлення в стислій і доступній формі.
- – техніки «зміщення акцентів», «створення проблем», «створення загрози», які створювали високий рівень значущості вигаданих проблем для населення, оскільки, як правило, найбільш актуальними люди вважають саме ті проблеми, які найдокладніше висвітлюються в засобах масової інформації;
- – «принцип контрасту» журналістам вдалося натякнути на «несхожість» Криму і решти України;
- – техніка «класифікації» [88]. Саме застосування класифікаторів, які описують об'єкти чи події, сформульована інформація форматується таким чином, щоб одержувач повідомлення несвідомо сприймав нав'язане йому визначення ситуації, це були слова і поєднання, що описують власну «позитивну і конструктивну позицію»: «восстановление мира и стабильности», «наши русскоязычные братья», «великий славянський народ» [88, 160].

Якщо звернутись до історичних фактів та способів ведення війн можна побачити, що практично всі збройні конфлікти супроводжувались безпосередньою дією пропаганди. Особливо яскравим прикладом цього є міністерство народної освіти та пропаганди в Нацистській Німеччині на чолі з Й. Геббельсом, якого до речі В. Путін називає «талановитою людиною». Але за сучасних умов технічного прогресу, інформація переходить від звичайного пропагування до маніпуляції свідомістю завдяки

технологіям ЗМК, та відіграє якщо не вирішальний то один з найважливіших аспектів в ході ведення гібридної війни [79].

С. Шпан доходить висновку, що концепція успіху російських ЗМІ полягає в тому, щоб представити офіційну лінію Росії у її зовнішній політиці як «альтернативну думку», а російські державні медіа – як начебто незалежні джерела. Представники російських державних ЗМІ, як, приміром, редактор RT Deutsch Іван Родіонов і колишній керівник «Россия сегодня» Дмитрій Тульчінській виступають у ток-шоу на німецькому телебаченні, позиціонуючи себе вільними журналістами, якими вони не є, як і російські ЗМІ не є незалежними, оскільки вони фінансуються російською державою і тісно співпрацюють [35].

Проаналізувавши інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни, автор дійшов висновку, що в сучасному гібридному світоустрою значне місце займають конструюючі та деструктивні форми інформаційних впливів.

Перша форма – конструююча, включає себе систему стартового впливу та за можливістю систему «м'якої сили». Сутність зазначеної стратегії заключається у конструюванні смислів, міфодизайні історичної спадщини, – тобто, формуванні простору знаків, символів, слів, вербальних конструкцій, просуванні меседжів та загального наративу. Вищеназвані методики дозволяють створювати у медіа-просторі національні, політичні псевдосуб'єкти, наприклад, так звані «держави»: Нагірний Карабах, Придністров'я, Південна Осетія, Абхазія, «ЛНР», «ДНР» тощо.

На думку політичного експерта О. Мінакова з 2014 по 2016 роки Кремль активно займався в Україні конструктивним впливом (міфодизайном), метою якого була інсталяція та поширення концептів «Русского мира» та «Новоросії» [149].

Однак ця стратегія Кремля зазнала краху, оскільки була слабо підтримана російськомовним населенням України. Відтоді концепти «Русского мира» та «Новоросії» були заархівовані та очікують більш вдалої нагоди для реалізації [87].

Рівень конструювання та міфодизайну є таким, що історія України та Росії, як незалежних утворень набирають характеру міфологізованих конструктів. Зазначена конструкція не тільки суперечать світовому історичному та політичному наративу, але й суттєво ускладнюють або навіть і руйнують архітектуру інформаційного простору України.

Сучасна гібридна війна – це створення штучної віртуальної реальності шляхом конструювання певних образів, штампів та творення міфів. Це стосується, насамперед, міфодизайну про походження та історію країн, на які направлена гібридна агресія. Історичні події та факти розглядаються під кутом пропаганди країни-агресора, підлягають ревізії усталені історичні конструкти, тобто, фактично активно переписується історична спадщина.

Оскільки гібридна війна, – це не тільки військовий конфлікт, а і війна світоглядних конструктів, потрібно визначити, що в Україні сформовано наступні світоглядні напрями: «радянське світле минуле», «європейське майбутнє», «руській мір» та «український вибір»

З метою протидії конструюючій стратегії гібридної війни потрібно ефективно та професійно спростовувати міфи за допомогою чітких фактів та активно створювати поле реальної української історії.

Друга форма – деструктивна, складається з жорсткої та тотальної системи. Починаючи з 2017 р. Росія системно реалізовує деструктивну стратегію інформаційної складової гібридної війн через інформаційну агресію, інформаційний тероризм, які мають на меті знищення базових суспільних смислів, традицій, вірувань і навіть правових норм держави-супротивника, а також продукування хаосу, насилля та беззаконня.

Росія щодо України наразі не продукує активно жодних конструюючих смислів, пов'язаних із Росією – відомий мем-вираз «ми же браття» вже у минулому, РФ сфокусувалася виключно на деструктивній стратегії інформаційної складової гібридної війни проти України [87].

Під впливом медіа-тероризму індивід не здатен самостійно орієнтуватися в необмеженому інформаційному просторі доступних даних, тому що мас-медіа представлена сьогодні у вигляді інструментів для конструювання недостовірної реальності. Завдання цієї реальності – не відображати істину та приховувати її, здійснюючи так „м'яку владу”, яка прагне підкорити людину характерним їй судженням. Отже, сьогодні не можна говорити про перехід кількості інформації в її якість. Особливо це стосується засобів масової інформації, в тому числі, і мережі Інтернет, так як вони виступають майданчиком для політичних ігор, мета якої викривити реальний стан речей [146].

Сучасний інформаційний тероризм характеризується як множина інформаційних війн та спецоперацій, пов'язаних із національними або транснаціональними кримінальними структурами та спецслужбами іноземних держав. Доступність інформаційних технологій значно підвищує ризики інформаційного тероризму. Розвиненість інформаційної інфраструктури суспільства сприяє створенню додаткових ризиків інформаційного тероризму [294, с 59].

У свою чергу, інформаційний тероризм розділяють на: 1) інформаційно-психологічний тероризм (контроль над ЗМІ з метою поширення дезінформації, чуток, демонстрації могутності терористичних організацій): а) медіа-тероризм або «медіа-кілерство», «зловживання інформаційними системами, мережами, та їхніми компонентами для здійснення терористичних дій та акцій; 2) інформаційно-технічний тероризм (завдання збитків окремим елементам і всьому інформаційному середовищу

супротивника в цілому: руйнування елементної бази, активне придушення ліній зв'язку, штучне перезавантаження вузлів комунікації тощо): а) кібертероризм – сукупність дій, що включають інформаційну атаку на комп'ютерну інформацію, обчислювальні системи, апаратуру передачі даних, інші складові інформаційної інфраструктури, яка здійснюється злочинними угрупованнями або окремими [16, с 231].

В такій ситуації дієва стратегія українського суспільства та владних структур щодо протидії інформаційної агресії має містити два базові напрямки:

1) Створення власного формату конструктивного міфодизайну всередині України. На практиці, – це означає створення власних конструктів, натаривів, світоглядних та ціннісних установок, пов'язаних з зі західною цивілізацією та роллю України в політичному та історичному дизайні Європи, формуванню нових національних ідентичностей у формах української історії, української музики, українського кіно тощо.

2) Ігнорування інформаційно-терористичних атак російських ЗМІ, натомість, продукування власних атак на інформаційний простір ворога та створення йому історичних конструктів, які б спричинили деміфлогізацію історичної спадщини агресора та не дозволити монополізувати інформаційний простір України.

Таким чином, ведення гібридної війни неможливе без належного застосування маніпулятивних технологій засобів масової комунікації з метою впливу на поведінку населення. Наведені дисертантом приклади, що використовуються в ході інформаційної війни проти України, яка є складовою частиною російсько-української гібридної війни свідчать про те, що інформація постає як матеріал для маніпулятивних технологій засобів масової комунікації, а, безпосередньо, маніпулятивна складова – інструмент впливу на суспільну свідомість. Інструментарій комунікаційних

маніпулятивних технологій російських ЗМІ вийшов а за межі сучасної гібридної війни, а постає як окрема її складова, з можливим існуванням як самостійного феномену.

Тому наразі є надзвичайно актуальним питання про створення спеціальної програми для протидії інформаційним джерелам противника. Причому слід не лише спростовувати сфальсифіковані події, новини, а також розробляти методи протидії та формувати свідомісний інформаційний простір агресора. Російська Федерація безпосередньо чи через контрольовані нею інформаційні канали й надалі використовуватиме маніпулятивні інформаційні компоненти політичних технологій.

Враховуючи, що сьогодні в результаті ведення російсько-української гібридної війни, населення України, в тому числі на окупованих територіях перебуває під постійним тиском інформаційних атак супротивника, Російська Федерація успішно використовує технології ЗМК, значну долю яких займають маніпулятивні. Відповідно, – це значним чином, відображається на свідомості суспільства та окремого індивіда, і має важкі наслідки не тільки для суспільства, а й для країни в цілому. Не дивлячись на те, що застосування маніпулятивних технологій з боку ЗСУ не є необхідним, сьогодні армія та військова стратегія потребують доповнення та розробки оборонної системи як на полі бою так і в інформаційному просторі.

На думку дисертанта, для подолання поразок, прорахунків та недоліків слід створити адекватну програму дій у відповідь на інформаційні дії агресора і намагатися протидіяти не тільки у військовому контексті, а й інформаційному, притому, поєднуючи їх інструментарій.

Отже можна зазначити,и що застосований інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ із залученням російських спецслужб, застосування широкого спектру дезінформаційних заходів спричинили потужний деструктивний вплив на свідомість громадян

України, місцеве населення Криму і суміжних територій, що сприяло формуванню їх позитивного або нейтрального ставлення до процедури анексії півострова Крим та окупації частини Донецької і Луганської областей та перетворилося на чинник загрози національній безпеці держави.

4.2. Інтернет-ресурси як засіб деструктивного впливу на суспільство в дискурсі російсько-української гібридної війни

Геополітична боротьба, що сьогодні супроводжується гібридними війнами в світі, охопила території країн колишнього СРСР. Саме завдяки обранню Україною демократичного вектору, протистояти в боротьбі із російським тоталітаризмом вдається доволі складно. Зумовлено це тим, що на руку агресору відіграє свобода розповсюдження інформації, що не тільки створило фундамент для агресії на підготовчому етапі, а й сьогодні продовжує успішне ведення війни на інформаційному фронті.

Завдання агресора: отримати контроль над територією України, а реалізація цього плану можлива лише за умови маніпулювання суспільством та прийняття потрібних Росії рішень волевиявленням українського народу.

Передумови, безпосередній перехід до активної фази ведення війни та сьогоднішні події в Україні (окупація АРК та інших територій держави), все це є безпосереднім результатом впливу на масову свідомість маніпулятивних технологій, що реалізувались та реалізуються за допомогою мережі Інтернет-ресурсів.

Як зазначає дослідниця Ніколаєнко Н.О., гібридна війна складається з комплексу технологій інформаційного та психологічного впливу, який спрямовано на трансформацію стану масової та індивідуальної свідомості та психологічного самоусвідомлення громадян конфліктуючих сторін.

Маніпулятивні інформаційні технології гібридної війни складаються з маніпулятивно-пропагандистських компонентів інформаційно-психологічної зброї, спрямованих на придушення, знищення, дезорганізацію, дезорієнтацію, дезінформацію, дезаптацію спротиву агресії [154, с. 97]

Демократичний режим є основою будь якої конституційної та правової держави. Влада народу, що реалізується завдяки непрямій демократії має великі переваги перед іншими політичними режимами, але реалії сьогоденної геополітичної боротьби особливо в рамках шляху геостратегії реваншу Російської Федерації використовують демократичний устрій суспільства для досягнення власних політичних інтересів. Такі інтереси в основному вдається реалізувати агресору завдяки впливу на свідомість, як окремої людини так і народу взагалі. Такий вплив досить успішно розповсюджується завдяки засобам масової комунікації, особливо Інтернет середовищу. Свобода вираження поглядів та думок, що затверджена в Європейській конвенції та Конституції України надає можливість безперешкодного розповсюдження недостовірної інформації та фейкових матеріалів, що дає змогу агресору вдало маніпулювати українськими громадянами.

Вирішення вказаної проблеми можливе лише завдяки розробці та реальному впровадженню в дію певних програм, що будуть працювати на випередження та перехоплення «інформаційних атак», при цьому надаючи чітке роз'яснення населенню щодо такого роду зброї, що активно застосовується на теренах Української держави.

Україна залишившись сам на сам із проблемами, що дістались внаслідок геополітичної поразки СРСР, довелось будувати країну знаходячись при цьому між декількома найвпливовішими гравцями геополітики, яким звісно досить не вигідно дати можливість створити собі конкурента в цій боротьбі в обличчі Української держави. Особливо це

стосується північно-східного сусіда – Російську Федерацію, якій досить важко змиритись з тим, що Україна має повний потенціал формування не тільки незалежної, а й конкурентоспроможної держави на зовнішній політичній арені.

Період з 1991 по 2004 роки показав, що в Україні поступово формується політичний світогляд суспільства, досить наближений до стандартів Європейських країн-членів, а вибори 2004 року проведені з певними порушеннями та брудною фальсифікацією, результати яких в подальшому було визнано недійсними, показали російській стороні, що інтенсивними темпами втрачають Україну не тільки як свою «колонію», а й як союзника взагалі.

Тому відповідно від РФ нічого не залишилось чекати, як мобілізації повних сил в усіх сферах гібридної агресії з масштабним застосуванням при цьому деструктивних комунікаційних технологій.

Розуміючи та усвідомлюючи всю складність проблеми, Росія вирішила діяти більш затратними, але в той час і більш ефективними методами. Тобто, як показали події Помаранчевої революції 2004 року, для досягнення геополітичних цілей, брудної фальсифікації на виборах не достатньо, а тому Кремлю нічого не залишалось, як діяти на випередження, при цьому використовуючи на свою користь історичну та територіальну особливість Української держави та доволі розгублену невизначеність в певних регіонах, що черговий раз загострилась після розпаду СРСР.

Таким чином, передбачалось якомога швидше та ефективніше зруйнувати новостворений демократичний режим, що склався на той момент в Україні. На допомогу поставленим завданням було вирішено використати політичні та економічні технології деструктивного характеру.

В 2014 році дія на випередження полягала в тому, що застосовуючи вказані технології використати на свій бік опозиційний настрій населення

Південно-Східної України в можливій ситуації, що матиме для Москви в політичному плані стан критичності. Тобто мається на увазі, що Кремль розуміючи, що встановлення вигідного для себе уряду навіть законним шляхом в Україні не дає сто відсоткової гарантії політичної стабільності, та маючи при цьому досвід 2004 року, вирішив розробити методи гібридної агресії з метою подальшого відокремлення певних українських регіонів.

Автор погоджується із судженням дослідників Б. О. Парахонського та Г. М. Яворської, що під час гібридної війни інформація перетворюється на зброю, при застосуванні якої руйнуються не фізичні об'єкти, а уявлення про дійсність. Війна з терором виявила існування симбіотичного зв'язку між діями терористів і телебаченням, тоді як гібридна війна перебуває у симбіозі із сучасним інформаційним середовищем: без соціальних мереж гібридна війна не мала б сенсу. Перемога у гібридній війні – перемога не військова, а смислова. Це невиконання політичних вимог противника і збереження Україною свого існування як самостійної держави. Щоб здобути перемогу, треба переконливо окреслити її політичний і моральний сенс. Однак уявлення про закінчення війни, крім вимог «покарати агресора», «припинити війну» та міркувань про долю Криму і Донбасу, залишаються несформованими і перебувають поза суспільним консенсусом [170, с. 15].

Враховуючи той факт, що явище гібридних війн не є досить новим, а методика ведення російської агресії, не дивлячись на певне вдосконалення, вже неодноразово була використана в світ, – то дії РФ в певному плані були передбачувані, а саме: будь яка гібридна війна не починається випадково, а має під собою певне підґрунття, що формується не один рік. Підготовка такого виду агресій направлена на формування вигідного політичного світогляду населення певного регіону, що в будь який момент не тільки віддасть свій голос за певне рішення, а й за необхідності виступить на стороні агресора із зброєю в руках.

Все вказане обов'язково супроводжується використанням засобів масової комунікації, які являють собою основну зброю та формують інформаційний фронт, що є складовою гібридної війни.

Одним з інструментів, що останні декілька десятиліть активно застосовуються країнами-агресорами у війнах гібридного характеру є інтернет-ресурси.

Дослідження свідчать, що порівняно з телебаченням інтернет-ресурс є значно потужнішою і гнучкою системою передачі інформації, тому його вплив ефективніше телевізійного маніпулювання масами. Це особливо, здається, небезпечним, враховуючи той факт, що більша частка дорослого населення України не має сформованої ідентичності, і тому сприйнятлива до зовнішнього інформаційного впливу, виявляє схильність до ситуативної змінної поведінки. Поруч із застосуванням деструктивних технологій направлених на українське населення (зниження економічного рівня держави, руйнування всіх верств промисловості, нестабільність курсу валют тощо), в Україні спостерігається практичне зупинення динаміки процесів особистісної ідентифікації [237].

Все це, власне, й стає передумовою маніпулювання масовою свідомістю, що ми спостерігаємо сьогодні як результат застосування різних мас-медіа технологій.

Автор погоджується з думкою О.Ю. Запорожець, що в добу інформаційно-комунікаційних технологій будь-яка подія в політичній, економічній, соціальній та інших сферах життєдіяльності суспільства розвивається у двох площинах: фізичному та інформаційному. Причому інформаційний вимір часто набуває першочергового значення, формуючи сприйняття події внутрішньої і зовнішньої громадськістю і як наслідок визначаючи її реакції та поведінку у фізичному просторі. Особливо яскраво

ця тенденція проявляється в період криз і конфліктів як на національному так і міжнародному рівнях [82].

Завдяки суттєвому підвищенню актуальності соціальних мереж серед українського населення, інформаційні потоки знаходять своє розповсюдження дедалі з більшою силою. Люди отримали можливість не тільки отримувати та поглинати інформацію, а й обмінюватись нею, своїми поглядами, коментарями щодо тих чи інших подій. В деякому розумінні кожному хто користується соціальними мережами в Інтернеті доводиться опанувати професію журналіста. Це зумовлено тим, що політичні та економічні проблеми стосуються безпосередньо кожного, а тому бажання поділитись подіями та відношенням до них з іншими є досить обґрунтованим.

Більша частина населення веде віртуальне життя на сторінках (Facebook, Вконтакте, Однокласники і т.д.), при цьому відбувається спілкування з однієї сторони світу з іншою. Цей факт є безумовно позитивним явищем, але як було зазначено вище, будь яке позитивне та прогресивне явище обов'язково використовується агресором в ході впровадження тактики гібридної війни [113, с. 57].

Завдяки цьому явищу вдається не тільки маніпулювати свідомістю певної частини людей, а й вдало це розповсюджувати. Тобто завдяки технологіям ЗМК інформація віддається в маси, а вони вже обробляють отриману інформацію (як їм здається самостійно) та обмінюються нею один з одним при цьому залучаючи навіть тих хто доволі слабо цікавиться політичними новинами. Така дія розповсюджується подібно вірусу тільки в інформаційному просторі.

Така практика надає відповідні результати в процесі ведення інформаційного контексту гібридної війни. Досягнення результатів так званого референдуму в Автономній Республіці Крим 2014 року відбулось

саме завдяки тривалому розповсюдженню та «зараженню» необхідною інформацією суспільства. Такий самий сценарій можна було спостерігати також на Донбасі. Задуманий сценарій був ідентичним лише за відсутності відкритої військової підтримки РФ.

Особливість ведення гібридної війни полягає в тому, що агресор діє на території іншої держави, але не виступає явно, тобто не оголошує війну, а формує маріонеткові уряди та використовує терористичні банд-формування які складаються переважно із населення певного регіону під патронажем своїх регулярних військ (частіше батальйонів спецпризначення) замаскованих під ополченські чи партизанські війська. Таким чином імітуючи громадянську війну, яка начебто відбувається у певній країні, та використовуючи третіх осіб (терористів) задля виконання «брудної роботи» агресор не тільки уникає відповідальності з боку міжнародного права, а й займає нейтралітет, чи зовсім отримує право приймати участь у вирішенні збройного конфлікту на міжнародній арені, який начебто відбувається без його втручання [2, с.373].

Використання інтернет-мережі в гібридній війні надає можливість здійснювати різноспрямовані широкомасштабні інформаційні кампанії горизонтального типу. Ефективність таких кампаній зумовлена тим, що вони базуються на схемах міжособистісної комунікації та поширенні повідомлень з начебто незаангажованих джерел. Такий підхід сприяє зниженню критичності у сприйнятті інформації, підвищенні емоційної залученості та довіри до повідомлень. В даному випадку, Росія максимально використовує можливості та переваги мережі для управління громадською думкою і встановленні контролю над внутрішнім і зовнішнім інформаційним простором.

В Інтернет-просторі російські мас-медіа та проросійські організації, активісти, експерти, відомі діячі мистецтва та культури діють за наступними видами :

- публікація численних коментарів в онлайн-медіа під статтями про події в Україні;
- поширення пропагандистських повідомлень (відео та фотоматеріалів у соціальних медіа, соціальні мережі, блоги, форуми, фото і відеохостинги і т.д. [82]).

У рамках першого напрямку російські структури організували публікацію величезної кількості тенденційних коментарів у популярних онлайн-медіа. За оцінками глави РТ- агентства «Ревуhtqnt» в період збройних зіткнень на сході України і президентської виборчої кампанії 2014 р., коментарів на сайтах онлайн-ЗМІ залишають не звичайні користувачі, а так звані тролі – анонімні інтернет-провокатори, які розміщують подібні повідомлення за певну плату [189].

Антиукраїнські коментарі публікуються не лише на сайтах українських іта російських онлайн-ЗМІ, а й зарубіжних, більш того, коментарі щодо подій в характеризуються категоричністю, агресивністю, зневажливим ставленням до іншої думки.

Експертка з питань інформаційної безпеки Р. Марутян зазначає, що Україна – це полігон, де Росія тестує свою інформаційно-психологічну зброю. Якщо ці технології спрацьовують у нас, потім їх застосовують в інших країнах. Країни Євросоюзу також страждають від кремлівської пропаганди. Але там іншомовний інформаційний простір. Тому фейки вигадувати складніше. Чому Росії так легко поширювати в Україні свою пропаганду? Тому що вона «заходить» сюди зі своєю мовою, яку знають українці [145].

Аналіз публікацій у соціальних медіа свідчить про те, що в мережі Інтернету російська сторона продовжує пропагандистську кампанію, розпочату в традиційних ЗМІ.

Простір соціальних медіа заповнений інформацією, яка не відповідає дійсності або суттєво спотворює новинний ряд та реальні факти, заповнюючи інформаційним сміттям і неправдивими повідомленнями; проплачені російські користувачі, боти, громадські та культурні діячі здійснюють суттєвий вплив на суспільну думку українського користувачів інтернет-мережами.

Вищезазначені фактори загрожують українському медіа простору через свою непередбачуваність, фальшивість та використання його в якості об'єкта й, одночасно, інструменту агресії. Причетний до її ведення централізований державний механізм РФ активно виступає гравцем в Інтернет-мережах.

Таким чином, російські інформаційні канали ведуть в Україні інформаційну війну, створюючи на території нашої держави мережу маріонеткових осередків і пропагандистів, яких Кремль міг би використовувати для дестабілізації країни. Російсько-українська гібридна війна вкотре демонструє що, використовуючи соціальні мережі, можна дестабілізувати ситуацію в країні, змодельовати вигідний противнику соціально-політичний контекст розвитку подій.

Крім того, потужні інформаційні ресурси Росії значною мірою впливають на свідомість громадян європейських держав, особливо їх оцінку подій в Україні та навколо неї. У цьому випадку ліберальні демократії Заходу демонструють уразливість стосовно дезінформації з огляду на відсутність цензури та формальну відповідність російських мас-медіа їх національному законодавству. Некоректний інформаційний супровід впливає не лише на суспільну думку, але й позицію політичних сил, які приймають

важливі державні рішення, зокрема ті, які прямо чи опосередковано стосуються України

Потрібно зазначити, що масове поширення інформаційних, соціально-мережних технологій докорінно змінило способи спілкування та методологію впливу на свідомість громадян – з'явилися такі методи роботи, як «ботоферми», «живі свідки», маніпулювання фотодокументами та інше.

Активна фаза гібридної війни між Україною та РФ перейшла до стадії завершальної, але не виключається можливість нових спалахів та активізації в інших регіонах України.

На думку Р. Марутян, смисловий вимір інформаційної війни, що триває в Україні понад 5 років, – один із найважливіших. Сміслова війна пов'язана зі сферами ідеології, культури, історії, релігії тощо. Це вплив на свідомість, управління ставленням людей до війни та розумінням її змісту. Нині громадяни України живуть у чотирьох основних міфах. Перший міф – російський. Це концепт «руській мір», який свідомо модернізували в Росії на початку 2000-х років. «Рускій мір» поширюється на всі території, де є російське слово й культура. Це, наприклад, такі наративи: Росія могутня держава, її бояться в усьому світі. Другий міф – радянський. Його «підживлюють» переконання про стабільне життя в СРСР: ковбаса по 2,20, відчуття захищеності, віра в своє завтрашнє «світле майбутнє», безкоштовна медицина, інтернаціоналізм. Третій міф — євроатлантичний. Це, наприклад, переконання, що лише вступ до ЄС і НАТО зробить українців багатими. І четвертий міф – націоналістичний. Це, наприклад, наративи «Україна понад усе», ми самі зможемо розбудувати успішну країну тощо, залежно від того, які переконання в людини, вона обирає лише ту інформацію, ті наративи й сенси, що відповідають тому чи іншому міфу, в якому вона «живе» [145].

Завдяки інформаційним атакам в соціальних мережах знищуються ознаки незаконності агресії, нівелюється протизаконні дії на окупованих

територіях, а такі словосполучення: «народний мер», «народний губернатор», «народна самооборона», «возз'єднання Криму» є частиною політичного маніпулювання. Окремо підсилюється чуттєва негативна характеристика противника: «бойовики», «карателі», «каральна операція», «хунта», «самопроголошена київська влада», «самопроголошений прем'єр» та інше.

Після 2014 року у російському дискурсі образ України все більше наділяється конкретними рисами агресора – вона дедалі інтенсивніше презентується як країна «бандерівська», «петлюрівська» чи «фашистська», що у межах російського радянського міфу має синонімічне значення з «агресивна», «небезпечна», «ворожа». Дискурсивна практика Путіна і його оточення резонує у російському суспільстві, редуплікується у менш офіційних та неофіційних текстах. На численних проросійських сайтах у різні тексти з промовистими заголовками, як-от: «Свидомая» Украина и Третий Рейх» або «Где вы нашли бандеровцев? А вот где!» тощо, дослівно включається той самий фрагмент: «Україна стрімко стає фашистською за своєю ідеологією державою. На Євромайдані ми побачили союз українських неофашистів і олігархів, які фактично і здійснили озброєні заклоти» [10, с. 285].

Таким чином, інтернет-ресурси, використовуючи механізми пропаганди масово поширюють та вкорінюють у свідомості користувачів «правильне» розуміння України, імпульсом для якого служать публічні виступи російського істеблішменту.

Розглянуті дискурсивні фрагменти дозволяють зрозуміти у деталях, яким чином і з чого «творюються» образи України і Росії. Вибудовуючи їх для внутрішнього і зовнішнього вжитку, Росія «реформує» історичний ландшафт через застосування цілого спектра дискурсивних засобів викривлення дійсності – від відвертої брехні, перекручування та/або замовчування

доведених і відомих фактів, лінгво-семіотичного аутсорсингу до майже непомітного «наївній аудиторії» зміщення акцентів у їх інтерпретації – для створення обтяженого негативними рисами образу України та вільного від негативу власного образу. Виділені зрушення є частиною динаміки світової гібридної війни, яка, як зазначається у монографії «Світова гібридна війна: український фронт», є «війною цінностей, війною наративів, війною за громадську думку та емоції, війною, що використовує інформацію як зброю» [228]. Але одночасно вони є частиною й іншої війни – «внутрішньої інформаційної війни Росії», які впливають на формування національної/державної ідентичності Росії, її суспільної свідомості не тільки сьогодні, але й у майбутньому. Звичайно, частина продукованих у Росії наративів на кшталт історії про розіп'ятих українцями немовлят, характерних для початку її агресії на Сході України, швидко зникає з публічного дискурсу. Але менш екстравагантні псевдонаукові стимули, особливо ті, які є когерентними із впливовими наративами минулого (наприклад, ті, що розвивають сюжетну лінію «Україна – це майже Росія» тощо), спричиняються до формування тривких перцептивних моделей себе і світу [10, с. 291].

Особливо враховуючи те, що інформаційна обробка населення відбулась дедалі раніше активної фази гібридної війни, то сьогодні є актуальною проблема протидії руйнівному впливу РФ в гуманітарній та інформаційній площині.

Як зазначає О.Г. Саприкін, активно задіяні електронні медіа та соціальні мережі, де акцент зроблено не тільки на створення власного контенту, але й на створення фону повідомлення в інтернет-ЗМІ: інтернет перенасичено політологами, експертами та їхніми висновками та коментарями [219].

Аналізуючи наведені вище приклади міфологем та наративів, які присутні в інтернет-ресурсах, можна відразу побачити характерну особливість їх побудови – всі вони або частково, або повністю запозичені з шухляд Російської імперії або Радянського Союзу для утримання громадян під впливом загальної ілюзії та штучно створеної єдності. Потрібно зауважити, що зміни суспільно-політичної свідомості викликається новими наративами, вони утримують в масовій свідомості нову реальність ще до того, як вона буде сформована. З цієї причини навіть новинний втратив свою спрямованість на відображення факту, ставши більш суб'єктивним відображенням інтерпретацій факту.

Одним зі сучасних методів деструктивного впливу на суспільство в інтернет-середовищі є астротерфінг – створення суспільної думки, яке здійснюється унаслідок використання сучасного програмного забезпечення з метою витіснення реальних людей на веб-форумах. Анонімність мережі дає численним організаціям і органам влади змогу проводити астротерфінгові операції, тобто штучні кампанії, орієнтовані на широкий загал, що створюють враження, ніби велика кількість людей вимагає чогось або виступає проти чогось. Форуми наповнюються коментарями нібито незацікавлених осіб, котрі пропагують якість політичного продукту або гідність політичного актора, водночас дискредитуючи інший продукт чи актора. Коли форум «кишить» коментарями «за», що на перший погляд, належать різним людям, виникає видимість широкої підтримки політичного дискурсу. Насправді ж усі коментарі зазвичай написані однією людиною, яка приховується за різними ніками. Тому виникає складність відрізнити реальну людину від такої, що «працює» на формування певної громадської думки. Астротерфінг використовують у випадках розбіжності інтересів громадськості й представників влади чи політичних партій. Цей метод як засіб вирішення конфлікту через продукування штучної або неправдивої

громадської думки у кінцевому підсумку формує реальну громадську думку, вигідну для суб'єкта впливу [227].

Тобто, за допомогою технології астротерфінг нав'язується певний спектр проблем, його складові та подаються варіанти вирішення. Свісно це відбувається з огляду на інтереси зацікавленої сторони, таким чином, є можливість створити віртуальну дискусійну площину, в якій працюють штучні факти, наративи та події.

Таким чином, стрімкий розвиток віртуального простору постійно змінює проблематику та актуальність проблем, дедалі частіше у фокусі уваги опиняється не реальні події та факти, а символізми. Тому в сучасній, інформаційній реальності такі поняття, як новини та реальні події змінюються політично заангажовані наративи.

Адже, як зауважує В. Король, Росія постійно застосовує «традиційні пропагандистські форми впливу на свідомість пересічних громадян у поєднанні з креативно-інноваційними технологіями маніпуляції свідомістю, які напрацьовувалися і застосовувалися кремлівськими пропагандистами на базі розробок спецпропаганди...» [118, с. 130].

Більш того, потрібно брати до уваги, що для ведення інформаційних атак керівництво Росії задіяло значні людські, матеріальні і фінансові ресурси, які направлені на продукування неправдивої інформації, завдяки чому вдалося ефективно впливати на громадську думку більшості споживачів.

В контексті зміни парадигми світового устрою, слушною є думка Г. Почепцова, який наголошує на тому, що сьогодні інформаційні війни, перш за все, ведуться за допомогою інтелектуального інструментарію, а соціальні мережі є безпосереднім середовищем для їх використання. Також він відзначає створення нового методу впливу на громадську думку, що отримав назву мікротаргетингу і полягає у публікації персоналізованих

повідомлень на рівні окремої людини для привернення її уваги та завоювання прихильності [196].

В цілому, основними методами деструктивного впливу на суспільство через соціальні мережі є мережеві атаки, залученням користувачів до обговорення, імплементація в цей процес «ботів», створення «експертного середовища» тощо.

Таким чином, враховуючи, що сьогодні в результаті ведення російсько-української гібридної війни, населення України в тому числі на окупованих територіях перебуває під постійним тиском інформаційних атак супротивника, Російська Федерація успішно використовує технології в мережі Інтернету. Відповідно це значним чином відображається на свідомості українського суспільства і має негативні наслідки для країни в цілому.

Звісно, буде неправильним і необ'єктивним твердження про те, що «українська влада нічого не робить, аби протидіяти інформаційній агресії Росії у гібридній війні». Створення Міністерства інформаційної політики, діяльність Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, Державного агентства України з питань кіно – це далеко не повний перелік прикладів налагодження системної роботи щодо протидії російській агресії в інформаційній царині. Проте в широкому контексті інформаційного протиборства України з РФ це дало лише частковий ефект», – зазначають вітчизняні аналітики [228, с. 385].

Відзначаючи новітні тенденції у розвитку засобів масової комунікації, слід звернути увагу на наступні тренди. Російська інформаційна машина дуже інтенсивна та володіє багатьма інструментаріями інформаційної гібридної війни, це і традиційне телебачення, радіо, друковані ЗМІ та сучасні Інтернет-ресурси, а саме: соціальні медіа, блоги, сайти. На переконання автора, виходячи з надзвичайної дієвості заходів інформаційного впливу на формування світогляду і настроїв людей, інформаційна складова російсько-

українській гібридній війні має вирішальне значення. Тому на часі реальне, а не декларативне створення системи інформаційної безпеки Української держави, механізмів протидії деструктивним інформаційним ресурсам.

Висновки до Розділу 4

Дослідник погодився з твердженням про комплексність інструментарію комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ та, враховуючи, досліджені аспекти гібридної війни, здається цілком зрозумілим і виправданим запровадження адекватних заходів протидії деструктивним технологіям ЗМІ. дисертант, беручи до уваги останні події, констатує, що російські ЗМІ безпосередньо чи через контрольовані українські медійні ресурси використовують маніпулятивно-пропагандистські компоненти інформаційної війни, спрямовані на дезорганізацію, дезінформацію українських громадян, населення РФ, російськомовної діаспори за кордоном.

Інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ суттєво вплинув на медіа-простір України, надав можливість для просування недостовірної інформації, здійснення інформаційного насилля і створив умови для ефективного використання військової зброї та активної фази гібридної війни.

Узагальнивши інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни потрібно констатувати, про їх потужний деструктивний та триваючий комунікаційний вплив, в арсеналі якого присутні методи інформаційно-політичних технологій Здійснена спроба аналізу форм та механізмів маніпулятивних комунікаційних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної

війни протягом 2014-2019 рр., засвідчує актуальність дослідження комунікаційної складової гібридної війни.

Проаналізувавши специфіку інтернет-ресурсів як засобу деструктивного впливу на суспільство в дискурсі російсько-української гібридної війни, автор зазначає, що інтернет-ресурси помітно впливають на масову свідомість громадян, взаємодію влади та суспільства. Під час організації та проведення етапів гібридної війни країна -агресор застосовує нові інструменти для впливу, серед яких важливе місце посідають соціальні мережі.

Охоплюючи велику та різносторонню аудиторію, соціальні мережі перетворюються на інструментарій інформаційної агресії, тому проблеми диверсифікації зазначених ризиків залишаються недостатньо вивченими, потребують ґрунтового аналізу всіх методів, задіяних для здійснення інформаційної складової гібридної війни.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дисертаційного дослідження, слід зробити такі висновки:

1. Аналіз джерельної бази із теми дисертації дозволяє стверджувати, що, незважаючи на достатню кількість наукових праць щодо висвітлення тематики комунікаційної складової гібридної війни, існує проблема недостатності комплексних наукових розвідок щодо методів та засобів протистояння російській інформаційній агресії.

Аналізуючи ступінь наукової розробки дослідження проблеми, необхідно підкреслити, що загалом політичній науці бракує ґрунтовних розвідок феномену гібридної війни в цілому та маніпулятивних технологій зокрема.

Перші ґрунтовні узагальнення з приводу теоретичного та прикладного аналізу складових гібридної війни належать зробили зарубіжні дослідники: Д. Ласіка, М. Маклюєн, Дж. Н. Маттіс, Ф. Хоффман.

З'ясовано, що до 2014 року в українському науковому середовищі належної уваги до інформаційного контенту гібридних загроз не приділялося. Однак широка і змістовна джерельна база дослідження у поєднанні із застосованими методами дослідження дала можливість комплексного аналізу теми у теоретичному і концептуальному вимірі та вирішення всіх поставлених завдань.

2. Підсумовуючи наукові та експертні дискусії, які розгорнулися навколо вивчення поняття «гібридна війна», автор констатує, що даною дефініцією можна позначити синтез військових, економічних, дипломатичних, інформаційних стратегій. Гібридна агресія скомпонована з різних елементів: традиційні конвенційні військові дії, інформаційні чинники впливу на громадян держави – об'єкта агресії, а також вплив на її внутрішню

політику, підпорядковуюючи її інтересам держави-агресора, використовуючи при цьому нові інструменти технічного, соціального, культурного впливу.

Поняття гібридної війни виявилось в теоретичному вимірі найбільш обґрунтованим для визначення характеру російської агресії проти України, характерними ознаками якої є поєднання різних стратегій, форм та методів протистояння, особливе місце серед яких займають методи комунікаційних маніпулятивних технологій.

В умовах гібридної війни, коли перемога у військових операціях втрачає сенс, на перший план виходить проблема комунікаційної реалізації маніпулятивних технологій ЗМК. Інтенсивна інформаційна війна зумовила актуалізацію теми впливу маніпулятивних технологій засобів масової комунікації та механізму протидії інформаційній експансії.

Сучасні реалії українсько-російського протистояння показали, що захищеність від руйнівних інформаційних впливів є не менш важливим чинником збереження державності, ніж захист державного кордону та наявність сучасного озброєння.

Визначено, що поняття «маніпулятивні комунікаційні технології» виявляються в специфічному формуванні інформаційних процесів та їх впливу на масову свідомість з урахуванням ідеологічних методів та засобів. Автор констатує, що маніпулятивні технології засобів масової комунікації залишаються найбільш впливовим інструментом гібридної війни.

3. Охарактеризувавши загальні риси гібридної війни в контексті сучасного гібридного світоустрою, дисертант зазначає, що концептуально гібридна війна стала об'єктом досліджень у військовій, економічній, гуманітарній, інформаційній сферах. Отже, аналізуючи загальні риси гібридної війни, автор зауважує, що існує практика поєднання різних методів та технік впливу на об'єкта агресії: використання техніки прихованого впливу за допомогою просування власної культури, способу життя,

переконань і політичних ідеалів; формування нових конструктів, смислів та зміна понятійно-категоріального апарату історичної спадщини країни – об'єкта агресії; підрив, деморалізація, доведення до розладу й занепаду державних органів влади і силових структур; інспірування сепаратистських настроїв у різних регіонах та безпосередня окупація території чи частини території незалежної держави.

Специфікою гібридних форм сучасних військових дій є відсутність прямих бойових зіткнень регулярних військ та існування за кошти держави-агресора недержавних формувань, які діють на території об'єкта агресії, та підтримка групами місцевого населення сепаратистського спрямування, зв'язок з якими формально цілковито заперечується. Під час організації та безпосередньо активної фази гібридної війни застосовуються нові методи та способи ведення цієї війни: захоплення державних об'єктів, органів місцевої влади, організація та проведення терористичних актів, маніпуляційні техніки ЗМІ.

Таким чином, на сьогодні російсько-українська гібридна війна є найбільш показовим прикладом війни нового покоління. Ґрунтовний аналіз цієї війни, розуміння походження її рис, складових, форм, способів та методів ведення надасть змогу ефективно протидіяти агресору.

4. Здійснивши політико-історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні, автор констатує, що Російська Федерація у своїх відносинах з незалежною Україною намагалася здійснювати економічний, ідеологічний та інформаційний тиск.

Упродовж двох десятиліть російсько-українські відносини будувалися на основі конструкції – спільна територія, спільна історія, спільна економіка, але з 2013 р., у зв'язку з конкретними кроками України щодо вступу до Європейського Союзу та початком Революції Гідності, РФ розпочала безпрецедентний тиск на Україну в усіх сферах життєдіяльності. Росія,

блокуючи європейську інтеграцію Української держави та використовуючи наявні проросійські сили (політичні організації, лобістські групи серед політичної еліти України, культурні товариства, агенти російських спецслужб, медіа-структури), поставила за мету – повернення України під свій контроль. Однак зазначені заходи не забезпечили виконання плану щодо «мирної окупації» України, тому російське керівництво з початку 2014 р. приступило до реалізації активної фази гібридної війни проти Української держави.

Здійснена спроба аналізу реальної ситуації в Україні засвідчує існування гібридної війни із застосуванням супротивником найновітніших наукових розробок, спрямованих не лише на знищення військової техніки, а й населення нашої країни в різних формах. Наразі військовий конфлікт та наслідки анексії Криму спричинили не лише людські, матеріальні, а й морально-психологічні втрати для України.

5. Дослідивши інформаційні виклики гібридної війни, автор встановив, що без інформаційної складової можна відхилити саму можливість гібридної російсько-української війни. Дисертант, дослідивши фактори, які сформували інформаційні виклики для України, виявив динаміку розвитку останніх та розподілив на декілька етапів:

– 1991–1999 рр. – перший етап, характеризується відносно дружнім російсько-українським інформаційним контекстом, водночас став початком домінування російської мови, культури та традицій та в цілому російського інформаційного продукту при одночасному витісненні української мови та культури;

– початок 2000-х років – до революційних подій кінця 2013 р. – початку 2014 р. – другий етап, даний період потрібно визначити як підготовчий етап до гібридної агресії, а саме: початок проведення

російськими інформаційними структурами, державними органами, відомими діячами культури та мистецтва інформаційних спецоперацій;

– 2014 р. і по сьогодні – третій етап, його можна визначити як етап різновекторності, тобто застосування широкого кола технік, методів та прийомів різнорівневих інформаційно-маніпулятивних технологій, метою яких став поділ українського комунікативного простору за такими ідентичностями, як «майдан» та «антимайдан», «Схід» та «Захід» і т.п., що спричинило подальшу російську агресію на Сході України та в Криму.

Військова агресія Росії на Сході України, анексія Криму розкрили очевидну неспроможність державних структур, громадськості, наукової спільноти убезпечувати соціально-політичні, гуманітарні, інформаційні виклики.

Доведено цілеспрямовану інформаційну експансію РФ з метою забезпечення її готовності до ведення гібридної війни, тому до основних інформаційних викликів та загроз автор відносить: російську державну інформаційну політику, яка, використовуючи потенціал ЗМІ, поширює ідеї концепції «руського миру», недостовірну інформацію, чутки, «фейки», компрометувальні фото- і відеоматеріали, тим самим формуючи стереотип меншовартості та вторинності українських громадян.

Автор констатує, що медійний контент в Україні формувався з допомогою російських ЗМІ, інтернет-ресурсів та набув деструктивного характеру, що, на думку автора, стало головним інформаційним викликом.

6. Виокремивши та дослідивши комунікативні стратегії маніпулятивних технологій засобів масової комунікації як інструменту інформаційної складової гібридної війни, дисертант виявив основні універсальні конструкти маніпулювання суспільною свідомістю: стратегія формування «образу ворога»; стратегія формування символів, смислів, конструктів та образів; стратегія формування історичної спадщини; стратегія

формування громадської думки, стратегії, що апелюють до національної самосвідомості та патріотизму.

Суспільно-політична практика свідчить, що застосування вищезазначених стратегій, поєднання їх форм, змістів та технологій в умовах сучасних воєнних реалій надають переваги країні-агресору та створюють додаткові труднощі під час проведення військових дій. Державним органам, українській спільноті, медіа-структурам слід оперативно реагувати та протидіяти маніпулятивним технологіям ЗМІ.

7. Узагальнивши інструментарій комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни, дисертант констатує, що в сучасному гібридному світоустрої значне місце займають конструюючі та деструктивні форми інформаційних впливів.

Комунікаційні маніпулятивні технології російських ЗМІ поділяються на ті, що трансформують політичну свідомість, мислення, певним чином формуючи сприйняття реальності, та ті, що формують політичну поведінку. Фактично автор стверджує, що ЗМІ стали інструментарієм забезпечення інформаційної агресії, який був задіяний на підготовчому етапі російсько-української гібридної війни, адже саме російські ЗМІ формували та зміцнювали певні міфи, штампи, наративи щодо історичної спадщини України, її перспектив розвитку, вступу до організацій європейської спільноти, що спричинило деструктивний вплив на свідомість громадян.

Встановлено, що в умовах російсько-української гібридної війни застосування комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ набуло нових спрямувань. Інструменти зазначених технологій мають широкий спектр і обираються в залежності від поставлених цілей.

Класичними прикладами інструментарію комунікаційних маніпулятивних технологій російських ЗМІ є: підміна історичних фактів, перекручування фактів, створення віртуального інформаційного середовища,

актуалізація проблем України, специфічне трактування історичних подій, які висвітлюються посадовцями, відомими громадськими та культурними діячами, випуск пропагандистських фільмів тощо. Таким чином, комунікаційні маніпулятивні технології російських ЗМІ стали основним механізмом та методами реалізації інформаційної експансії Росії щодо України. Інформаційна сфера виявилася найбільш вразливою у безпековому секторі України, відобразивши проблеми на законодавчому та інституційному рівні.

8. Розкривши специфіку інтернет-ресурсів як засобу деструктивного впливу на суспільство в дискурсі російсько-української гібридної війни, автор констатує, що медіатизація війни призводить до посилення її інформаційної складової, коли інформаційні методи домінують над військовими, що дедалі посилює роль та значення інтернет-ресурсів.

Інформаційна війна у контексті гібридної війни – явище складне, але водночас малодосліджене в Україні. Більшість науковців та експертів наполягають на тому, що інформаційна війна являє собою складний та багатофункціональний процес, спрямований на формування і зміну свідомості та поведінки людини.

Автор констатує, що зазначені процеси здійснюються під впливом комунікаційних маніпулятивних технологій, зокрема, прямо чи опосередковано через інтернет-ресурси російських ЗМІ.

Разом з тим, специфіка інтернет-ресурсів як інструменту гібридної війни полягає в тому, що поширювана інформація (фейки, неправдиві новини, відверта неправда, коментарі ботів) створює атмосферу напруженості, ворожнечі та провокує зневажливе ставлення до подій в Україні. В даному випадку інтернет-ресурси загалом та соціальні мережі зокрема не тільки створюють власний контент, а й формують фон повідомлень у ЗМІ, що спричиняє відповідну громадську думку.

В умовах сучасної реальності, коли доступ до масового використання нових маніпулятивних комунікативних технологій багаторазово посилив можливості інформаційного впливу шляхом зміни парадигми існування інформаційного середовища суспільства, українська влада та суспільство виявилися неспроможні протистояти гібридним інформаційним викликам.

Таким чином, триваюча російсько-українська гібридна війна продемонструвала важливість вироблення механізмів протидії інформаційним атакам та інформаційним впливам країни-агресора. На думку автора, для подолання прорахунків та недоліків потрібно створювати дієву програму протистояння деструктивному впливу засобів масової комунікації, а перед українською політичною наукою стоїть важливе завдання – сформулювати суспільно-політичний дискурс розвитку Української держави, враховуючи реалії гібридної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алещенко В.І., 2016, Феноменологія «гібридної війни» та її особливості у виконанні Російської Федерації: інформаційно-психологічний аспект, *Психологія*, Вип 1(34), с. 6-11.
2. Александер Б, Как выигрываются войны: М.: ООО «Изд-во АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004, 604 с.
3. Арабаджиєв Д. Ю., 2006, Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 19 с.
4. Арабаджиєв Д. Ю., Сергієнко Т. І, Маніпулювання свідомістю суспільства в умовах інформаційної та гібридної війни в Україні, *Гілея (науковий вісник)*, 2019, Випуск 146 (№7), с.12-16.
5. Арзуманян Р.В, 2010, Определение войны в 21 веке. Обзор XXI ежегодной конференции по стратегии Института стратегических
Актуальні проблеми політики, 2016, Вип. 58, Ереван, с. 50- 60.
6. АТО стане ООС: що зміниться зі зміною формату операції на Донбасі [online] Доступно: <https://www.dw.com/uk>
7. Бондаренко О., Навчилися протистояти пропаганді противника, [online] Доступно: <http://viysko.com.ua/weunitedukraine/navchy-ty-sya-proty-stoyaty-propagandi-proty-vny-ka>
8. Бабенко Ю, Інформаційна війна – зброя масового знищення [online] Доступно: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050/>
9. Балацька О. Б, 2016, Трансформація сучасного збройного насилля: специфічні риси і тенденції, *Грані*. № 9, (137). с. 95-102.

10. Березовенко А, 2018, Після майдану 2014: Образи України і Росії у російському політичному дискурсі, *Наукові записки*, Випуск 3 - 4, (95 - 96), с. 272-292.
11. Брехуненко В, 2017, Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле, 280 с.
12. Бойко О, 2009, Використання нейролінгвістичного програмування у політичній сфері, *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*, К., Вип. 16, с. 169-176.
13. Бойко О.Д., 2010, Політичне маніпулювання, навч. посібник, К.: Академвидав, 432 с.
14. Бодрунова С. С, 2009, Медиакратия: атлантические подходы к определению термина, [online] Доступно: http://www.intelros.ru/pdf/mediafilosofia_2/13.pdf
15. Большая пресс-конференция В. Путина 18.12.2014. [online] Доступно: <http://kremlin.ru/events/president/news/47250>
16. Бойченко О.В, 2009, Медіа-тероризм: особливості сучасних ознак інформаційній безпеці, *Інтегровані інтелектуальні робототехнічні комплекси: мат. другої міжнародна наук.-практ. конф.* (25-28 травня 2009 р.), К.: НАУ, с. 230-232.
17. В Крыму начали информационную войну против мусульманских организаций' [online] Доступно: <http://www.arraid.org/ru/>
18. В информпространстве Крыма не осталось неугодных к оккупационным властям СМИ – правозащитники' [online] Доступно: <http://interfax.com.ua/news/general/248113.html>
19. Відомості про результати всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991 р. ЦДАВО України, Ф. 1, Оп. 28, Спр. 144, Арк. 6. [online] Доступно: http://www.archives.gov.ua/Sections/15r-V_Ref/index.php?11

20. Всесоюзний референдум про збереження СРСР, [online] Доступно: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
21. Висоцький О. Ю., 2012, Політична влада в Україні: проблеми легітимації та модернізації, монографія, Дніпропетровськ: Інновація, 132 с.
22. Валюшко І. О., 2016, Витоки інформаційної агресії Росії в Українському інформаційному просторі, *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, Випуск 1-2 (29-30), с. 95 –99.
23. Валюшко І. О., 2017, Інформаційна безпека України: трансформація законодавства після російського вторгнення, *Історико-політичні студії. Збірник наукових праць*, № 2 (8), с. 30 - 43.
24. Валюшко І. О., 2016, Кібербезпека України: наукові та практичні виміри сучасності, *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. № 3/4 (31-32), с. 117-124.
25. Валюшко І. О., 2016, Інформаційна агресія Росії, *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, Випуск 4-5, с. 105-110.
26. Валюшко І. О., 2016, Основні виклики і загрози в інформаційних війн, *Науковий вісник Дипломатичної академії України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія «Політичні науки»*, за заг. ред. В.Г. Ціватого, Н.О. Татаренко, Випуск 23, Частина II, с. 142-147.
27. Валюшко І. О., 2015, Еволюція інформаційних війн: минуле і сучасність, *Історико-політичні студії. Збірник наукових праць*, №2 (4). – с. 127–134.
28. Валюшко І.О., 2018, Інформаційна безпека України в контексті російськоукраїнського конфлікту, автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук за спеціальністю 23.00.04 –політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку, ЧНУ імені Петра Могили, Миколаїв, с 19 .
29. Війна за свідомість [online] Доступно: <http://www.golos.com.ua/article/302344>

30. Війна «гібридна», 2015, Політологічний енциклопедичний словник, уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук, Харків, Право, с. 816.
31. Власюк О. С., 2016, Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Київ: НІСД, 528 с.
32. Власюк Н., Деякі основи поняття «Гібридна війна» в міжнародному праві, право і громадянське суспільство, [online] Доступно: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/207-deyaki-osnovy-ponyattya>.
33. Выступление Владимира Путина на саммите НАТО (Бухарест, 4 апреля 2008 года), Информационное агентство УНИАН. – 18.04.2008 [online] Доступно: <http://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenievladimira-putina-na-sammite-nato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html>
34. Гай-Нижник, П., 2016, Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов, *Українознавство*, № 4. с. 103-121.
35. Гібридне сміття і як його прибирати, [online] Доступно: [www.radiosvoboda.org/a/germany-discussion-fake-news/29490201.ht](http://www.radiosvoboda.org/a/germany-discussion-fake-news/29490201.html)
36. Гібридна війна: питання та відповіді [online] Доступно: https://ms.detector.media/trends/1411978127/gibridna_vijna_pitannya_i_vidpovidi/
37. Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки [online] Доступно: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-uroki-ta-visnovki.html>
38. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії, 2018, [О. Акульшин та ін.]; Нац. акад. Служби безпеки України, Ін-т філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, К.: Нац. акад. СБУ, 235 с.
39. Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки. Укрінформ. 2016, [online] Доступно: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-uroki-ta-visnovki.html>.

40. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. досвід ЄС і східного партнерства Аналітичний документ 2018, [online] Доступно: http://prismua.org/wp-content/uploads/2018/02/blok_XXI-end_3001.pdf
41. «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для всієї Європи, 2017, [online] Доступно: <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/GIBRID-WAR-FINAL>.
42. Гібридна війна: in verbo et in praxi, 2017, Донецький національний університет імені Василя Стуса, під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова., монографія, Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 412 с.
43. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки 2018, : навчальний посібник, Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 356 с.
44. Герасимов В.В., Ценность науки в предвидении [online] Доступно: <http://vpk-news.ru/articles/14632> 2
45. Герасимов, В. В. Организация обороны Российской Федерации в условиях применения противником «традиционных» и «гибридных» методов ведения войны, *Вестник академии военных наук*, 2016, №2 (55), с 19-23.
46. Грешневиков А.Н. Информационная война, М., 1999, 397 с.
47. Генштаб РФ: США ведут гибридные войны против России [online] Доступно: <https://russian.rt.com/article/87568> (дата обращения: 12.01.2018).
48. Гулай В. 2016, Розгортання «гібридної» війни Російської Федерації в умовах системної кризи державної організації України: інформаційно-комунікативні аспекти, *Україна в системі змін парадигми світопорядку ХХ–ХХІ століть*: монографія, наук. ред. О.О. Салати, Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», с.214-230.
49. Горбань, Ю., 2015. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення, *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України* [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_1_21

50. Горбулін, В., 2015. Геополітичний реванш: від ідеї до стратегії [online]
Доступно: <https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>
51. Горбулін В., 2016, Гібридна війна: все тільки починається [online]
Доступно: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya-.html>.
52. Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура - елемент війни [online]
Доступно: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa?fbclid=IwAR3aybxG3Qb8wvVjYbGpncKw33KPDe331sq3z9B--0hERxqGHLAPewdDmaI
53. Горбулін В.П., 2009, Додонов О.Г., Ланде Д.В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози протидія, моделювання, монографія, К.: «Інтертехгологія», 164 с.
54. Головка, В.В., 2015. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії, *Український історичний журнал*, Вип. 3 (№522), с. 176-193.
55. Гойман О.О., 2015, Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни, *Грані*, № 1, с. 50-56.
56. Гойман О., Реінкарнація радянських міфів у сучасній інформаційній війні. [online]
Доступно: http://dspu.edu.ua/filos_lud/wp-content/uploads/2016/04/2015_13.pdf
57. Гребінь Н.В., 2013, Зміст маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу, *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка*, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, с.80-93.
58. Гулай В.В., 2016, Загрози інформаційно-психологічній безпеці особи в реаліях інформаційно-психологічної війни як складової «гібридної війни» Російської Федерації проти України, *Людина і техніка у визначних битвах*

- світових воєн ХХ століття (до 70-річчя завершення Другої світової війни):* Збірка тез доповідей Міжнародної наукової конференції 21–23 жовтня 2015 р., Вип. 25, Львів: НАСВ, с. 233-244.
59. Гулай В.В., Концептуалізація немілітарних ризиків національній безпеці України в реаліях реалізації Російською Федерацією стратегії гібридної війни, [online] Доступно: <file:///C:/Users/USER/Downloads/2997-10979-1-PВ.pdf>
60. Гулай В.В., 2015. Манипулятивно-пропагандистская составляющая «гибридной» войны Российской Федерации против Украины: мифологема прошлого и новые имперские императивы, *Studia Społeczne*, № 13, с. 69-79.
61. Гусаров В., 2017, Сили інформаційних операцій Росії: яким має бути відповідь України?, *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України* [online] Доступно: <http://mediarnbo.org/2014/10/07/sili-informatsiynih-operatsiy-rosiyi-yak> (дата звернення: 15.03.2018).
62. Гусаров В. Кремль розпочав нову інформаційну операцію проти України, [online] Доступно: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/34281>
63. Дзялошинский И.Б., 2006, Манипулятивные технологии СМИ, учебно-методическое пособие. Москва, [online] Доступно: <http://gigabaza.ru/doc/72658.html>
64. Догерті Дж., Усі брешуть, або як трансформувалися російські ЗМІ, [online] Доступно: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/33880>
65. Доктрина інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 25.02.2017 р. №47/2017. База даних Законодавство України [online] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення: 27.03.2017).
66. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською

- пропагандою, Аналітична доповідь, К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015, 196 с.
67. Доценко Е. Л., 1997, Психология манипуляции: феномен, механизмы и защита, изд-во МГУ, 344 с.
68. Динис Г., 2016, Сучасні гібридні збройні конфлікти (приклад агресії Російської Федерації проти України) *Геополітика України: історія та сучасність*, № 2, с.108-112.
69. Деколонізація: як історію України звільнять від російських міфів [online] Доступно: <http://mnk.org.ua/novini/dekolonizatsiia-iaak-istoriiu-ukrayini/>
70. Демченко С. В., 2011, Масова комунікація у процесі розбудови громадянського суспільства: історія, теорія, українські реалії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.01, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. с 34. [online] Доступно: <http://goo.gl/SabiPr>
71. Дзялошинский И.Б. Манипулятивные технологии СМИ [online] Доступно: <http://gigabaza.ru/doc/72658.html>
72. Дмитренко М.А., Проблемні питання інформаційної безпеки України [online] Доступно: <file:///C:/Users/USER/Downloads/3318-12195-1-PB.pdf>
73. Дмитренко М., 2016, Причини воєнного конфлікту на Донбасі та заходи з попередження таких конфліктів у майбутньому, *Освіта регіону*, № 2, с 69-81.
74. Дмитренко М., 2014, Спеціальні інформаційні впливи, *Збірник наукових праць Інституту СЗРУ*, № 8., с. 156-167.
75. Дмитренко М., 2013, Зовнішньополітичні впливи як пріоритети діяльності зовнішньої розвідки, *Збірник наукових праць Інституту Служби зовнішньої розвідки України*, № 5, с. 31-46.

76. Дмитренко М., 2016, Спеціальні заходи впливу як механізм протистояння зовнішньополітичним впливам в інформаційних війнах, *Збірник наукових праць Інституту Служби зовнішньої розвідки України*, № 12., с. 21-37.
77. Діреста Р. , Іде війна. Світова інформаційна. І ворогам свободи слова не дають [online]
Доступно: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/90575/Ide_vijna_Svitova_informacijna_I_vorogam_svobody?fbclid=IwAR2NmV8YrA74xU2LH0X3IzNe12yfRWMbAfrJywlc1Y-kz6_IYJNTC9y4Bk
78. Жолтікова Галина, Інформаційна експансія Росії, [online]
Доступно: <http://viysko.com.ua/journal/informatsijna-ekspansiya-rosiyi/>
79. Жолтікова Г., Пропаганда РФ-театр дволиків янусів [online]
Доступно: <http://viysko.com.ua/dumka-narodu/propaganda-rf-teatr-dvoly-ky-h-yanusiv/>
80. Залізник, Л., 2016, Україна та Росія: війна цивілізацій, *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення*: мат. Всеукр. наук.-практ. конф, К.: МП Леся, с.12-31.
81. Загурська-Антонюк В.Ф., Гуманітарно-політична безпека України і сучасна глобальна геополітика [online] Доступно:
<http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6950/1/274.pdf>
82. Запорожець О.Ю., Практика використання мережі інтернет в інформаційній війні [file:///C:/Users/USER/Downloads/2451-8914-1-PB%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/USER/Downloads/2451-8914-1-PB%20(2).pdf) [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzipiend_2014_2_6.pdf
83. Зеркаль О., Гаазький гамбіт. *Дзеркало тижня* [online] Доступно :
https://dt.ua/international/gaazkiy-gambit-242980_.html
84. Зінченко О., 2016, Війна і міф. Невідома друга світова, Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 272 с.

- 85.Зозуля О.С., 2017, Державне управління забезпечення інформаційної безпеки України в умовах інформаційно-психологічного протипорства, автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ.управл.: спец.25.00.01,теорія та історія державного управління, НАДУ при Президенті України, 18 с.
- 86.Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 2017, К.: НУОУ, 104 с.
- 87.Інформаційний тероризм Кремля і відповідь України [online] Доступно : <https://zahidfront.com.ua/news/Informacijnij-terorizm-Kremlya-i-vidpovid-Ukrani.html>
- 88.Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії, 2016, аналітична доповідь за заг. ред. А.Баровської, К.: НІСД, 109 с.
- 89.Інформаційна війна проти України: міф чи реальність? [online] Доступно: [http://intkonf.org/slivka-vv - informatsiy-na-viyna-proti-ukrayini-mif-chi-realist](http://intkonf.org/slivka-vv-informatsiy-na-viyna-proti-ukrayini-mif-chi-realist).
- 90.Іванов В. Ф., 2003, Соціологія масової комунікації: навч. посіб, Черкаси: Вид-во ЧДУ, [online] Доступно: <http://viysko.com.ua/weunitedukraine/navchy-ty-sya-proty-stoyaty-propagandi-proty-vny-ka/>
- 91.Ісакова, Т.О., 2015,Маніпулятивні технології Російської Федерації під час анексії Криму: особливості застосування, *Стратегічні пріоритети*, Вип.(37), с.74-82.
- 92.Ільченко О., 2015, Політичні евфемізми як складова сучасної мови ЗМІ *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, Вип.59, с. 78-80.

93. Інформаційно-аналітичний центр. Указ Президента України №398/2014 12 від квітня 2014 року [online] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/398/2014>.
94. Еляшевська Н. Ф., 2015, Вразливість України до інформаційної війни, *Теле- та радіожурналістика*, Вип. 14. с. 165 –169.
95. Козиряцька С., 2016, Україна та Росія: медіатизація політичного простору [online] Доступно: www.seanewdim.com
96. Кара-Мурза С., 2013, Манипуляция сознанием, М.: Алгоритм, 432 с.
97. Картунов О. В., 2012, Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій: монографія, «КРОК», 344 с.
98. Качинський А.Б., 2014, Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень, монографія, К.: НІСД, 104 с.
99. Киселев В., 2015, Гибридные операции как новый вид вооруженного противоборства [online] Доступно: vm.milportal.ru/category/nomera_journala/page/5/.
100. Криштопа О., 2015, Україна загартована болем, Харків, 541 с.
101. Коваль З., 2013, Проблематика протидії інформаційно-психологічним загрозам Україні засобами державного управління [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tppd_2013_13_12.pdf.
102. Ковалевич Б.Г. 2014, Соціальні мережі як новий інструмент ведення інформаційних війн у сучасному світі, *Грані*, № 4, с. 118- 121.
103. Костюк І. А., 2017, Інформаційні війни в контексті революційних подій в Україні, *Актуальні проблеми соціальних комунікацій: матеріали студентської наукової конференції*, 22 травня 2014 р., Київ, 2014, с. 57-60.
104. Коляда Е., 2017, Евфемізми як засіб маніпуляції у політичному дискурсі [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/akpif_2015_2_19

105. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України. Схвалено постановою Верховної Ради України від 16.01.1997, Урядовий кур'єр, 1997, 06 лютого.
106. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України, 2015, аналітична доповідь, К.: НІСД, 2015. 58 с.
107. Комарчук О. О., 2016, Історико-політичні передумови гібридного конфлікту в Україні. *Medzinarodna vedecko – prakticka konferencia Realita a Perspektivy vyvoja Spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty* (28–29 oktobra), с. 167–170..
108. Комарчук О.О., 2016, Історичні та психологічні передумови виникнення гібридних війн, *Науковий журнал, Політикус*, Випуск 2, с.5-9.
109. Комарчук О.О., 2016, Історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні, *Наукові праці: науково – методичний журнал*, випуск 272, Т.284, Серія «Політологія», Миколаїв, Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, с. 21-26.
110. Комарчук О.О., 2016, Маніпулятивні технології російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни, *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки, Серія: Міжнародні відносини*, випуск 2 (327), с. 60 - 66.
111. Комарчук О.О., 2016, Загальна характеристика рис гібридної війни, *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки, Серія: Міжнародні відносини*, випуск 11 (336), с. 45 - 51.
112. Комарчук О.О., 2016, Деструктивні політичні та соціальні технології у структурі гібридної війни, *Гілея (науковий вісник): зб. наук. Праць*, гол. ред. В. М. Вашкевич, Вип. 114(11), К., ВІР УАН, с. 316 - 319.
113. Комарчук О.О., 2017, Інтернет як засіб деструктивного впливу на суспільство в рамках російсько-української гібридної війни, *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки, Серія: Міжнародні відносини*, випуск 6 (355), с. 54- 58.

114. Комарчук О.О., 2018, Гібридна війна: сутність та структура феномену, *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, № 2 1(3), с.48-54.
115. Комарчук О.О., 2016, Історико – політичні передумови гібридного конфлікту в Україні, *Medzinarodna vedecko – prakticka konferencia Realita a Perspektivu vyvoja Spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspektu*. 28-29 oktobra 2016, с. 167 - 170.
116. Комарчук О.О., 2016, Маніпулятивні технології ЗМІ, *Особистість, Суспільство, Політика: матеріали III міжнародної науково - практичної конференції*, за ред. с. Терещенка, Ю.Будника, В. Герасимовича, Ч. 1, Люблін, WSEI, С.119 - 121.
117. Комарчук О.О., 2016, Основи гібридної війни, *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук: матеріали міжнародної науково – практична конференції*, м. Київ, Україна, 5-6 лютого 2016 року, Київ. ГО, Київська наукова суспільнознавча організація, с.110 - 112.
118. Король В.Г., 2016, Комунікаційно-контентні агресії Кремля : характеристика, тенденції, організація спротиву, «Академія політичних наук», К., Випуск 4, с. 128-146.
119. Кормич А.І. Вагацький В.В. Історія України [online] Доступно: http://pidruchniki.com/158407208395/istoriya/istoriya_ukrayini
120. Корнієнко С. Путін веде в Україні гібридну війну - генерал Каппен [online] Доступно: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html>
121. Кривошеїн В. В., 2002, Парадигмальний вимір політики, Дніпропетровськ: ДНУ, 112 с.
122. Крутій В.О., 2017, Гібридна війна: складність концептуальних наративів. *Держава і право: зб. наук. праць. Серія: «Політичні науки»* Київ: Вид-во «Юридична думка», Вип. 76, с. 14-23.

123. Крутій В.О., 2017, Витоки гібридних війн: досвід ХХ століття. *Держава і право*: зб. наук. праць. Серія: «Політичні науки» Київ: Вид-во «Юридична думка», Вип. 77. С. 148-158.
124. Крутій В.О., 2017, Зміни політичної системи суспільства в умовах гібридної війни. *Держава і право*: зб. наук. праць. Серія: «Політичні науки» Київ: Вид-во «Юридична думка», Вип. 78, с. 186-196.
125. Крутій В.О., 2018, Логіка гібридної війни: синергетичне пояснення. *Держава і право*: зб. наук. праць. Серія: «Політичні науки» Київ: Вид-во «Юридична думка», Вип. 79. с 15-25.
126. Курбан О. Сучасна гібридна війна: нові форми агресії [online] Доступно: <http://ua.racurs.ua/1063-suchasna-gibrydna-viynata-yiyi-vidobrajennya-u-virtualniy-realnosti-chastyna-2>.
127. Ласвель Г., 1929, Техника пропаганды в мировой войне [online] Доступно: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01008479520#?page=14>.
128. Лапан Т. Традиційна та нетрадиційна війна на території України [online] Доступно: <http://perejaslav.org.ua/biblioteka/vijna-teritoriy-ukrayni.html>
129. Лазарович М., 2017, Російсько-українська війна (2014-2017 роки): короткий нарис, Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 240 с.
130. Левченко О. В., 2017, Еволюція гібридної війни Російської Федерації проти України, *Наука і оборона*, № 2. с. 11-16.
131. Лозовий В. С. «Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України». Аналітична записка [online] Доступно: <http://www.niss.gov.ua/articles/1796/>
132. Леусенко О. В чьих руках украинские СМИ [online] Доступно: <http://oleg-leusenko.livejournal.com/2187140.html>
133. Левер О., Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу у війнах та етнічних конфліктах 1945 – 2005 рр. [online]

- Доступно: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13119/32-Laver.pdf?sequence=1>
134. Литвиненко О. М. «Виклики національній політиці пам'яті в часи «гібридної війни». Аналітична записка [online] Доступно: <http://www.niss.gov.ua/articles/1818/>
135. Лібікі М., «Що таке інформаційна війна?» [online] Доступно: <http://viysko.com.ua/tehnologiji-voyen/martin-libiki-shho-take-informatsijna-vijna/>
136. Ліпкан В., Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції [online] Доступно: http://mobile.pidruchniki.com/15800119/politologiya/ponyattya_zmist_zagroza_informatsiyniy_bezpetsi
137. Лисичкин В.А., Шелепин Л.А., 1999, Третья мировая информационно-психологическая война, 267 с.
138. Магда Є., 2015, Гібридна війна: сутність та структура феномену [online] Доступно: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2489/222
139. Магда Є., 2015, Гібридна війна: вижити і перемогти, Харків. [online] Доступно: <http://docs.google.com/viewerng/viewer?url>.
140. Магда Є., 2014, Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_5_29.
141. Магда Є., 2016, Гібридна війна: питання і відповіді [online] Доступно: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyna_pitannya_i_vidpovidi/.
142. Магдиш І., 2003, Маніпульована, незалежний культурологічний [online] Доступно: <http://www.ji.lviv.ua/n30texts/N30-manipul.htm>.
143. Маклюэн М., 2003, Понимание Медиа, Москва; «КАНОН-пресс-Ц», 464 с.
144. Манойло А. В., 2006, Петренко А. И., Фролов Д. Б., 2006,

- Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны, 2-е изд., стереотип. М.: Горячая линия. Телеком, 541 с.
145. Марутян Р., Якісний національний контент – це протидія пропаганді [online] Доступно: https://blin.mk.ua/news/108252?fbclid=iwar3etmmlei831dzx-cmtw1fj9hqvtnx4pubto-a18zww93rc6iomgzhk_s
146. Матула М. М., Феномен інформаційного тероризму як загрози національній та міжнародній безпеці [online] Доступно: <http://naub.oa.edu.ua/2014/fenomen-informatsijnoho-teroryzmu-yakzahrozy-natsionalnij-ta-mizhnarodnij-bezpetsi/>
147. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України, 2013, К.: НІСД, 64 с.
148. Міністерство інформаційної політики України. Офіційний веб-портал. [online] Доступно: <http://mip.gov.ua/content/pro-ministerstvo.html>.
149. Мінаков О. Як змінилася стратегія гібридної війни РФ проти України [online] Доступно: <http://politconsultant.org/yak-zminilasya-strategiya-gibridnoyi-vijni-rf-proti-ukrayini/>
150. Методичні матеріали з воєнно-ідеологічної підготовки особового складу Збройних Сил України на 2015 навчальний рік [online] Доступно: mil.univ.kiev.ua
151. Мухин А.А., 2000, Информационная война в России: участники, цели, технологии, М.: Центр политической информации, 255 с.
152. Нашинець-Наумова А.Ю., 2017, Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія, К.: Видавничий дім «Гельветика», 168 с.
153. Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн», за заг. ред. В. Куйбіди і В. Бебика, Київ: НАДУ, 2019, 384с.

154. Ніколаєнко Н.О., 2018, Гібридні інформаційно–політичні технології маніпулювання суспільної свідомістю під час окупації Криму, *Гілея (науковий вісник)*, Вип. 139(12), Ч.3 Політичні науки, К., ВІР УАН, с 97-101.
155. Ніколаєнко Н.О., Василевич Ю.В.,2019, Сучасні суспільно-політичні тенденції розвитку України в контексті російсько-української гібридної війни, *Гілея (науковий вісник)*, Вип. 14, К., ВІР УАН., с.82-85.
156. Немов Р.С., 1999, Психологія в 3 кн. кн. 1 підручник для студентів , 135 с.
157. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 31.12.2015 № 683 [online] Доступно: <http://ivo.garant.ru/#/document/71296054/paragraph/1:0>
158. Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации, Указ Президента Российской Федерации от 05.12.2016 р. [online] Доступно: <http://kremlin.ru/acts/bank/41460>
159. О Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017 – 2030 годы. Указ Президента Российской Федерации от 09.05.2017 № 203 [online] Доступно: <http://kremlin.ru/acts/bank/41919>
160. Опрос: 80 % жителей Крыма – за воссоздание единого государства с Россией [online] Доступно: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/opros-80-zhiteley-kryma-za-vossozdanie-edinogo-gosudarstva-s-rossiey.html>
161. Оснач С.. Мовна складова гібридної війни [online] Доступно: <http://www.korekta-vk.com/preskafe/avtory/osnach>.
162. Онлайн-СМИ: украинцы читают «Сегодня» и ресурсы mail.ru [online] Доступно ain.ua. – 29.06.2016. –[online] Доступно <https://ain.ua/2016/06/29/top-100-onlajn-smi-ukraincy-chitayut-segodnya-i-resursy-mail-ru>

163. Онуфрив С, 2005, Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.філол.н. : 10.01.08, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 20 с.
164. Павлюк Л., 2006, Знак, символ, міф у масовій комунікації, Львів : ПАІС, 120 с.
165. Павлов Д.М., 2018, Політична пропаганда: теорія та практика, монографія, Дніпро: Акцент ПП, 454 с.
166. Павлов Д. М., 2017, Специфіка здійснення контрпропагандистських політичних технологій, *Наукові праці : наук. журн.* (Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили ; ред. кол. М. С. Іванов (голова) [та ін.], Миколаїв, Т. 309. Вип. 297. с. 46-52.
167. Павлов Д. М., 2018, Принципи пропаганди, як умови ефективного здійснення, *Вісник Львівського університету*, Випуск 16. с 189-195.
168. Павлов Д.М., 2015, Маніпулятивний механізм політичної пропаганди, Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Одеса, 13-14 березня 2015), с 68-70.
169. Павлов Д.М., 2019, Теоретико-методологічні виміри політичної пропаганди» присвячена дослідженню феномену політичної, автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец.23.00.01 – теорія та історія політичної науки, ДНУ ім.О.Гончара, Дніпро, 18 с.
170. Парахонський Б.О., Г. М. Яворська, 2017, Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів, *Стратегічна панорама*, № 1, с.7-16.
171. Панарин И.Н., 2001, Информационная война и Россия, М., 223 с.
172. Панарин И.Н., 2003, Информационная война и Третий Рим, М.: НОУ ШО «Баярд», 244с.
173. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи , [online] Доступно: <http://justinian.com.ua/article.php?id=3222>

174. Присяжнюк Д.М., Застосування маніпулятивних технологій з боку Росії в ЗМІ України (на прикладі Криму) [online] Доступно: <http://vuzlib.com/content/view/1108/23>.
175. Перепелиця Г.М., 2015, Україна – Росія: війна в умовах співіснування, Київ: Видавничий дім «Стилос», 880 с.
176. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж, 2015, монографія, Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ: НВЦ НБУВ, 200 с.
177. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України. Рішення РНБО від 28.04.2014 [online] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14>.
178. Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007 [online] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20070212>
179. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [online] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>.
180. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015 [online] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.
181. Про Доктрину інформаційної безпеки України. Указ Президента України від 08.07.2009 № 514/2009 [online] Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.
182. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Указ

- Президента України від 25.02.2017 № 47/2017 [online]
Доступно: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
183. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про стратегію кібербезпеки України». Указ Президента України від 15.03.2016 № 96/2016 [online]
Доступно: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.
184. Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ (з усіма змінами та поправками) [online] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20170101>
185. Про стан інформаційного простору Автономної Республіки Крим : рішення колегії Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 29.05.08 р. № 6/19' [online]
Доступно: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=64968
186. Політологічний енциклопедичний словник, 2004, упорядник В. Горбатенко; за ред. Ю. Шемчушенка, В. Бакіна, В. Горбатенка, [2-е вид., доп. і перероб.], К. : Генеза, . 736 с.
187. Половинчак Ю., 2016, Війни смислів у сучасному російсько-українському протистоянні, наук, *Записки Ін-ту журналістики*, Т. 3 (64), с 16-22.
188. Попович К. В., 2016, Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри, *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*, вип. 2 (35), с. 75-79.
189. Попова М., Боты вернулись: как работает российская интернет, пропаганда [online] Доступно: <http://.bkz-nkic-net.cnn.cnn.utctk.163802/,bqt>,
190. Почепцов Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна [online]
Доступно: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303>

191. Почепцов Г.Г. Росія і Україна у співставленні їх комунікативно-пропагандистських можливостей: [online] Доступно: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/33291>.
192. Почепцов Г. Г., 2000, Информационные войны М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 576 с.
193. Почепцов Г. 2015, Сучасні інформаційні війни, Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 497 с.
194. Почепцов Г. Г., 2012, Контроль над розумом. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 352 с.
195. Почепцов Г., Нові види комунікативних стратегій у суспільстві [online] Доступно: <http://goo.gl/Vpmqjd>
196. Почепцов Г.Г., Гібридна війна: інформаційна складова. [online] Доступно: http://www.jimagazine.lviv.ua/2015/Pochepcov_Ros_konteksty_hibridnoj_vijny.htm
197. Почепцов Г. Г., 2004, Пропаганда и контрпропаганда М: Центр, 253 с.
198. Почепцов Г. Г., 2000, Психологические войны М.:Рефл-бук; К.: Ваклер, 528 с..
199. Почепцов Г. Г., Смыслові війни в сучасному світі, [online] Доступно: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/17967>
200. Путін веде в Україні гібридну війну, Радіо Свобода. 2016. [online] Доступно: <http://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html>. 9
201. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен [online] Доступно: <http://geostrategy.org.ua/ua/komentari/item/409-putin-vede-v-ukrayini-gibridnuvijnyu---general-kappen/>
202. Путин: Крым был присоединен по желанию россиян' [online] Доступно: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1465123&cid=7>
203. Радковець Ю., 2014, Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України, *Наука і оборона*, № 3, с 36-42.

204. Радковець Ю. І., 2014, Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України, *Наука і оборона*, № 3, с. 36-42.
205. Радковець Ю., Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки [online] Доступно: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-uroki-ta-visnovki.html>
206. Радковець Ю., 2015, «Гібридна політика» сучасної Росії як стратегія реалізації її національної геополітики [online] Доступно: <http://bintel.com.ua/uk/article/gibrid-politics/>
207. Расторгуев С. П., 1998, Информационная война, М., 416 с.
208. Радіонова А.О. Метод гібридної війни Росії проти України. Напрями протидії, «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Харків, 12с.
209. Райзінгер Х.І., 2015, Російська гібридна війна. Ведення війни поза правилами традиційної колективної оборони, *Збірник лекцій XV Міжнародного тижня НАТО*, Київ, НУОУ, с. 94-98.
210. Рафальський О.О., 2018, Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 400 с.
211. Рущенко І. П., 2015, Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога, монографія, Харків, 268 с.
212. Рибак І. В., 2014, Інформаційно-маніпулятивні технології політичної делегітимації в Україні: позаелекторальний контекст, *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова*, Серія 22, Київ, с. 406-412.
213. Рибак І. В., 2015, Криза легітимності як феномен сучасних політичних процесів в українському, *Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія»*, Вип. 1 (18), с. 211-214.
214. Росія витрачає на інформаційну війну найбільше у світі – українські експерти 27.09.2016. [online] Доступн: <http://>

- zmiya.com.ua/page/57ea89b384265a024d610e8a/news/40821-rosya-vitrachaye-nanformacynu-vynu-nayblshe-u-svt-ukrayinsk-eksperti.html.
215. Россия тратит на информационную войну \$3,5 млрд в год – эксперт. [online] Доступн: <https://bykvu.com/bukvy/44436-rossiya-tratit-na-informatsionnuyu-voynu-3-5-mlrd-v-god-ekspert>
216. Саєнко О., 2015, Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_11. 13.
217. Саморукова О., Маніпулятивні технології у висвітленні зарубіжними ЗМІ ситуації в Україні [online] Доступно: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3497:manipulyativni-tekhnologiji-u-visvitlenni-zarubizhnimi-zmi-situatsiji-v-ukrajini&catid=81&Itemid=415
218. Саприкін О. А., 2016, Фейк як інструмент інформаційної війни проти України [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_1_15
219. Саприкін О. А., 2016, Інтернет-ресурси як інструмент інформаційної війни й інформаційна безпека України [online] Доступно: file:///C:/Users/USER/Downloads/bdi_2015_2_12.pdf
220. Семен Н. Ф., 2016, Поняття «інформаційна війна» в контексті соціальних комунікацій, держава та регіони: серія: соціальні комунікації, *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*, № 1, с. 22 -25.
221. Семен Н.Ф. , 2018, Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «Правда.Ру» та «Российский диалог»), автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. наук з соц. комунікацій 27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікаці, ДНУ ім.О.Гончара, Дніпро, 20 с.
222. .Семен Н. Ф.,2016, Російські інтернет-ресурси як веб мас-медіа, *Держава та регіони: серія: соціальні комунікації*, № 3, с. 177 -182.

223. Семен Н. Ф., 2016, Заголовки російських Інтернет-ресурсів у матеріалах про події в Україні в контексті інформаційної агресії *Інформаційне суспільство*, №23, с. 44 -47.
224. Семен Н. Ф., 2016, Висвітлення інформації про події на сході України російськими Інтернет-ресурсами (на прикладі матеріалів російських сайтів «Российский диалог» і «Правда.Ру», *Теле- та радіожурналістика*, Вип. 16.с. 221 – 226.
225. Семь фактов о референдуме 1991 года: [online] Доступно: <http://russian7.ru/post/7-faktov-o-referendume-1991-goda>
226. Свідерська О., 2016, Політико-психологічні виміри детермінант політичної поведінки, *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, Вип. 19, с. 89-94.
227. Свідерська О., 2018, Співвідношення психологічних та інституційних детермінант масової політичної поведінки в транзитних суспільствах . автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. політ. наук за спеціальністю 23.00.01–Теорія та історія політичної науки, ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 20 с.
228. Світова гібридна війна: український фронт, 2017, монографія, К., НІСД, 496 с .
229. Свобода слова в умовах інформаційної війни та збройного конфлікту, 2017, Українська Гельсінська спілка з прав людини, К., 13 с.
230. Сливка В., Інформаційна війна проти України: міф чи реальність? [online] Доступно: <http://intkonf.org/slivka-vv - informatsiy-na-viyna-proti-ukrayini-mif-chi-realnist/>
231. Смола Л., 2016, Інформаційно-психологічний складник гібридної війни, *Національна безпека і оборона*, №9-10 (167-168), с. 68-71.
232. Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України, 2015, Київ, 228 с.

233. Стадний інстинкт допомагає маніпулювати масами, [online] Доступно: <http://ukrnews.com/tainstvenoe/stadnii-nstinkt-dopomaga-man-pulyuvati-masami.html>.
234. Стратегія і тактика гібридних війн в контексті військової агресії Росії проти України [online] Доступно: <http://bintel.com.ua/uk/article/gibrid-war/>
235. Старииков Н., 2014, Україна: хаос и революция – оружие долара. Питер, 240 с.
236. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [online] Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
237. Сибиряков С. О. Соціальні медіа як середовище архетипного впливу на масову свідомість [online] Доступно: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/4/08.pdf>
238. Сищук, О.А., 2015. Інформаційно-психологічний компонент «гібридної» війни, *Україна в системі змін парадигми світопорядку ХХ–ХХІ століть*: тези міжнар. наук.-практ. конф, К.:Київський ун-т ім. Б. Грінченка, с. 143-147.
239. Сугестивні технології маніпулятивного впливу, навч.посбник [online] Доступно: http://pidruchniki.com/19790213/psihologiya/sugestivni_tehnologiyi_manipulyativnogo_vplivu.
240. Стецюк С., 2018, Маніпулятивні технології під час гібридної війни в Україні та їх вплив на громадську думку, *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*, Випуск 43, с. 153–161.
241. Сутність гібридної війни проти України [online] Доступно: <http://goal-int.org/sutnist-gibridnoi-vijni-proti-ukraini/>
242. Тарасюк В.М., 2017, Щодо державної політики регулювання інформаційних технологій в умовах війни з Росією, *Держава і право. Сер. Політичні науки*, 2017, Вип. 75, с. 126-145.

243. Тарасюк В.М., 2018, Політико-правові засади застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни, автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук 23.00.02 – політичні інститути та процеси, Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, К., 18 с.
244. Тарасюк В.М., 2017, Державне регулювання інформаційних технологій в умовах війни з Росією, *Держава і право. Сер. Політичні науки*, Вип. 28. с. 486-493.
245. Тарасюк В.М., 2018, Інформаційний простір в Україні: виклики та загрози, *Правова держава*, Вип. 29, с. 375-381.
246. Тарасюк В.М., 2018, Інформаційна агресія Росії: виклик демократії та національній безпеці України, *Держава і право. Сер. Політичні науки*, Вип. 79, с.119-128.
247. Тараненко М. М., 2016, Гібридна війна в Україні: історія та сучасність [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2016_3-4_31.
248. Технології Кремля в українських реаліях [online] Доступно: https://glavcom.ua/publications/ataka-na-vibori-tehnologiji-kremlya-v-ukrajinskih-realiyah-611160.html?utm_source=gravitec&utm_medium=push
249. Тип целевой аудитории в Рунете [online] Доступно: <http://www.e-executive.ru/wiki/index.php/>
250. Твердохліб О.С., 2015, Концептуальні підходи до розроблення інформаційної політики держави у кризових умовах, *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*, №2, с. 14-18.
251. Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору, 2015, Київ, 296 с.
252. Ткаченко В.М., 2018, Україна – Росія: на сконі «пропащого часу»: науково-популярне видання, К., 480 с.

253. Ткачук Т.Ю., 2017, Забезпечення інформаційної безпеки: досвід окремих країн східної Європи, *Інформація і право*, 4(23), с. 62-72.
254. Ткачук Т. Ю., 2018, Забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України: правовий вимір: К.: ВД «АртЕк», 422 с.
255. Трансформація міжнародної безпеки: сучасні виклики та загрози., 2018, Матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, 22–23 березня 2018 р, 187 с.
256. Требін М., 2005, Войны XXI века, М.: АСТ; Минск: Харвест, 608 с.
257. .Требін М., 2015, Війни в історії людства та їхні наслідки: уроки для України, *Вісник Львівського університету, Серія філос.-політолог. студії*, Випуск 6, с. 89-99.
258. Требін М.П., 2014, Феномен «гібридної» війни, *Гілея, науковий вісник*, Вип. 87 (№8), с. 366-371.
259. Требін М П., 2014, «Гібридна» війна як нова українська реальність [online] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2014_3_13
260. Трояновський О.В., 2010, Міжнародне право, екзаменаційний довідник, Київ, Фенікс, 246 с.
261. Туман «гібридної війни»: чому шкідливо мислити гібридно [online] Доступно: <https://commons.com.ua/ru/tuman-gibridnoyi-vijni-chomu-shkidlivo-misliti-gibridno/>
262. Толокольнікова К., Уникання мови ворожнечі наблизить мир [online] Доступно: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/unikannya_movi_vorozhnechi_nablizit_mi
263. Тодоров І., 2016, Внутрішні витоки та зовнішні чинники російської агресії на Донбасі, *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.), упор. П. Гай-Нижник, К., «МП Леся», с. 250-256.

264. Український кризовий медіа-центр інформуватиме світ про події в державі війни [online]
Доступно: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraiinskiy_krizoviy_media_tse_ntr_informuvati_me_svit_pro_podiii_v_derzav_i_1914819
265. Україна протидіє інформаційній агресії війни [online]
Доступно: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=113969&cat_id=109884.
266. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017 р., Маріуполь: ДонДУУ, 311 с.
267. Уроки гібридного десятиліття: що треба знати для успішного руху вперед [online] Доступно: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-presentation-2019/02.2019/Hybrid_10.pdf
268. Феськов І. В., 2016, НУ «ОЮА» Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві, *Актуальні проблеми політики*, Вип. 58, с. 66- 76.
269. Цыганков, П.А., 2015, «Гибридные войны!» в XXI веке: социальные и политические аспекты, *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология*, №4, с. 253-258.
270. Цыганков, П.А, 2015, «Гибридные войны»: понятие, интерпретации и реальность, *Гибридные войны в хаотизирующемся мире XXI века: сборник*, под редакцией П.А. Цыганкова, М:Издательство МГУ, 384 с.
271. Цыганков В.Д., Лопатин В.Н. Психотронное оружие и безопасность России, М., 1990, 150 с.
272. Цветков О.В., Інформаційна війна в Інтернеті [online]
Доступно: [доступу: http://www.perehid.kiev.ua/16.html](http://www.perehid.kiev.ua/16.html)
273. Цветкова Н. А., 2011, Програми Web 2.0 в публічній дипломатії США, *США. Канада: економіка, політика, культура*, 2011, № 3, с. 109-122.

274. Цюрюпа М.В., 2009, Основи сучасної , Кондор, 354 с.
275. Шатун В.Т., 2016, Національної безпеки України, *Наукові праці. Державне управління*, Вип. 255, Т. 267, с. 174-180.
276. Шевчук В. П., Тараненко М. Г., 1999, Історія української державності, К.:Либідь, 480 с.
277. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти [online]
Доступно: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeVr_2014_13_11.pdf.
278. Шпиґа П. С., 2014. Основні технології та закономірності інформаційної війни, *Проблеми міжнародних відносин*, Вип. 8, с. 326-339.
279. Шутов Р., 2014, Російська пропаганда в українському інформаційному полі [online] Доступно: <http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy>
280. Черненко Т., 2016, Ідея сепаратизму як один з інструментів інформаційної війни проти України, с. 117-123.
281. Чекаленко Л., 2015, Про поняття «гібридна війна», *Віче*, № 5, с. 41-42.
282. Чирва Р., 2014, Інформаційна війна – зброя, страшніша за ядерну, *Профспілкові вісті*, № 13, с. 8-9.
283. Что будет, если Украина распадётся? Выступление А.Дугина на радио «Эхо Москвы». 04.12.2004[online] Доступно: <http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2089>
284. Чупрій Л. В., 2015, Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері: автореф. дис... доктр. політ. н.; спец.: 21.01.01 Київ, 43 с.
285. Щедрова Г.П., 2016, Політичні ризики: сутність та специфіка в Україні, Одеса, «Політикус». *Науковий журнал*, Вип. 3, с. 114-118.

286. Щедрова Г. П., 2017, Адаптація України до вимог ЄС: досвід країн Балтії, *«Політикус»*. Науковий журнал, Вип.1, с. 156-160.
287. Щедрова Г. П., 2018, Блогінг як засіб політичної комунікації: теоретичний та прикладний аспекти, *Гілея: науковий вісник.*, Вип. 130 (№3), с. 363-366.
288. Яворська Г.М., 2016, Гібридна війна як дискурсивний конструкт *Стратегічні пріоритети*, № 4 (41), с.42-48.
289. Як Росія веде інформаційні війни [online] Доступно: <http://www.theinsider.ua/rus/politics/537f3dbe5c890/>.
290. Яковлев Д. В., 2009, Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові, автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00. «Одеська юридична академія»[online] Доступно: <http://goo.gl/KgZwab>.
291. Яковлева Н.І., 2010. Пропаганда як складова політичної комунікації: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02, КНУ ім. Т. Шевченка, К., 18 с.
292. Янукович из подполья призвал «остановить кровавую хунту» [online] Доступно: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/05/12/7025095/>
293. Что будет, если Украина распадется? Выступление А.Дугина на радио «Эхо Москвы». 04.12.2004 / А.Дугин // Информационно-аналитический портал «Евразия» [online] Доступно: <http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2089>
294. Ящик Т.П., 2014, Особливості інформаційного тероризму як одного із способів інформаційної війни, *Науковий вісник*, 2(65), с.55-60.
295. Як Росія веде інформаційні війни [online] Доступно: <http://www.theinsider.ua/rus/politics/537f3dbe5c890/>.
296. Calha J.M., 2015, Hybrid Warfare: NATO's new Strategic Challenge? ,Report to NATO Parliamentary Assembly, 7 April 11 p.

297. Davis J. R., 2013, *Defending Future Hybrid Threats*, *Military Review.*, Fort Leavenworth, September-October, No. 5, p. 21-29.
298. *Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars* By Lieutenant General James N. Mattis, USMC, and Lieutenant Colonel Frank Hoffman, USMCR (Ret.) Fleming [online] Доступно: <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>.]
299. Hoffman F. G., 2009, *Hybrid vs. compound* [online] Доступно: <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/>
300. Hoffman F. G., 2011, *Future Threats and Strategic Thinking*, *Infinity Journal*, [online] Доступно: <https://www.infinityjournal.com/article/34/>
301. Hoffman F. *How Marines are preparing for hybrid wars*, *Small Wars Journal.*, p. 38-42
302. Hoffman F. *How Marines are preparing for hybrid wars*, p. 38-42.
303. Hoffman F., 2007, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War*, Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, p. 20-22.
304. Hoffman F.G., 2010, «Hybrid Threats»: Neither Omnipotent Nor Unbeatable, Vol. 54, Issue 3., p. 441-455.
305. Hoffman F.G. *Further Thoughts on Hybrid Threats* / Frank G. Hoffman. [online] Доступно: <http://smallwarsjournal.com/blog/journal/docstemp/189-hoffman.pdf>
306. Hoffman F.G., 2006, *Complex Irregular Warfare: The Next Revolution in Military Affairs* *Orbis*, Summer Vol. 50, Issue 3, p. 395-411.
307. Hoffman F.G., 2009, *Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict* *April*, No. 240, p. 1-8.
308. Hoffman F.G., 2009, *Hybrid Warfare and Challenges*, *Quarter*, No. 52, p. 34-39.
309. Hoffman F.G., 2014, *The Real «Forever War»* Vol. 58, Issue 2, p. 297-301.

310. Hybrid war - hybrid response? NATO Review, 01.07.2014 [online]
Доступно: <https://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Russia-Ukraine-crisis-war/EN/index.htm>
311. Isherwood M. W., 2009, Airpower for Hybrid War, Mitchell Institute for Airpower Studies, 34 p.
312. Kissinger H. To settle the Ukraine crisis, start at the end [online]
Доступно: http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukrainecrisis-start-at-theend/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html. 197
313. Kilcullen D. Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla [online]
Доступно: http://www.dtic.mil/UrbanGuerrilla/dp/0199737509#reader_0199737509
314. Kilcullen D., 2013, Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla, Oxford. University Press, p. 384 [online]
Доступно: http://www.amazon.com/Out-MountainsComingUrbanGuerrilla/dp/0199737509#reader_0199737509
315. Lasica D. T., 2009, Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory, monograph [online] Доступно: <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA513663>
316. Mattis J. N., 2005, Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars US Naval Institute Proceedings Magazine, November, Vol. 132/11/1,233. p. 18
317. Renz B., Smith H. Russia and Hybrid Warfare : Going beyond the Label. Report 1/2016. [online] Доступно: <http://vnk.fi/en/government-s-analysis-assessment-and-research-activities>
318. The origins of the concept of a hybrid war. Electronic journal «The Bell» 28 Feb. 2015 [online] Доступно: <http://www.thebellforum.com/showthread.php?t=130013>

319. Wales Summit Declaration. NATO Official website. 05.09.2014, [online]
Доступно: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm
320. Sun Tzu. The Art of War [online] Доступно: <http://classics.mit.edu/Tzu/a>

ДОДАТОК 1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці в наукових фахових виданнях України:

1. Комарчук О. О., 2016, Історичні та психологічні передумови виникнення гібридних війн, *Політикус: науковий журнал*, Випуск , с. 5–9.
2. Комарчук О. О., 2016, Історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні, *Наукові праці: науково-методичний журнал*, Випуск 272 (Т. 284), Серія «Політологія», Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, с. 21-26.
3. Комарчук О. О., 2016, Маніпулятивні технології російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни, *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні відносини», Випуск 2(327), с. 60-66.
4. Комарчук О. О., 2016, Загальна характеристика рис гібридної війни, *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні відносини», Випуск 11(336), с. 45-51.
5. Комарчук О. О., 2016, Деструктивні політичні та соціальні технології у структурі гібридної війни, *Гілея (науковий вісник): зб. наук. праць*, гол. ред. В. М. Вашкевич, К.: ВІР УАН, Випуск 114(11), с. 316-319.
6. Комарчук О. О., 2017, Інтернет як засіб деструктивного впливу на суспільство в рамках російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні відносини», Випуск 6 (355), с. 54-58.
7. Комарчук О. О., 2018, Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, № 21(3), с. 48-54.

Наукові праці в наукових періодичних виданнях інших держав:

1. Комарчук О. О., 2016, Історико-політичні передумови гібридного конфлікту в Україні. *Medzinarodna vedecko – prakticka konferencia Realita a Perspektivy vyvoja Spolocnosti: socialne, psychologicke a politicke aspekty* (28–29 oktobra), с. 167-170.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Комарчук О. О., 2016, Маніпулятивні технології ЗМІ. *Особистість. Суспільство. Політика: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції* / за ред. С. Терещенка, Ю. Будника, В. Герасимовича. Люблін: WSEI, Ч. 1, с. 119-121.

2. Комарчук О. О., 2016, Основи гібридної війни, *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Україна, 5–6 лютого 2016 року), Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», с. 110–112.

3. Комарчук О. О., 2016, Військово-патріотичне виховання в умовах агресії Росії, *Наука. Студентство. Сучасність: Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах модернізаційних змін в Україні: збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених*, за заг. ред. В. Д. Будака, О. Є. Олексюк, Миколаїв: МНУ, с. 85-88.

4. Комарчук О. О., 2016, Практичні аспекти застосування маніпулятивних технологій ЗМК в країнах Чорноморського регіону. *Чорноморське регіональне співробітництво в контексті процесів європейської інтеграції: збірник праць Міжнародної науково-практичної конференції* (22–23 квітня 2016 року). Херсон: видавець Грінь Д. С., с. 29-31.

5. Комарчук О. О., 2019, Російські засоби масової комунікації як інструмент впливу в умовах гібридної війни. *Проблеми соціально-гуманітарних наук: матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції* (7 грудня 2018 року), відп. за випуск К. Г. Трибулькевич, Запоріжжя: Тандем, с. 242–245.

6. Комарчук О. О., 2019, Основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «гібридна війна». *Ціннісний вимір політичної діяльності: збірник наукових праць*, редколегія: Ю. М. Бардачов Ф. Г. Семенченко, Ю. В. Ватуля. Херсон: видавець Вишемирський В. С., с. 50-53.

7. Комарчук О. О., 2019, Інтернет як засіб деструктивного впливу на суспільство в рамках російсько-української гібридної війни, *Україна і світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірі: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* / за ред. С. А. Копилова, С. Г. Вонсовича. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, с. 108-115.